

Szabó Magda

Hullámok
kergetése

Szabó Magda

HULLÁMOK KERGETÉSE

Útijegyzetek

[Előszó]

Az olvasó csak akkor vegye kezébe ezt a könyvet, ha tudomásul veszi, hogy az olvasottak semmivel sem bővítik majd gazdasági, földrajzi vagy társadalomtudományi ismereteit, nem útirajzot kap, csak személyes jellegű följegyzéseket, egy utas reakcióit életében először látott tájakra, országokra, magára az utazás tényére.

Aki írta, nem gyűjtött adatokat útközben, egyetlen statisztikai számot nem rögzített esténként, mikor füzetében összegezni próbálta, mivel gazdagította az aznapi nap. Nem tette, nem is tehette, mert vagy holtfáradtan, pihenni indult útnak, hogy valahol, távol telefontól, napi postájától ismét erőre kapjon valami nehéz munka után, vagy mert – nem lévén egyetlen rokona se külföldön – utazásait más országbeli kiadók meghívása tette lehetővé, s kötött program szabályozta napjait. Amit írt, nem útinapló, csak utazás közben írt napló, nem kultúrfilm, csak pillanatfelvételek sokasága, s olykor maguk a felvételek kevésbé fontosak, mint az emlék, melyeket látásuk felébresztett. Az utast ezeken az útajain egy élő s egy holt útitárs kísérte el, ez utóbbi, a holt emlékének ajánlja most feljegyzéseit, apjának, akinek a világ helyett csak IBUSZ-prospektusok s egy részletre vásárolt földgömb jutott, de aki megtanította vágyakozni gyermekét is tengerek s hegyvonulatok után.

A Nordre folyónál

Reggel tízkor szálltunk fel Pesten, délután hatkor érkeztünk Svédországba, közben voltunk egy-egy félóra Zürichben, Frankfurtban és Koppenhágában is.

Nem olyan egyszerű elrendezni magamban, mit érzek voltaképpen, hiszen én még nem jártam Ausztriánál távolabb, s tulajdonképpen sose gondoltam, hogy valaha járhatok, nem olyannak látszott a világ. Évek óta elfogadtam már kislánykorom emlékét, a Semmeringet, saját életem egyéni Mount Everest-jének, s íme, ma elszálltam az Alpok felett, a csúcsok lilák voltak, világoszöldek, a hegyoldalakon figyelő, mozdulatlan üvegkígyók: gleccserek. Minden felizgatott útközben, még az ételek, az ízek is, hogy a bifsztek igazán véres, mint olvasmányaimban, vagy a zöldbab csak akkora, mint a kisujjam, a vaj sós, a tortának nincs krémje, csak valami édes kocsonyából mered elő. Túl sok, amit a mai nap hozott, a zürichi repülőtér méreteit, Frankfurt kirakataiban az ismeretlen rendeltetésű tárgyakat, Koppenhága hóviharát, melyben az érkező, mint egy kinyílt bicska, derékban előregörnyedve tudott csak elvergődni a transitig; a dán légiforgalmi tisztviselő névtábláját, az Andersen névvel, hogy az útlevélvizsgálat prózai aktusa mögött ott állt valahol a rendíthetetlen ólomkatona is meg a bögreszemű kutya. És hát a tenger, ahhoz is ma jutottam el legelőször, pedig mióta eszemet tudom, készültem a látására; micsoda suta élmény lett, milyen tragikomikus. Koromsötétben, viharban keltünk át Dániából Svédországba, s a viharban és feketeségben semmit se láttam, tudatom jelezte csupán, hogy itt a végtelen víz, negyvenöt percig szálllok felette, csak éppen nem érzékelem, mert nem láthatom.

Voltaképpen Torslanda is feldúlt, ahová megérkeztünk. A repülőgépen közölték, hogy sziget, úgy lestem-vártam, milyen lesz:

– én még nem láttam szigetet a Margitszigeten kívül. Úgy jártam vele, mint egy kafkai észjárás szerinti mesebeli lány, megkaptam Torslandát, de csak egy repülőtér lett belőle, nagyjából olyan, mint Frankfurtban vagy Koppenhágában vagy Pesten, de még ennek épületét is azonnal eltakarta az ömlő hó, ahogy kiléptem. Kafkai volt a tizenöt kilométer is Torslanda és Göteborg között, az országúti lámpák tompán izzottak, mint a távoli narancsok. A város kivehetetlennek bizonyult a jégvirágokra lehelt tenyérszerű szabad folton át, csak sejtettem, hogy felhőkarcolók s faházacsok között haladunk, egy helyütt meg hajók állnak, emeletes ház nagyságú, tengerjáró hajók. Az egyetlen, ami lebírta a telet a középületek és magánlakások ablakaiban elhelyezett lampionszerű, kivilágított csillagok sokasága volt, melyekkel Svédország az Adventet köszönti.

A kungälvői szálloda, ahol lakunk (Hotel Fars Hattnak hívják, elég furcsa név: Az apa kalapja) jó félórára fekszik Göteborgtól. Hídon futottunk át, mikor Kungälv főterére értünk, s valami vár bástyája villant felénk a reflektorfényben. „Bohus vára”, mondta Kirstin, nem asszociáltam a névhez semmit. „Kungälv Svédország egyik legrégebbi városa, valamikor a tizedik században alapították.” Jó. „1101-ben itt tartott tanácskozást Skandinávia három királya.” Nahát! „A híd alatt futó folyó neve Nordre.” Ahá! Szavak, szavak, mindenhol csak a telet érzékelem, s önmagam idegességét, fáradtságát. Majd holnap, biztatom magam, míg leadom az útleveletem a kétemeletes, fából épített csudahotelben, ahol a földszinti helyiségek fala csupa fa meg kerámiaburkolat, a szalonokban, folyosófordulókon televízió (nem nézi senki), s a három étterem előterében levő bárban tizennyolc év körüli – talán fiatalabb – lányok és fiúk ruletteznek. Majd holnap talán normálisabban reagálok. Talán.

Szobám nem a főtérré néz, hanem az udvari szárnyra. Olyan meleg van – itt éjjel-nappal fűtenek –, hogy azonnal rést nyitok az ablakon: épp szemben vagyok a konyhával. A párkányokon arasznyszerű hó, az ereszek pereme villog. Nem szelíd jégfogacsok, hanem

karvastagságú, zöld jégcsapok szórják a szikrát. Az udvar hőszőnyegén lábnyomok, autókerekek mély jelei, a kis-étterem s a konyha üvegfala egyetlen villogás. Műtők ilyenek, mint ez a laboratórium jellegű hotelkonyha, s a fehér köpenyes szakácsok még erősebbé teszik a hasonlatosságot: a háztartási gépek jelzőlámpái hol kigyúlnak, hol elalusznak, mint egy kórházban. Ami köröttem van, annyira más, mint amit megszoktam, hogy egyre feldúltabb leszek, tanácstalanabb, nem találom a helyemet. Ágyam mellett rádió, nem nyitom ki, telefon is van, de nem merem felhívni I-t, talán már alszik, számára nem lehet olyan abszurd élmény, hogy Pesten reggelizik és Svédországban vacsorál. Próbáljam ki a szaunát? Van a folyosón. Nem. NEM! Nem bírok semmi újat, túl sok, riaszt. Megfürdöm, nem a szaunában, csak rendesen, ahogy otthon szokott az ember, egy darabig álldogálok az ablakban boldogtalanul, s ugyanakkor valahol legbelül nevetve és sajnálkozva is önmagamon, aztán végre tudomásul veszem, hogy azt, ami bennem van, semmiféle ágy és fekvés fel nem lazítja, most okosabb lesz visszaöltözni, és kimenni a szállodából. Talán ha járok egy kicsit, ha egyáltalán közelről látom, hol vagyok, természetesebb lesz minden magam körül.

Meg kell szoknom az idegen színeket.

A lila szőnyegen vérpiros a garnitúra, a szürke asztalon üvegtál, amely voltaképpen szökőkút, a tál alatt zöld fény, a visszahulló permet is smaragdszínű ebben a világításban. Kinn mély, vajsárga hó. A folyó partja merő jég, a hídrácsokon zúzmara. Bokáig süppedek a hóba, élvezem, fura ez a skandináv tél, nincs foga, csak gyönyörűsége. Fenyőillat érződik, a fehér és kakaósín, emeletes faházak legtöbbszörében még világosság. A göteborgi autóbusz is jár még, elhúzódom előle, ahogy átlépegetek a hídon. Emlékmű, kis halom: ama bizonyos skandináv királyok dombja, sillabizálok a felírást. Elöttem, vagy húsz lépésnyire tán, Bohus vára áll.

Itt az erőd a fényszórók tüzeiben, gömbölyű bástyatornyán

fémfedél. A várkapu zárva, s a lőrésen át, közeledő lépteim neszére, kirebben egy csapat varjú. Keringenek a várfalak fölött, aztán leereszkednek a bástyára. Valószínűtlen kép: vasszürke erőd, sisakos bástya, síkos, jég beszótte lőrések, a vár felett, az egyszerre fehér, egyszerre fekete északi ég alatt varjú sziluettek. A várkapu előtt gömbölyű kő, leverem róla a havat, leülök. Élőlény itt sehol, csak én meg a varjak. A reflektor fénye zöld, a várfal, mint az ólom, a varjak feketék.

Visszafelé valahogy még síkosabb, vigyáznom kell, míg lépek. Kungälvben is tüzelnek az ablakokban a karácsonyi csillagok. Két templom van, mindkettő fából, az utca könyökében kis kávéház, mellette cukrászda, idegen formájú sütemények, idegen színű díszek itt is. Egy csapat fiú tér haza biciklin, kerékpárjuk kormányán jégheki felszerelés, nyomukban egy néni jön, a néni mögött kutya, a kutya szájában összehajtogatott újság. Csak a biciklik csengője szól, aztán az is elhal az estében. Csönd van, kimondhatatlan, érzékeltethetetlen csönd. A kirakatok világítanak, mintha nappal volna, a papírkereskedésben és a fűszeresnél gyertyával díszített fenyőkoszorú meg valami fura ingecske, vállfán. Az álmodás nem lassan száll meg, leüt, mint egy kő. Hó, folyó, varjú, kutya, öregasszony, gyerekek, életem ismerős elemei végre feloldják bennem a feszültséget. Nem tudom, a hoteltitkár köszön-e, mikor visszatérek a Fars Hattba, bizonyosan. Nem látok. Nem tudom, hogy nyomom meg a liftgombot. Nem tudom, hogy fekszem le. Reggel jövök rá, hogy nyitott szellőztető mellett, egyetlen, papírvékony gyapjútakaró alatt aludtam a nylonhuzatos derékaljon.

Az Északi-tengernél

Reggeli a kisebédülőben: kávé, tejszín, zabkása, háromféle kenyérrel, az egyik csokoládébarna, s mézzel készült; sós vaj és lágytojás. Az utolsó falatokat otthagynom, nemcsak azért, mert sürget az idő, s félek, hogy nem érem el a göteborgi autóbust, hanem mert képtelenség megbirkózni ennyi étellel. Ki az utcára, süt a nap. Az autóbuston egyetlen kalauz, valami szerkezet van a táskájára szerelve, ami darálóhoz hasonlít, azzal számol, vált pénzt, annak a segítségével ad vissza, jegyosztó és vezető is egy személyben. A kocsiban rádió, fűtőtest, az ülések hátlapján kampó a csomagok felakasztására. Nehezen akklimatizálódok, minden érdekel, de valahogy akaratom ellenére.

Göteborgig, ebben az évszakban, nem sok a látnivaló, hófedte dombsorok, erdők s elszórt házak között fut az országút, inkább a reklámok, útjelzések szórakoztatnak. Oslo-Uddevalla – maradnak el mellettem a betűk. Ha egyszer mégis megírom a Danaidát, gondolom, ide kellene elhozni Dánielt az első részben. Most közelebb vagyok a norvég határhoz, mint Pest Miskolchoz.

A Centralstationon szállok ki a Nils Ericson út mentén. Kirstin már vár, gyalog vágunk neki a városnak, hallom is, nem is a magyarázatot. A várost széles kanális szeli át, sok ágacska is van a csatornának, halszagú, szürke vízisikátorok. Göteborg holland mintára épült, s azon a földrajzi ponton fekszik, oldalával a Göta folyó partjának dőlve, ahol a Göta a tengerbe torkollik.

Járunk a kínosan tiszta utakon, üveg és beton épületóriások és dupla manzardos, vörös téglaházak között. A forgalom iszonyú, alig látok közlekedési rendőrt, suta vagyok, ha át kell mennünk a zebracsíkon, riadozom. Nincs rá okom, mert a kocsivezetők figyelnek, csak nem szoktam meg a végtelen autósorokat, s az külön

idegesít, hogy folyton megijedek, hogy valahol belül minden felizgat, deprimál, nemcsak a forgalom, a karácsonyra külön kipiperézett kirakatok, a millió áru is. Az utcakeresztezések, középületek előtt, a tereken óriási fenyőfák állanak, nappal is égnek rajtuk a villanygyertyák. Egy áruházban Téliapó, zsák a hátán, nagy arca mintha marcipánból volna, csukja-nyitja őszpillás kék szemét, ajka is mozog, feje fölött ezüst gömbökből összeszerelt, forgó koszorú. Megyek át valami hídfélén, mint a vak légy, majdnem fellökök egy fiatal nőt. A fiatal nő megáll, megsimogatja a kabátomat, mond valamit, a galléromat is megigazítja, rám mosolyog, azt hiszem, bocsánatot kér tőlem, hogy olyan figyelmetlen volt, nem vigyázott jobban, és alkalmat adott nekem arra, hogy jól nekimenjek. Egy szót sem értek abból, mit mond, csak azt hallom, *ahogy* mondja, s gesztusait érzékelem. Jól megnézem, hogy el ne felejtsem az arcát, én ahhoz vagyok hozzászokva, hogy ha véletlenül nekimegyek valakinek, megkérdezi, mikor jártam szemorvosnál. Kirstin szünet nélkül magyaráz, azt hiszem, megőrülök, pedig olyan édes jó teremtés.

Megmutatja a színházat, az egyetemet, a zenei élet központját, a Concert Hallt, elvezet a múzeum előtt is. Poseidon szobra a Götaplatsenen áll, Kirstin így mutatja be a tengeristent: „Városunk jótevője...” Elmosolyodom, oly groteszk élmény, hogy valaki egy mitológiai személyiségről úgy beszéljen, mint egy valaha élt vagy jelenleg élő városi tanácsosról. Milles műve előtt nincs megállás, végig kell futni a Nya Avenuen, a téli álmodó park mellett, aztán megint átmenni a csatornán, Göteborg Váci utcájába, az Östra Hamngatanra. Tovább, tovább, még ezt is megnézni meg azt is! Fussunk, Kirstin, drága szívem, nem tudom én neked megmagyarázni soha, mit gondolok. Nézem a járókelőket, minden idősebb nőn-férfin kalap, minden fiatal hajadonfővel. Mindig azt hittem, Skandináviában bundában járnak az emberek télen, most kiderült, magam vagyok az egyetlen bundás sétáló. Körülbelül olyan

elegánsan festek, mint egy szomorú medve. Egyébként még kirakatokban sem igen látni szőrmét, majdnem mindenütt vad színű, hosszú szőrű műanyagok.

Megnézzük a stadiont is? Külső falában vendéglők lesznek, üzletek. Jó. Hát az egészségügyi negyed? Azt is, ha tetszik, hát hogyne. Még sose láttam tizennyolc emeletes kórházat. Akarom látni a régi várost vagy Alströmer szobrát? Ő hozta be a krumplit Svédországba. Szenvedélyes vágy fog el, hogy megnézzem ezt a szobrot, ezt végre értem, hogy krumpli, ez megszokott. Kirstin egy házra mutat: itt halt meg X. Károly. Régi ház, 1648-ban építtette a harmincéves háború egyik vezetője. Még el a Slottskogenig, aztán vissza, mert a kikötőt is meg kell nézni ma. Az épületóriások, üvegfalú üzletház-felhőkarcolók s dupla tetejű ősi skandináv épületek között minden második házban bank, a kapukon réztábla, makulátlan. Ha svédnek születtem, sose hiszem gyerekkoromban éppen az ünnepekkel együttjáró réztisztítások miatt, hogy a szidol meg a fénylő kilincs részese valami ceremóniának, voltaképpen vallásos eszközök s hitéleti funkciójuk van.

Most látok először kikötőt, valóságban, eddig csak híradók s újságképek mutatták. A dokkokban matrózok jönnek-mennek, integetnek, hosszú nyakú daruk bámulják azt a keveset, ami a vízből kilátszik. Egy bácsi tart felénk, rézperselyt csörget, az alkoholizmus elleni küzdelem javára gyűjt. Na, eriggy innen, öregúr. Olyan gazdagok vagytok, de olyan borzasztóan gazdagok, hogy oldjátok meg magatok a részegeitek kérdéseit. A bácsi eldöcög, vízszag van, halszag, kátrány- és olajbűz. Valami titokzatos, csak általuk érzékelhető vezényszóra magasba csap a sirályok fehérszürke fellege. Most hallom először életemben egy rajnyi sirály hangját. Iszonyú rikoltás.

Már olyan fáradt vagyok, hogy reszket a lábam, mégse tudok hazatérésre gondolni, sem arra, hogy ennem kellene már. (Áldott zabkása reggeli!) Nézem a hajókolosszusokat, amelyek eltakarják a

Göta mély öblű száját, s azt mondom, ez még csak folyó, ha torkolat is, én a tengert szeretném látni, az Északi Tengert. Kirstin, szegény, valamivel kevésbé lelkes, mint délelőtt volt, nyilván azt remélte, délutánra letelik a munkája, hazamehet. De persze, eszébe se jut ellenkezni, azonnal azt mondja, ráérünk ebédelni, majd eszünk valamit a tengernél, s neki voltaképpen teljesen mindegy, ha este kerül is haza.

A Järntorgeten (a tér közepén kút, az öt világrész szimbolikus figurája ül a peremén) villamosra szállunk. Jó ötkilométeres utunk lesz a Göta csatorna mentén, de az út végén aztán, Langedragban, kijutunk az Északi-tengerhez. Egyébként ne higgyem, mondja Kirstin, hogy az igazi, a hajdani Göteborgot láttam ma, az eredeti város nem itt volt, hanem a Göta, a Nordre meg a tenger közrefogta Hissingen szigetén. Ez, ahol most sétáltunk, Gusztáv Adolf műve, ő költöztette beljebb a veszélyeztetett partról Göteborgot azután, hogy 1600 elején a dánok feldúlták és felégették.

Először, mióta ez a kedves, szelíd, csupa jóindulatú és készség fiatal nő a kísérem, teljes arccal Kirstin felé fordulok, aztán hátradőlök az ülésen, s először, legelőször, mióta ezen a földön vagyok, engedni kezd bennem a feszültség. Batu – gondolom, teljesen összefüggéstelenül. Szolimán. A végvárak. *Strassoldo generál, sok ezer hadakkal, rendelt seregekkel, tüzes szerszámokkal...* Hogy hívták a ti Strassoldotokat, Kirstin? Az én szülővárosomat 1675-ben pusztították el a császári seregek. Villogás és műszörme, marcipán, zenélő kirakatok, sose látott márkájú autók között csak botladoztam idáig, de ezt már értem, Kirstin, amit mondtál, a beljebb költöztetett várost, a dán hadakat. Hogyne érteném. Ne haragudj, én voltam buta, nem lett volna szabad elfelejtenem, hogy a te néped 150 év óta nem ismer háborút. Először, mióta megérkeztem, tárgyilagossnak és nyugodtnak érzem magam, s magamban, némán, ráköszönök Svédországra.

Langedragig hosszú az út.

A villamos is fűtött, mint az autóbusz volt, jólesik a meleg. A Göta torkolatával, a kikötővel haladunk párhuzamosan, errefelé már nem olyan nagy a forgalom, ritkulnak a meseház külsejű faépületek is. Dombos a vidék, elengedem magam, csak Kirstin figyeli a megállók nevét, s egyszer csak int, leszállunk. Mikor lelépek a hóba Langedragban, egyelőre semmit se látok elszórt épületeken és hóhalmokon kívül. Kirstin előre vezet, gázolok nyomában a keményre fagyott úton. Milyen furcsa itt az ég, gondolom, a láthatár szürkészöld, párás, anyagszerű. Nézem, egyszer csak meglódul a szívem, mert amit láthatárnak meg égnék hittem, hirtelen megmozdul, fel s le rezeg, ütemesen változtatja mélységét, magasságát, s már tudom, hogy amit látok, nem a föld, nem is az ég, hanem a tenger.

A partról hullámtörő nyúlik a vízbe, elkanyarodik balfelé, s a sziklák tetején folytatja útját. A sziklák felett már szinte folyosó, mellvédje van, fateteje. Túl rajta állandó, lassú mormogás, a sziklákhöz csapódó hullámok zaja. A mellvédre könyöklök, kinézek. Elöttem a végtelen víz, apró szigetek merednek ki a tajtékból, a halszag erősebb, mint bárhol, elkeveredik a súlyos, sós levegővel. Csattog a szél. A part mögöttem hó és jég alatt, a víz előttem olajzöld, mint a petróleum. Folyton hallani, hogy a hullám nekivágódik a hullámtörőnek, mégis azt képzelem az ember: csend van, halálos csend, s mintha egyedül volna a földön. Nézek, szimatolok, hallgatózom, előtttem hányja-veti magát a tenger, nyújtózik, összehúzódik, megint eldobja magát, komoran, makacsul, szenvedélyesen, s száll a sirályok rikoltozása a fejem fölött. „Hát eljöttél?” – kérdi a tenger. „Hát vagy, igazán?” – kérdezem vissza némán. Kirstin, isten áldja, most hallgat, a párkányra könyököl ő is, bámulhatom a sirálycsapatot, s az ég különös, laza szövetét, mely a vízbe ér; nem tudni, hol kezdődik, nem tudni, hol ér véget. Nem a

kék Földközit látod – ver a szívem –, az arany homlokút, a leander illatút, a latin ragyogást, hanem a zölde szeműt, a vadat, a vonaglót, a szirtek közt lapulót, aki az olajos, hideg mélységből fel-felveti fehér vállát. A kis habléány otthona ez, ismered valamiképpen, valahonnan, ha ma látod is először, ez a vikingek óceánja.

Valamire még emlékeztet ez a víz, ami nem Andersen, nem álom, nem földrajz, de mi? Micsoda? Nem tudom.

A part csipkézett mentén hegyes szirtek s számtalan sziget, az egyiken valami vár – elhagyott tengeri erőd. Mintha szeme volna, úgy néz az arcomba a tenger, a sirályok szünet nélkül rikoltoznak fejem körül.

Alig tudok elszakadni a víztől, csak az udvariasság, a belátás bír rá: ez a szegény kis Kirstin éhes. Mögöttünk hatalmas épület, nyári vendéglő, de persze, nyitva van, üvegfa a tengerre nyílik, most ugyanazt a képet látjuk, mint az imént a mellvéd mögül, csak melegben ülve, és üvegen át. A pincér süteményt hoz, nagy kanna kávét. A terem berendezése absztrakt, ám mögöttünk kandalló, fekete szájában fahasábok, a parázs felett, vasláncon, akkora kondér lóg, hogy engem is megfőzhetnének benne. A kondér tetején vasrács, rajta teáskanna zizeg, a kandalló előtt fújtató.

Hajó.

Addig nézzük, míg a sötét el nem fedi szemünk előtt. Mozgása, távolodása voltaképpen nem érzékelhető: teljesen coleridge-i kép: mintha egy helyben állna előttünk, a horizontra festve vagy szögezve: *a painted ship upon a painted ocean*. Mire a tenger eltűnik a homályban, visszatérünk a városba, Göteborg millió fényreklámja fogad. Nem szétszórt fényeket látok, ha körülnézek, hanem egyetlen, egybemosódó ragyogást, az utcák két oldalát lámpafüzérek kapcsolják össze: minden negyedméteren, a házsorok között, fény-szerpentin szalagok. Néhol csak tarka lámpákból áll a fényfüzér, másutt csillag, fényharang vagy virág alakul belőle, nincs

egy sötét folt, amerre járunk, kirakat, utca, tető, ablak csupa csillogás, a kikötőben a hajók is fényben. Míg az autóbusz visszavisz Kungälvba, ölembe bámulok, ma már nem fér belém több élmény. S ekkor, úgy fél úton a két város között egyszer csak eszembe jut, ami Langedragban úgy kínozott, az emlék, ami a tengerhez kapcsolódik, ami nem Andersen és nem földrajz és nem álom... Uramisten!

Szinte fáj, olyan éles az emlék a tizenkét évvel ezelőtt írt versről, saját versemről, melyet mondani kezdek magamban, míg rohan az autóbusz a dombsorok mögött.

*Én láttam, mint az antik látomásban,
szilfán halat, s a Barna utca táját
egy dörrenésben széttágulni sebbé,
melynek mélyén bábész testek rohadtak,
s fátyolt lengettek hízott zöld legyekből.
És láttam, hogy vonultak kis szekéren
a városok falukba s a faluk
városba s hogy vezette vak gebéjük
rá sem tekintve arra, kit vezet,
a háború. De nem láttam a tengert,
nem ismerem a népek jó beszédét,
hozzám csak ágyú szólt.*

*Testvéreim,
fiatalok, kik helyettem feküsztek,
s békés szátok szétnyílt az elmúlás
keserű emlőin: hol van a part,
amelyen kagylók és szirtek között
ülnek a nemzetek s villantva farkát
felbukkan, mint a nyíl a víz alól,
hallgatni jó beszédüket a hal,
s nem szilfán függ, mint antik látomásban?*

1959 decembere van. A vers, amelyet 1947-ben olyan feldúlt, a háborútól úgy megkeseredett szívvel írtam, hirtelen feltámadt, s mint valami élőlény, szembefordult velem. Mert most már láttam a tengert, s a nemzetközi békekonferencián, amelyen itt, az Északi-tenger partszegélyén ülnek a tanácskozó nemzetek, én vagyok Magyarország delegátusa.

A kongresszusi teremben, a szálloda egyik, különleges alkalmakra épített, két oldalán csupa ablak helyiségében négy tolmácsfülke s huszonhat ország képviselője. A küldöttek fülén hallgató, keze ügyében elektromos korong, azon állítják be a tanácskozások angol, francia, német vagy orosz szövegét. Az elnökség, melynek összetétele ülészakok szerint változik, külön emelvényen ül, az emelvény mellett mikrofon és a szónokok pulpitusa. Ebből a mikrofonból hallatszott három teljes napon át huszonhat ország delegátusának érvelése, mért szükséges az általános leszerelés, s ez elől a pulpitus elől indultak külön autóbuszokon a göteborgi záróünnepélyre a meghívottak.

Fogadás a tőzsdén. Még soha életemben nem láttam tőzsdét, mikor még nálunk volt, vidéken éltem. Reneszánsz palota, a lépcsőház, a termek csupa márvány, tükör, faburkolat, a falakról méltóságteljes, rég holt svéd urak képe nézi a felfele lépegetőket. A nagyteremben mennyezetig érő karácsonyfák, négy oldalon négy óriási ünnepi díszű asztal, a terítékek előtt skandináv adventi szokás szerint gyertya ég.

Köszöntés, viszontválasz, köszöntés, viszontválasz, velem szemben egy ápolónő ül, megkérdezi a foglalkozásomat, hogy meghallja, megriad, félrebillent fejjel tűnődik, homloka is ráncba fut: író... Nem konkrét, nem normális, nem szabályos foglalkozás,

nem tudja, hova tegyen, szeressen-e, szerethet-e. Utóbb legyőzi magát, ez annyira meghat; úgy iparkodik, hogy valamilyen módon kimutassa, szokatlan foglalkozásom ellenére is örül a jelenlétemnek, és érezsem jól magam, hogy különös svéd kiejtéssel elszaval két, még iskoláskorában tanult verset a Buch der Liederből. Heine szelleme átleng az ünnepi asztal felett, s rákacsint a szavaló svéd hölgyre meg rám, aki halálos komolyan hallgatom, hogy szeretett egy ifjú egy leányt... Luca napjának estéje van, december 12, egyszer csak kialudnak a csillárok, s felnyílnak a folyosóra vivő szárnyasajtók, messziről énekszó hallatszik; besorjázik egy csapat kislány.

Jönnek szépen, libasorban, hófehér Jézuska ingecskében, hajukon fenyőkoszorú. Az elsőnek, a legnagyobbinak, aki vezeti őket, négy gyertya ég a koszorúján. A kislányok kezében is gyertya, énekelve körüljárják a termet; ezért láttam hát én a kirakatokban mindenütt kisinget meg koszorút! Mikor a dalnak meg a menetnek vége, az uzsonnánál maga a fő Santa Lucia is felszolgál, fehérszőke sörényes kis sellő. Betölti a kávémat, rám mosolyog. Hogy hozzám hajol, veszem észre, hogy gyertyácskái villanygyertyák, fülecskéje mellett kígyózik le jézuskainge nyakáig a villanydrót. A svéd nénik bólongatnak, isszák a kávéjukat, áldott meleg van, kitapintható béke. Utóbb táncosok tódulnak be, a lányokon főkötő, a fiúk térdnadrágban, ezüstcsatos cipőben, kopog az idegen ritmus, kigyúlnak a habfehér arcok. Ünnepség után a tömeg kiáramlik, lassan nyomakszik előre, közben beszélget, nevetgél: a ruhatár felé tart. Udvariatlan, sötét kíváncsisággal nézem a svédek a gardrobban, mely úgy működik, hogy a fogaspolcok mindegyik kampóján két függő fémszám található. Az ember érkezésekor felakasztja a holmiját, magához veszi az egyik számot emlékeztetőül. Előadás, ünnepség után visszamegy, megkeresi a nála levő szám párját, leszedi a kampóról a kabátját, s minden várakozás, időtöltés, tolongás nélkül két perc alatt az utcán van. Ruhatáros nincs. Őrzési

díj sincs, minek. Akik irhacipőben jöttek, cipőjüket a kabátfogas alatti rekeszben hagyják, s mikor indulnak haza, ismét cipőt váltanak. Egyszerű ez, de milyen egyszerű!

Kirstin csak néz, üres az arcom, túl üres. „Nem volt szép?” – kérdezi riadtan. „Isteni volt” – felelem, aztán bűnbánóan megsimogatom a karját. Magamra haragszom, amiért olyan rútul nézek a göteborgi ruhatárakban, pusztán azért, mert itt nem jár senki indiántáncot, nem káromkodik, nem üvölt, és egy vendégnek se tűnik el őrzés hiányában a hócipője. „Fejed fáj?” – kérdezi Kirstin. Dehogy fáj! Mosolygok, mint egy rosszkedvű tigris, s majd megpukkadok azon is, milyen undok vagyok amiatt, hogy Santa Lucia szép fején villanygyertya volt, mert én egyre láttam mögötte saját buta, gyertyalepörkölte fűrtjeimet, melyek lángra kaptak, ahogy teafőzés közben közel hajoltam a gyertyához, míg kívül szünet nélkül lóttek. „Az írók mind ilyenek? – kérdezte Kirstin. – Ilyen furák?” – „Á, dehogy!” – felelem. Nézem a hócipőmet, nagyon ronda hócipő. A hajam réges-régen kinőtt. Nagyon szeretném, ha soha többé nem lenne háború.

21

Koppenhága, Hotel Axelborg.

Az erkély üvegajtaja mögül neon feliratok villognak szememig: Hotel Atlantic, Palace, Hotel Mercur. Szemben a SAS húszemeletes irodaháza, fényben izzik mind a húsz emelet.

Mikor reggel fél nyolckor elindultunk Kungälvből, éjsötét volt mindenütt. Sziklás tájon, hajlongó fenyők s a feketeségből kicsillogó ablakok között futott az autó. A repülőgép felszállása percében kezdett világosodni, pár perc múlva kisütött a nap, s vakító napsütésben köszöntött az Északi-tenger. Fénylettek a hullámok; a szigetek, csepp hullámtörők, halászbárkák szinte elérhető közelségben pihentek a svéd partszegélyen. Kurta volt az út, csupa szépség, mikor Dánia fölé kerültünk, a lélegzetem majd elakadt,

olyan csodálatos volt felülről a látvány, a tengeren könyöklő Koppenhága.

Most már valahogy elviselem, amit az utazás hoz, nem leszek a látottaktól se hisztérikus, sem ájtatos. Először látok olyan hidat, melynek közepe felnyílik, mint egy dobozfedél, hogy átengedje az alatta haladó tengerjáró hajót. Tudomásul veszem, mint az új városnegyedeket vagy Ó-Koppenhága utcáit, melyek oly szűkek, hogy az emeletes padlású téгла- vagy faházak ereszei szinte összeérnek: csak gyalogos forgalom bonyolódhatik a fura középkori épületek között. Szeretném bejárni a matróznegyedet, mely egy csatorna két partján fekszik, s minden utcája valamilyen tengeri állat nevét viseli, de nem lehet, itt élő honfitársaim vállukat vonják, hosszú útról ide érkező, esetleg részeg matrózokkal riogatnak – hát akkor nem, akkor nézzük az illedelmes látnivalókat, a királyi palotát, az operát, a színházat, a tornyos, harangjáték szavú városházát, mely előtt vikingek szobra fújja a kürtöt.

Elered a hó; hogy a kép tökéletesen anderseni legyen Andersen hazájában, a szél is rákezd, akár vihetné a cégérek, mint a mesében. A picike belvárosi utcán szembe masíroz velünk a királyi gárda, jönnek a csodakatonák, muzsikálnak, azt muzsikálják „Ding-dong bell”, összeverődik a cintányér. Fejükön medvebőrkuksma, atillájuk levendulakék, tömeg kíséri a bandát biciklin, zuhog a hó az eleven ólomkatonácskák levendulaszín seregére. Gyermekkorom drága szentje, akinek meséit ma se olvasom kisebb lelkesedéssel vagy megihatottsággal, hol találom legkedvesebb álomképedet, hol van a sellőd? Útitársaim felfénylő arccal súgnak valamit a kocsivezetőnek, az autó irányt változtat, futunk a tengerpart felé, s kiszállunk a magas sétányon. Nem messze a parttól, a fel-felcsapó hullámok közül szikla mered elő, rajta a bronz tengeri gyermek, a kis habléány, arcát a tenger felé fordítja, szelíd vonásain bánat és vágyakozás. Matrózok, ha hosszú tengeri út után visszatérnek – mondja a gépkocsivezető –, megcsókolják az arcocskáját. Olyan

szép, olyan kedves, olyan szomorú, hogy legszívesebben megcsókolnám én is, de felnőtt vagyok, s köt a felnőttek fegyelme.

Koppenhága örökre úgy rögzül bennem, hogy hull a hó, nagy gyűrődésekkel haragszik a tenger, a kirakatokban meg játéktörpék integetnek, erdei állatkák pici foga mosolyog, és boltokban és tereken és virágpiacon, cukrászdákban és magánlakások ablaküvege mögött szarvaskák nézegetnek, rénszarvasok. Óriási szalmaszarvas áll a főtéren is, de van csokoládéból, marcipánból, üvegből és aranyból is. A kirakatokban egyébként annyi az áru, hogy képtelenség áttekinteni a portékák sokféleségét, még a bolt padlóján is hever valami a bejáratnál, műhó vagy sűrű aranypor tetején. Nemcsak dán, más nemzetek cégeinek is vannak itt boltjai, vendéglői, időnként megszólal a városháza harangjátéka, elsöpör fejünk felett a csengés a szélben, a tengeri szélben, amely olyan, mint egy sós szagú, hideg marok, csúf kis kések vannak a kesztyűjébe rejtve, megcirókálja az ember orrát, orcáját, összemetéli; vidám, kicsit részeg és iszonyú éhes lesz az ember ettől a széltől, falja az idegen ételeket, keserű csokoládét, halas szendvicset, világospiros hosszú dán virslit. Dánia göteborgi kirendeltsége csak egyetlen nap tartózkodást engedélyezett számomra ezen földön, huszonnégy óra gyorsan elgurul, mint hólabda valami lankán, mit lehet rendszeresen megnézni ennyi idő alatt – semmit. Nem az utazó hibája, ha az északi tündérvárosból bizonytalan és világközi képeket visz magával, szélfúvás emlékét, különösen nagy, súlyos hópelyheket, házak sziluettjét, szendvicsízt – nem, nem az utazó hibája, mert az utazó nemcsak ízekre, népekre és szokásokra is éhes; egy hivatal packázott itt, amely olyan világosan érzékeltette vele, nem kívánja jelenlétét a mesebeli katonácskák és aranyrénszarvasok hazájában. Az az érzés, hogy valahol valakinek alapvetően nem kívánatos a személyem, sokat segít abban, hogy elveszítsem nyugati lámpalázamat, természetesen viselkedjem, s bár először látok életemben kilométer hosszú, négyemeletes,

mozgólépcsős üzletházat, leginkább a praktikus melegedőt, dohányzót jegyzem meg belőle, ahol a vásárlók megvárhatják egymást meg a gyermekmegőrzőt, ahol a kicsinyekre vigyáznak. A félemeleten Karácsonypó fogadja a gyerekeket, s jegyzi fel megrendelő cédulára az elsusogott kívánságokat. Majd ledobban piros kabátjában, potyog a verejték óriási nylonszakállára, a miniatűr megrendelők áhítattól reszkető hangon diktálják neki, mit hozzon el. Borzasztóan sajnálom az öreg Mikulást, aki szemmel láthatólag életerős fiatal férfi, iszonyú lehet ott állni talpig kövér középkori püspöknek öltözve, pásztorbottal és golyóstollal, a benti száraz melegben.

Induljunk haza végre. Thorwaldsen szobrait, sajnos, nem tudom megnézni – nem tehetek róla. Pénzem már nincs, banánt ebédelek, még egyszer átfutunk a barna és piros meseházak között, pár búcsúszó a magyar követ kimondhatatlanul szíves feleségéhez, s már szól a Légiforgalmi várótermében a figyelemfelkeltő zene, rezeg a tejüveges tábla, zeng a megafon-hang: „A MALÉV Stockholmból érkező gépe rövidesen elindul Budapestre.”

Lépegetek a gép felé, most nincs hóvihar, mint idejövet, kéken mosolyog az ég. Olyan vagyok, mint aki valami betegségen esett át, könnyű a fejem, kicsit bizonytalan. Valaha írtam egy verset, s az valamiképpen megelevenedett a svéd partokon, átemelt határon, tengeren is, akkor, amikor voltaképpen már lezártam magamban utazásokat, nagyvilágot, idegen ízeket, tájakat, mindent. Lehet, hogy a világ, amelyet gyerekkoromban almának hittem, forgó aranyalmának, amely mindenkié, valóban van és valóban elérhető?

Mit érzek? Tudom is én. Borzasztó sokk volt bizonyos tekintetben, komplex sokk, ezentúl nyilván természetesebben reagálok majd arra, amit látok, s ha az útból emlék lesz, sem saját hisztériám emléke nem bánt majd, sem a gyanakvás, mely miatt voltaképpen úgy igazán nem is láttam, inkább csak sejtem Koppenhágát. És hát azt mondtam a konferencián, egész hangosan és angolul, hogy

mindenki megértse, hogy *béke*. A versem materializálódott: arra felé, még nem is olyan messze, ott a part, a békeértekezlet partja – hátha materializálódik a szó is, amit kimondtam. „Béke.” Minden ragyog e percben, táj és tenger és reménység.

A Temzénél

Eleinte mindenféle hülyeség járt az eszemben, nem tudtam magam átadni a légiút örömének, pedig hogy szeretek repülni, milyen természetes számomra a gép ingása még hóviharban, tenger fölött is, nemhogy egy ilyen gyönyörű őszi napon, mint amelyen útra keltünk.

De persze, mindig minden másképpen van, mint ahogy elterveztem: nem tudtunk taxit kapni telefonon, nekem kellett a Fogashoz rohannom kocsióért. A gépen aztán, ahelyett, hogy néztem volna Európát, azon morfondíroztam, mire nem maradt időm a nyavalyás taxi miatt, kikapcsoltam-e a boilert meg a hűtőszekrényt, és ugyan hol hagytam a macskát, akit a szomszédunk fog most ellátni hetekig. Tőlem kitelik, hogy bezártam a szekrénybe; határozottan emlékszem, hogy mikor kifelé cipeltük a bőröndöket, nem volt szem előtt, meg se tudtam cirógatni.

A stewardess időnként megetetett, mint valami nyűgös gyereket, s ha nem olyan kedves és tapintatos, nyilván megkérdezi, első légiutam-e, olyan mogorván néztem magam elé. Nagyjából Brüsszelig tartott, míg kivertem a fejemből a boilert meg a macskát; az otthon még ezer kilométer távolságból is valóságosabb volt a gépnél és Európánál. A masszívóságukban is könnyed, donzsonos flandriai épületek fölött aztán valahogy tudatosodni kezdett bennem, hogy Belgiumban vagyunk, csak hogy valami más – egy emlék – megint erősebb lett bennem a momentán nézni valónál. Hirtelen láttam kislány-magamot, ahogy otthon a régimódi lámpa alatt földrajzot tanulok, és azon kuncogok, hogy a kontinens és Nagy-Britannia között van valami tengerfésleség, aminek az a neve: La Manche-csatorna. Még ha legalább úgy mondanák ezt a nevet a boldogtalan idegenek, ahogy leírják, de itt a könyvemben zárójelben, hogy kiejtése: Lamans. Tenger. Milyen lehet a tenger? A könyvben

szürke, vízszintes és ronda. Valaha minálunk is tenger volt, csak elment, most nincs, mi vagyunk helyette, a Nagy-Alföld meg a Hajdúság. És a csatorna mért csatorna? Bogozom a szót, imádok szavakat fejteni. A csatorna néha undok hangon böfög, föld alatt él, olykor kibontják, megjavítják, ilyenkor nincs víz. Csatorna a kontinens meg Anglia között? Micsoda marhaság! Lamans – a neve se jó, nem magyar, nálunk ilyen figuramódra azokat a családokat hívják, akik hugenotta bevándorlók.

A brüsszeli transitban várjuk meg, míg a gépünk tankol. Ennél van nyilván parádésabb váróterem itt, mert ez csúnya is, nem is valami tiszta és kicsi, csak a kilátás szép belőle, ahogy körös-körül fel s leszállnak a gépek. Bámulom a fényjelzéseket és gondolkozom. Milyen lehet a radar? A navigátorfülke? Az űrhajó? Rémes, hogy én sosem arra gondolok, ami közvetlenül az orrom előtt van, amire kellene.

Felszállunk, aztán jön a Lamans.

Lamans persze más, mint képzeltem, mert mért ne lenne az, mikor életemben mindig minden más, mint várom, elterveztem, mikor élményeim is mind duplák, fordítottak, és minden momentán eseménynek van a múltamban egy ikertestvére, állnak, illedelmesen, bennem, talpukkal egymáshoz feszülve, s én egyszerre látom a friss élményt és a régit. Lamans alattomosan érkezik meg: először egy folyó torkolatát látom, aztán egyszer csak tudomásul kell vennem, hogy a torkolatnak vége, ez a valami, ami alattunk bőrizik, ez a zöld, nyugtalan, már nem folyó. Köszönök Lamansnak, mint egy embernek, hátha csakugyan hugenotta volt valamikor.

Mire átröpülünk rajta, leszáll az est. Fél kilenc tájt lehetünk, a világosság, amely alattunk fel-felvillan, már angol földről üzen fölfelé. „Nagy-Britannia sziget – mondja bennem saját hajdani cinegehangom –, határai északon a...” Uramisten, hát ehhez az országhoz mit fogok én asszociálni, mikor mindig mindenhez

asszociálok valamit?

Egyelőre semmit. London, felülről olyan látvány, hogy míg az Airportba érünk, s jó negyedórát úszunk a kénsárga, vörös, zöld és kékesfehér ragyogás fölött (a stewardess ásítzik, leltárt csinál), az elragadtatás nem hagy időt semmire. Hajdani film- és prospektus-élményeim aktivizálódnak hirtelen: az a lebegő kupolás csak a Szent Pál lehet, a tornyos erőd meg a Tower. Itt a Temze is és itt a Big-Ben, a fénypofájú – soha ilyen fiatal arcú, kíváncsi órát a víz felett!

Ahogy leszállunk, s az autóbusz bevisz az Airport végeláthatatlanul nagy épületébe, tüstént kezünkbe nyomnak valami cédulát, amit ki kell állítanunk, s kezdődik a reménytelen küzdelem neveim magyarázatával, mert mért vagyok én Sz. M., ha Sz. T.-né vagyok, s előre látom, itt is úgy fognak majd nyilvántartani, mint Svédországban, ahol mindenütt úgy szerepeltem, hogy Mrs. Tiborné. Mondtak valamit, mikor a töltőtollamat vettem, mit kell csinálnom vele, ha repülök, persze, az ördög se tartotta észben. Mikor lecsavarom a kupakját, hogy kitöltsem a céduláimat, kezemre dől a tinta. Angliában érkezésem első percei azzal telnek, hogy kétségbeesetten dörzsölöm az ujjaimat a zsebkendőmmel, persze, hiába. Most olyan vagyok, mint egy régimódi detektívregény hőse, a fél kezem kék. No, ez kedves lesz, így megjelenni az immigration officer előtt! Kék jobbomra visszahúzom a kesztyűt, pocsékul érzem magam, azt gondolom, minden tisztviselő engem néz, szakasztott ilyen tintamatyinak képzelnek el egy író, aki londoni kiadóját látogatja. Persze, mindenki rendkívül kedves, az immigration officer időnként részvételt pillant rám: jobbom a sáskazöld kesztyűben teljesen merevnek látszik, bal kezem viszont csupasz, azzal nyújtogatom felé az írásaimat. Szegény, balkezes, ízületi gyulladákos író-egyén érkezett Angliába – látszik az arcán a gondolata. Önbizalmam némileg visszatér, mikor négyheti tartózkodást engedélyez, s egyáltalán el vagyok ragadtatva attól is, milyen nagyszerűen tudok beszélni vele, megyek, mint valami miniatűr

páva a vám felé. T. szája meg-megrezzen, nem szól, de látom, hogy mulat valamin.

A vám madáchi kép, de rendkívül kedélyes falanszter ez a futószalagokon guggoló csomagsor. Itt elég sokáig várunk, mert nem tudjuk pontosan, mit kell csinálnunk, illetőleg valami egészen más elképzelésünk van arról, mi lesz, mint ami történik, mert egy idő múlva három vámhivatalnok hívás nélkül is hozzánk lép, ránk mosolyog, zöld krétával krikszkrakszot rajzol bőröndjeinkre, s megmutatja, melyik szalagra tegyük: az majd leviszi a földszintre a kijáráshoz az Airport autóbuszáig. Hát ez kezdetnek gyönyörű szép, ki se kellett nyitnom semmit, tiszta szerencse, mert pocsékul csomagoltam.

A hosszú autóbuszúton a várost nézném, de nemigen marad meg semmi bennem, csak eltűnő kirakatablakok, gyáarak, benzinkutak és autócsárdák. Száraz, enyhe az este, az autóbusz a Légiforgalmi városi központjába visz, mintha Pesten Ferihegyről a Vörösmarty térre érkeznének. Innen már taxi kell, mert a szálloda, amelyben lakni fogunk, Paddigtonban van, térképről már tudom, hogy merre, a Hyde Park Bayswater-i oldalán. Utunk a hotelba megint lamansos: megjelenik egy aggastyán sofőr egy furgon jellegű, századeleji bárkával, a bement hotelcím hallatára szalutál, s azt mondja T.-nak: „Aye-aye, Sir!” Pukkadozom a nevetéstől, azonnal látom T.-t mint hajóskapitányt, és tizenkét agg matrózt, amint vezényszavára „aye-aye, Sir”-t kiáltanak. A szállodánk, sajnos, várakozáson aluli, hát még a szobánk, akár egy rossz színpadi kép, van benne kandalló, de csak négyaraszos, franciaágy is, de a paplanunk lyukas, s az ablak valami világítóaknára nyílik. Sebaj, valahová meg kellett érkezünk, holnap majd új szállást keresünk, addig meg elő azt az otthonról hozott szalámit, fáradtak vagyunk ma vacsorázni menni. A víz, amely a csapból csorog olyan, hogy többször hitetlenkedve megkóstolom: lehetetlen, hogy ez azonos azzal a folyadékkal, amelyet én otthon iszom. Nagyon-nagyon távoli rokona lehet.

Bebújom az ágyba, boldogan nyújtózom és meditálok: egy nagy pozitívum mindenesetre volt a napban, hogy ilyen szépen meg tudom magam értetni. Lám, mit tesz a sok fordítás, mert hiszen nincs nekem angol társaságom odahaza, ahol gyakorolhatnám a beszédet, nagy ritkán váltok szót én valódi britekkel, egy-egy fogadáson. T. szája megint megrezzen, csuda tudja, min mulat.

Másnap a reggelinél kiderül.

Tudniillik egy szót sem értek abból, amit a körülöttem ülők mondanak, s a pincérlány ugyanígy van velem: még azt sem érti, ha tejet kérek, s azt mondom neki: „milk!” Sértődötten panaszkodom T.-nak. Ő a tanú, hogy az immigration officer... T.-ból kipukkad a nevetés, közli, hogy olyan rút kiejtést, mint az enyém, pályázat hirdetése után se lehetne találni, de nem akart ezzel keseríteni otthon, egyébként majd hozzáídomul a szám a beszédhez és a fülem is megszokja. Az immigration officer nem irányadó, az hozzáedződött már a legpogányabb kiejtésekhez is, állandóan külföldiekkel beszél. Ami a szókincsemet illeti – most már nem tudja abbahagyni, úgy kacag –, az sem utolsó, mert a Shakespeare- és Kyd-fordítások minden nem kívánatos szavát és mondatfordulatát megőrizte az emlékezetem, s ha beszélek, úgy beszélek, mintha minálunk hirtelen Tinódi Lantos Sebestyén szólalna meg. Először megpróbálok dühös lenni, aztán engem is elragad a helyzet komikuma, szétkacagom a cornflake-et, ami remek, s pár perc alatt eltüntettem a sült tojást, szalonnát, rengeteg teát, dzsemet, vaját meg pirítóst, ami kiváló reggelinkhez tartozik. Otthon ebédre nem bírnék ennyit enni, de hát itt most semmi szabály nem érvényes. Hát nem nagyszerű, hogy egy szót sem értek abból, amit a pincérlány kérdez, neki meg fogalma sincs, mit válaszolok, közben úgy süt a nap, hogy még a kosztüm is meleg? (Igaz az, amit az angol időjárás rémségeiről hallottam? Nem túlzás?) Na menjünk szállodát keresni, sétálni, várost nézni, de gyorsan. Kilépek a kapu elé, szép kis utca ez, Paddington főutcája (itt minden

kerületnek van egy főutcaféléje) és a Bayswater között, csak mért hívják Terrace-nek. Mért nem utcának? Most mindjárt jönnek a nagyállú, szálfagyenes férfiak, zsakettes, komor öregurak, kanáriszeplős, ellenzős sapkájú kisfiúk, tengerészek oilskinben, pickwicki figurák, fura nénikék, mindenki finom lesz, tartózkodó...

Hát eleinte nemigen jönnek. Aki jön, az néger vagy indus.

Gyönyörű indiai nők suhannak mellettem nemzeti viseletükben, arany szandálkaikon, karjukon szatyor, mennek bevásárolni. Fehér gyereket nem látok egyet sem, annál több tündéri feketét. Itt Paddingtonban lakik a legtöbb színesbőrű londoni, de hát persze ez is csak hetek múlva derül ki, mikor már valóban hozzászoktam a nyelvhez, mikor már csakugyan tudok valahogy beszélgetni. Zavart érzek, fura, jókedvű zavart. Ha Paddington így hat rám, milyen lesz a City? Az én életemben olyan rettentően lényeges az emlékezés, ugyan mire fogok gondolni, ha leszállunk az autóbusz tetejéről, s végre elmegyek a Temple mellett, ahol Dickens hősei annyit jártak hajdanán, vagy átsétálok a Whitehallon, Forsyte-jaim sétái színhelyén? Mire fogok gondolni? Minden olyan furcsa, olyan elképesztően más...

Hát Zs. Marira gondoltam. Elég meglepő élmény volt.

Zs. Mari ötödik általánosba járt, mikor én lettem a magyar tanárja, rögtön felfigyeltem eleven eszére, szenvedélyes, akkor még szinte nem nélküli gyerekarcára. Zs. Mari mindig megsemmisült a művészi élménytől. Más társai könnyeztek, integettek, meghatódtak vagy nevettek, ha valami tetszett nekik. Mari könnyű kis teste egyetlen indulattá vált irodalomóráimon, a csengetésre összerezzen, s nemegyszer állta el utamat, csaknem erőszakosan: ne legyen tízperc, beszéljünk még Petőfiről. Petőfi volt az istene. Rendkívül szerettem ezt a gyereket. Mari mindennapi igazolása volt mindannak, ami művészet, jutalma, magyarázata és értelme minden alkotó szenvedésének, mellyel művét valaha létrehozta.

A Petőfi-anyagrész elvégzése után összefoglaló órát tartottam. Az életrajz számonkérésekor, mikor a költő bejárta táj is szóba került, megemlítettem a Hortobágyi Főcsatornát, amelyen annyiszor átvisz az autó, ha Debrecenbe megyek. Más lett az Alföld, mennyire más, mondtam derülten. Zs. Mari jelentkezett.

– Ez nem jó, ez a főcsatorna – mondta Zs. Mari –, semmi se jó, amit mondani tetszik, nem is akarom látni. Mért nem hagyták békén az Alföldet? Se betyár, se holló, se Kutyakaparó, már az utak is kövesek...

Kis hangja elfúlt.

– Legyen megint holló meg régi házak meg vándorok.

– Miért, Mari? – kérdeztem riadtan, magam is lázban a gyerek lázától – hogy támadt ilyen ötleted? Mért nem tetszik neked, hogy az Alföldet öntözni lehet, és emberi élet van a tanyákon?

– Mert legyen az Alföld az ő múzeuma – mondta Mari omló könnyel –, rá való emlékül hagyják meg olyannak, amilyennek ő írta. Pontosan olyannak.

Az óravázlatomat, persze, nem tudtam megvalósítani. Csengetésig tartott, míg megértettem Marival, mért van benne Petőfi inkább a mai Alföldben, mint a valamikoriban, s hogy a főcsatorna jobban őrzi emlékét, elgondolását, célkitűzéseit, mint egy csuda territórium, mint egy félországnyi múzeum. Végre felfogta, könnyei felszáradtak, széles, puha ajkai közül előcsillant a mosolya. Akkor szenvedélyesen kívántam, bár volna egy Walhalla, egy Elysium, ahonnan Petőfi leleshetne a földre, s láthatná ezt az ártatlan, tízéves örültet, aki annyira imádja őt, hogy ilyen szent butaságot képzel el pusztá loyaltásból. Még egyszer, az évvégi ismétléskor szóba került közöttünk a Hortobágyi Főcsatorna. Megkérdeztem, emlékszik-e még nevezetes óránkra. „Hogyne – felelte azonnal Zs. Mari, aki az eltelt hónapok alatt már kezdett egy kislányhoz hasonlítani –, csak hát amit Petőfi leírt, tetszik tudni, annyira él, hogy fáj, mikor az

ember jár az Alföldön, és nem leli többé. De azért most már értem, hogy ez az igazi Petőfi, ez az új.”

A Cityben időnként elénk guggolt egy utcai fényképész, névjegyét lobogtatva, csinált egy pillanatképet. Most már érzékeltem, hogy Európa legnagyobb városában vagyunk – Londonnak tízmillió lakosa van –, az utcákon annyi az ember, mintha minden épület előtt nagyvásár volna, búcsú, körmenet. A tömeg hullámszik, mosolyog, a város szaga is más, mint elképzeltem, én nem tudom, miért hittem, hogy Angliában mindenütt motalkószag lesz. Inkább étolaj érződik, parfüm, s a virágos és gyümölcsös standok szegfű- és banánillata. A nők olasz fazonú túsarkú cipőben imbolyognak, hajuk tupírozott, nappalra is festik a szemhéjukat. Fogalmam sincs, ki angol, ki külföldi, mindenféle nyelven beszélnek körülöttem, s akit angolul hallok szólni, az sem olyan, amilyennek én egy britet elképzeltem.

Na most végre megfogalmaztam, mit érzek. Itt senki és semmi nem angolos. Már reggel elkezdtem gyanakodni, mikor a szállodában megkérdezték, kávét akarok-e vagy teát, mert én azt hittem, itt természetes, hogy csak a tea emberhez méltó ital, a kávé valami foreigner dolog. Nézem a vendéglők, a bisztrók menükártyáit, vállam vonogatom. Hát hiszen alapjában véve akárhol lehetnék én most nyugaton: ez a London valahogy nem londonos. A Temple környékét ódivatúbbnak képzeltem, a Piccadilly Circus Eroszát nagyobbbnak. A Trafalgar Square-től viszont el vagyok ragadtatva. Még Nelson is elbűvöl, nyakam majd kitörik, míg nézem, hogy futnak a fellegek háromszögletű kalapja körül. A National Gallery előtt a földön a járdára rajzolt krétaképek, a művész is ott álldogál, várja, honorálja-e valaki a művészetét, s jó előre minden nyelven oda is írja alkotásai mellé hálája kifejezését, még az is itt áll: szpasziba. Hümmögök, rázom a fejemet, galambraj rohan a magokra, egy szürke bóbítás ki is veri az élelemmel teli konzervdobozkát egy hölgy kezéből. Akárha a Szent Márk előtt

volnánk. A könyvesboltokban méltóságteljes kiadványok és lakkos tetejű detektívregények, olyan vonzó fedelük van, hogy megörül neki a szem: hol egy hulla, hol egy kísértet, hol egy fejetlen tetemmel bélelt koporsó. Ahol semmi rémisztő, legalább meztelen nők bámulnak nedves szemükkel az érdeklődőkre. „Anglia puritán” – mondják riadt emlékeim. A túlsó oldalon egy kis üzletben nemes formájú óvszereket árulnak, kinn az áru a kirakatban. Hinnye!

A Stranden löncsölünk, kávéval zárjuk franciás ételeink sorát, néger pincér ragyogtatja ránk a fogsorát. A fogasokon papagájszínű zekék, a legtöbb fiatal férfinak művészszaakálla van. Mi ez – hörpölöm a kávét és töröm a fejemet. Uramisten, mi ez itt? Az angolok joviálisak, de merevek, az angolok tartózkodóak, öltözködésük klasszikus, magatartásuk illedelmes, az angolok, úgy tudom, prüdek. Az angol utcakép nemigen változik. Az angoloknak nagy az álluk, keménykalapot viselnek, olykor, hivatalos tennivalóik közben, parókát. Hol a konzervativizmusuk, a sherry, a marhasült? Azonnal jöjjön Tupman úr, mondjon egy ódivatú bókot, jöjjön Pegotty úr, beszéljen tájszólásban, jöjjön az öreg James Forsyte, átkozzon el mindent, ami newfangled, újmódi. Jöjjön a... jöjjön a...

Kinézek az utcára, kinn vihogó, lófarkas lányok nyargalnak kézenfogva, egy néger fiatalember gyöngéd szenvedéllyel megcsókol egy habarcú fiatal nőt. Ekkor már kialakul bennem a diagnózis Londonról és magamról, és ez az a pillanat, amikor Zs. Mari nevét kimondom magamban. Hát mivel vagyok én külön, mint az a kisgyerek volt? Hát én nem azt hittem, hogy itt az élet megállt? Képzeletem az angol klasszikusok figuráival népesítette be ezt a várost, azt gondoltam, mert utcaneveik századok óta változatlanok, életstílusuk, jellegzetes típusaik is ugyanazok maradnak. Nekem Anglia a Brontëk voltak meg Austin, Dickens, Thackeray, Shelleyék meg Shakespeare. Viktoriánus és erzsébetkori elképzelések éltek bennem, alapjában véve azt találnám helyénvalónak, ha Pickwick úr köszönne rám, nélkülözöm Wardle úr nevetését, Grub Gábrielt,

Soames Forsyte merevségét, és voltaképpen sokkal természetesebbnek érezném, ha itt előttem hórihorgas, színesre mázolt faházak borulnának lángba, pestises holtakat vinnének, vagy gyilkosok és királyok jelennének meg valami ablak mögött, szolgák viháncolnának egy kútnál, mint amit látok. Kedvenc olvasmányaim képei bennem is megrögződtek, és Zs. Mari mintájára én is meg vagyok döbbenve, hogy nem hagyták meg a várost olyannak, amilyennek a nagy írók ábrázolták, s hogy egy igazi metropolisban ülök most, amely nagyjából olyan, mint bármelyik kontinentális nagyváros, csak nagyobb, s kicsit még Amerikához is hasonlít születő vagy már felépült felhőkarcolóival.

Hogy mennyire jó nyomon járok magamban, akkor tudom meg, mikor már eléggé megismertem Londont. Tüstént otthonosabban éreztem magam, mihelyt tradicionális dolgokat látok: a Towerben, a Banqueting Hall előtt vagy a Buckingham palota kertjében. Igen, ezt értem, ez helyes, így is kell hívni egy tornyot, hogy Vörös torony, egy kaput, hogy Árulók kapuja; az illedelmes kordonnal elrekesztett kivégzőhelyet is méltányolom s a gárdisták Wellington-csizmáit. Három hét alatt összesen kilenc zsakettes, keménykalapos, összezsavart esernyőt vivő urat sikerült látnom – mindnek úgy örültem, mert beleillett naiv londoni képembe, harmónikus volt, érthető. London csak akkor kezdett nyugtalanítóvá válni, mikor elkanyarodott az én Zs. Mari-féle elgondolásomtól, s például ír apácák faltak nyers paradicsomot a British Múzeum előtt, aztán bementek az Elgin márványok termébe, s hosszan, elmélyedve nézték a meztelen férfiszobrokat, vagy mondjuk ott tolongtam én is éjjel a Piccadilly Circus fénykoszorújában, a színház- és mulatónegyed eleven, vonagló neonfalai között, a nappal-éjjel egyaránt áradó, lökdösődő és utcán faló tömegben. Még csak az időjárás sem volt olyan, amilyennek elképzeltem, tündöklő vénasszonyok nyara kísért egész szeptemberben. Ürühúst egyszer sem ettünk, csak kiváló olasz és francia ételeket, kávézni cafeteriába,

kisvendéglőbe jártunk: Chez Dino, Grotta Azzura... Angol kiadóm is olasz étterembe hívott meg bennünket, eszébe se jutott, hogy angol specialitásokkal traktáljon, pedig arra jobban kíváncsi lettem volna.

Angol kiadóm.

Épülete a Bedford Square-en fekszik, a British Múzeum közelében, s kívülről úgy fest, mint egy magánház, a cég nevét hirdető réztáblácska is alig nagyobb egy jókora névjegynél. A titkárnő valami falépcső-labirintuson szaladt fel velünk a legfelső emeletre az irodalmi vezetőhöz. Mr. M.-t Pestről és leveleiből úgy hatvan évesnek képzeltem (zsakett, keménykalap, oxfordi angolság, bizalmatlanság minden iránt, ami külföldi, természetesen irántam is), a fiatal férfi, aki fogadott, lehet úgy harminc esztendő. Míg ott ültünk nála, három idegen nyelven bonyolított le hosszabb telefonokat, s közölte, hogy véleménye szerint Shakespeare csak olasz rendező rendezésében viselhető el. A rettentően előkelő olasz étteremben, ahová lunchölni vitt, nem tudtam eligazodni az étlapon, ő állította össze, mit együnk. Nekem sole-t rendelt, tengeri halat, roston sütvé, ettől mindjárt felvidámodtam, eszembe jutott, hogy a Forsyte Saga-ban szegény Bicketet vendégeli meg egyszer sole-lal Michael. „Bicket emlékére” – mondom az első falatnál. Mr. M. rám néz, udvariasan, mint egy csendes örültre, s az van az arcán, ki az istencsudája magyar lehet az a Bicket? Meg mernék rá esküdni, fogalma sincs róla, kiről és minek kapcsán beszélek, s arra is, hogy mi itt Pesten ötször olyan jól ismerjük Galsworthyt, mint a londoniak. Mikor elmondtuk neki, hogy csak mi ketten mit fordítottunk le irodalmukból, részvételt nyögött, s azonnal valami új ételt rendelt vigasztalásul. Szeretem Dickenst? Nem tréfálok? Igazán szeretem? Hihetetlen! Jól megnéz, s látom, gyanakszik, talán mégsem én írtam az Őzt. Még jó, hogy azonnal fordítok a témán, s másról kezdek beszélni, filmekről, nem szeretem én az irodalmi csevegést magyarul se, nemhogy angolul.

Mr. M. az ottani Filmarchiv bérletese, tüstént telefonál, jegyet

rendel nekünk Visconti egyik filmjére. (Úgy beszél Viscontiról, mint isten másodszülött fiáról.) Este elmegyünk megnézni a Senzót. A bűnrossz film olasz nyelvű, nem feliratos, fülhallgatót teszünk a fejünkre, s hallhatjuk a (rettenetes!) dialógusokat angolul. A kagyló rosszul szigetel, egyszerre két idegen nyelven hallom az együgyű szöveget. Hanem az út hazafelé a Waterloo Bridge-en felejthetetlen, villog a Temze-part, a Sommerset-palota, ahogy a Cleopatra tűje felé közeledünk; a Parlament csupa sugár. Villognak az utcák is, mikor az ember lekanyarodik a hídról, kacag és vibrál minden, mintha karnevál volna. Tíz millió ember... az az érzésem, én itt bármit tehetnék, senki se törődne vele, legfeljebb egy kicsit megnéznének. Milyen igazam van: a Leicester Square-en kipattan egy kis öreg ember a kocsit közepére, kísérője, egy nő, a járdán verni kezd egy sebtében felállított dob, az öregecske meg a hat sorban futó autók között szép kényelmesen levetkőzik. Nem látunk semmi illetlent persze, a kisember klottnadrágocskát és csíkos inget visel ruhája alatt, táncolgat pár percig, aztán visszaöltözik, az autó-karaván óvatosan kerülgeti, el ne üsse, sodorja valamiképpen. Mire befejezi a számát, visszaugrál a járdára, s elvegyül a tömegben. Felőlem most már igazán akármit csinálhat akárki, nem lep meg. Good riddance – gondolom. Mind a víz, kis öregember!

Egy hét s nagyjából tudok tájékozódni a Belvárosban, ismerem a legfontosabb útvonalakat és épületeket, s már egyedül is haza merek menni autóbusszon. Minden látnivalót megnézünk, útikönyv a kezünkben, mint az igazi turisták, a tűzvész-emléktől kezdve a Westminsterig. Itt legalább öt esztendőre előre kibőgöm magam, csúnyán és gyerekesen sírok, nem törődöm vele. Mért legyek én angolosabb vagy fegyelmezettebb a Leicester Square-i kisembernél? A minap egyszerre két cédulát nyomtak kezembe az utcán, az egyik felszólított, vizsgáljam meg a lelkiéletemet és térjek meg Krisztushoz, a másik meg valami nudista filmeket bemutató klub tagjának akart megnyerni. Itt láthatólag mindenki úgy és olyan

értelemben és olyan határig mutatja meg magát, ahogy kedve tartja. Mért ne sírjak, ha egyszer jólesik? A koronázási kápolna csak érdekel, de nem hat meg, akár a normann apátok sírhelye vagy Angliai Erzsébet szarkofágja, s a királynő lába alatt a búsuló kis oroszlán. Számomra Erzsébet nem a birodalom, nem is az Armada, hanem Shakespeare, és Vilmostal úgyis találkozom még a szülővárosában. Én a Poet's Cornerban kezdek el bögni, mikor egyszerre mindenki emléktáblája elém tűnik, akit csak szeretek: lábam alatt Dickens, szememmel egy vonalban Thackeray, felfelé forduló tekintetem szögében Händel s az angol irodalmi és művészi élet szinte minden fényes neve. Átlépegetek Darwin és Newton sírja mellett a főhajó közepéig, ott is zsinórral körülkerített, mákkal díszített kriptá: a világháború ismeretlen katonája. „Eltemettük őt a királyok és a birodalom legnagyobbjai közé, mert megtette azt, aminél többet ember nem tehet a földön: meghalt a barátaiért.” A sarokban üvegszekrényké, a Hitler pusztította, légitámadás sújtotta London polgári halottai; naiv nevek, ilyesmi, hogy Smith – néha őt-hat név egy családból, hatvanöt éves nagymama, hathónapos unoka, még két pár éves gyerek és a szülők...

Mért ne sírjak a Westminsterben? Nem szégyellem.

Képek, egyformán élesek. A Saint Paul, ahová el muszáj menni (Zs. Mari!), mert ott keresztelték a kis Dombey Pált. Épp istentisztelet van, mikor belépünk, s mikor megjelennek a persellyel az egyházi férfiak, kirohanunk előlük fizetés nélkül, mint a fenevadak. Ezek nem tudják, milyen kevés pénzünk van. Hampstead. Keats őszi verse, szagolhatóan, tapinthatóan, érett gyümölcsök a fákon, megrezzenő, sűrű levegő, az ősz, mely súlyos önmaga szépségétől. Keats háza, kertje, a Heath tetején a város felett tavacska, vízben viháncoló, bot után ugró kutyák. A British és a National: egy régen gyanított, s végre megbizonyosodott sejtélem, hogy utálok múzeumba menni és utálok képeket nézegetni *szakmányba*. A British Múzeumban nyöszörgök, bokámat

tapogatom, vágyom vissza az utca nyüzsgésébe, s nem érdekel a kézírattárban, ki milyen módon írta alá a nevét vagy milyen hangjegyeket rajzolt, engem az alkotás érdekel, az sem mindig. Meg is esküszöm, hogy végeztem a múzeumokkal, de a Victoria és Albert oly közel esik új szállodánkhoz (mely végre kitűnő, egy kődobásnyira van a Kensington palotától, csak kesztyű ágyait nem lehet megszokni, amelyekbe felülről kell valahogy belemászni, mint egy tokba), hogy oda azért elmegyek, s megnézem a csepp Kensington-múzeumot is, de persze, én mindig azt jegyzem meg mindenből, ami lényegtelen, nem fontos, majdnem illetlen. A Victoria és Albert csodálatos anyagából például a múzeum kertjét, ahová végre kimentem, mikor már belefájdult a fejem a sok nézegetésbe. Négy oldalról zárt, belső kertbe jutottam, csobogott benne egy kis szökőkút. Egyetlen nő volt ott kettőnkön kívül, egy padon feküdt, és meztelen vörös körmű lábujjait tornásztatta és nézegette. Ott és akkor éreztem, amit olykor máskor is, hogy a perc megáll, mintha súlya és térfogata volna, nem tartama, megáll valahol az időben. A termék anyagára nem emlékszem, de a kertre igen, ahogy sütött a nap, pergett a víz, feszültek a levelek. Nagyhasú, nevető tengeri fellegek úsztak át felettem az égen. „Itt vagyok, drága Shelley – mondtam magamban –, itt vagyok, drága Keats!” A Kensington-múzeumból meg az égő London makettje maradt meg bennem, a csipetnyi házak ablakán kikunkorgó lángok, a füst, és valami múlt századbeli játékbabák.

Egyéb, eleven és az élethez tartozó jobban megőrződött: a halpiac, cipóm alatt a megroppanó osztrigahéjak, a Soho fura utcái, felhőkarcolója, amelynek tövében a rákos stand körül három asszony veszekedik, s a kaleidoszkop kirakatú üzletek mindegyikének más szaga van. A mulatók és vendéglők ajtajában csalogatók hívogatják be a vendéget, az egyik arcát megjegyzem, mert már öreg, s fiatal indusnak maszkírozták, míniumpiros turbánja van, az arcán vastag, barna smink, s a szeme szomorú. És

megmarad a vasárnap is a Hyde Parkban: szelíd, szeptemberi derűben játszanak a családapák fiaik kis vitorláscsónakával, s a Rotten Row-n poroszkálnak a lovasok. Mi a Serpentine-t követjük, s egyszer csak rábukkanunk Peter Pan szobrára, nem messze tőle Jenner ül, a himlőoltásos Jenner, jóakaratóan bámul egy szökőkutat. De jól összeillenek (de igazán, aki látja, mindjárt megérzi ezt), egy tündér meg egy tudós! Most már bizonyos, hogy számomra ilyen mozaik marad London: vízpermeteg egy kertben, emléktáblák meg-megmoccanó betűi, ahogy saját könnyeim elzilálják, járókelők forgataga a neonfalak között, kutyák, dália kiállítás, selyem szirmok és szenvedélyes színek: kénsárga, püspöklila, aranyvörös, kármin. És persze, egy kapus a Whitehall-on, valami nagy középület kapusa, akihez berohanok, mert T. nem hajlandó senkitől se megkérdezni az utcán, melyik épület a Scotland Yard, az meg minden csodálkozás nélkül kikocog velem, s a Cenotaph közelében megmutat egy vörös téglás, kastélyszerű házat. Meg Chelsea, a part, négyféle fény, s mikor esténként a Marble Archtól az Oxford Circus felé sétál az ember, a tűzfolyó: mintha piros víz futna előttünk, rubin a villogás. Nem szűnik, mint ahogy a forgalom sem, a futó piros áradat a kocsilámpák vörös szeme. Nem, sem elég fiatal, sem elég nagyképű nem vagyok ahhoz, hogy másnak mutakozzam, mint igazi mivoltom; nem vagyok elég intellektuális, s nem bánom, hogy így van, hogy ilyenfajta emlékeket gyűjtöttem: egy dombnak futó utca végén, a platánok alatt, egy tenyérszerű temető képét, a Holland Park összeboruló fáit, a nagy emberek hajdani lakóhelyét jelölő, levendula színű kerámiamedalionokat, és egy pillanatot, egy vasárnap délutánt, mikor a lábam nem bírta már a járást, s feküdtem otthon egyedül, a szállodában, nyitott ablaknál, a rezgő függönyök mögött. A hotel előtere üres volt, az utcán senki, vasárnap volt, a szemközti nagyáruház néma és kihalt. Akkor valaki végiglépegetett az ablakom alatt, kopogott, kopogott a lépte át a csenden, s Gershwint fütyült. Nem volt semmi más, csak a füttyszó,

a lépés koppanása meg a sötét. Sétáink is megmaradtak bennem, a folyton reszkető árnyak közötti séták, megyünk, hajszálnyira egyforma házak között, néha útnak hívják az utcát, néha utcának, de van, hogy terasz, kert, sikátor vagy legelő a neve, az otthonok ablakán behúzás függönyök, illatoznak a néma őszi kertek, a feljáratok kapubálványán kövér, örvös macskák őrzik a házat. És még egy hang is elkísér ezentúl, egy gyerekszínész nyers angyalhangja az Old Vic János király előadásáról, most is hallom a kisfiút, felejthetetlen, időtlen szopránját: „Are you sick, Hubert? You are pale today.”

Az Északi-tengernél. Az Avonnál

Mielőtt eljöttünk volna, el kellett döntenem, mit szeretnék még látni Londonon kívül.

Nem nagyon kellett törnöm a fejemet, legfeljebb válogatnom vágyaim között, megrostálni gyerekkori álmaimat és rögeszméimet. Valamikor kislánykoromban megfogadtam, hogy ha egyszer sikerül eljutnom Stratfordba, Shakespeare szülőhelyére, a templomba, ahol eltemették, letérdepelek sírja előtt – hadd térdeljek már én is egyszer életemben, ahogy a máshitűek szoktak. Stratfordot látnom kell, azt feltétlenül, és az Avont is, a folyót, és persze Yarmoutht, Dickensem világát, követni a sosem élt Emily lába nyomát a fövényen. Ugyan ki érzi nálam jobban, mi az összefüggése emléknek és alkotásnak: Emily, úgy és ott, sose volt, se bárkaház, se Pegottyék, de Yarmouth és tengere szerepelt és hatott Dickens életében, mondott neki valamit, ami később epikává formálódott benne, s idegen életek és történetek színhelye lett, ég, tenger, bárka, fiatal mosolygás hordozója, egy gyereklány kerete, aki valami pallón rohan a mélység felett. Hadd lássam hát ezt is, és tizenkét éves koromban írt, sorsdöntő hatású első „regényem” városát, Oxfordot, ezzel aztán vége is a kívánságoknak. Ha majd a könyvem megjelenik és visszatérek, akkor Brontëék vidéke következik, Burns hazája meg a tavi költők háttére, és persze a zöld sziget, mert Thomas Moore-t is annyira szeretem.

Itt egyszerű és kényelmes az utazás.

Annyi fél- és háromnegyed árra mérsékelt utazási lehetőség akad, annyi vonattal kombinált autóbuszkirándulás, hogy csak be kell menni valamelyik irodába, s máris megrakják az ember karját izgalmasnál izgalmasabb prospektussal. Először Yarmouthba megyünk a Liverpool pályaudvarról. (A londoni pályaudvarok

mindig elragadtatnak, valahányszor csak alkalmam van belépni egybe, élvezem a vonatok mellé hajtó taxikat, s az állomásépülettel egybeépített hotelrészt.) Teljes órával később kelhetünk útra, mint terveztük, mert autóbuszunk elakad a reggeli forgalomban, s lekésünk a vonatról. Nem bánjuk, nézdelődünk, figyeljük az utasokat. Itt nem jár a fülkékben kalauz, a vonat melletti betoncsíkon álló jegykezelőnek mutatja meg az ember a jegyét. „Change in Ipswich” – figyelmeztet a jegykezelő beszálláskor, ne feledjünk átszállni Ipswichben.

Átfutunk a külvárosokon. Még a legszegényebb házacska előtt is van valami kis kert, olykor nem nagyobb egy ólnál. Kutyák futkosnak a pályamenti kerítések mögött. Megint érzem, micsoda monstrum ez a London, sokáig tart, míg végre valóban vidékre érkezünk. Kikönyökölök az ablakba. Most végre nemcsak egy parknyi: óriás területen nézhetem a tövig nyírt, angol pázsitot. A patakok mellett gulyák és juhnyájak legelnek: a tehenek csinosak, fehér-feketék, mintha frakkot viselne valamennyi, a bárányok meg göndör habcsomók, amelyeket négy pici fogpiszkálóra állított a természet. Ló alig egy-kettő, azok hátán is ember, a fák közül olykor elővillan egy nagyobb lakóépület vagy kastély. Néhol csirkefarm. „Kotapalota” – mondja T., s az is, az embernek az az érzése, itt a koták kádban fürödnek, és Odollal csórt öblítenek felkeléskor. Aztán csakugyan Ipswich, sajnos, nincs időnk benézni a híres fogadóba, azonnal indul a vonatunk tovább. Hirtelen valami óriási száj kezd lehelgetni ránk, megváltozik a levegő, amely a nyitott vonatablakon beárad: közeledünk a tenger felé. Woodsbridge táján intenzív kátrány- meg halszag önti el a fülkét, de azért még sokáig fut a vonat, míg végre meglátjuk az Északi-tengert. Szelíd, alig hullámozó, lusta végtelenség. Mikor a svéd parton bámultam egy Anglia felé tartó hajó után, bezzeg olyan zöld volt, mint a petróleum, sirályok visongtak a hullámtörő körül, csattogott a hullám. A tengerarc most sima és nyugodt. Mélyet szírákolunk. Most borzasztó messze

vagyunk hazulról, nemcsak Pest-hazulról, London-hazulról is.

Én csak a partot akarom látni, amelyen valaha Emily futhatott *volna*, s állhatott *volna* a bárkaház, csak a partot, semmi mást. Csak megállni szeretnék a víznél, Dickensre gondolni és nézni a tengert meg a fövenyt. Átlépegetünk valami hajdani vásártéren, hídon is, hajó ring a vízen, kirándulóhajó, elmehetnénk hajókázni a part mentén, de hát nem akarunk. Balra térünk a főtér felé, itt is olajszag, tengerszag. Halat ebédelünk, narancslevet iszunk rá s indulunk a partra. Vénségesen vén az utca, amelyen nekivágunk az útnak, inkább következtetjük, semmint látjuk, hogy párhuzamosan haladunk a tengerrel, mert látszani nem látszik semmi, legfeljebb sikátorok. Szinte minden ház között csepp köz fut a partnak, szelíd, szürke könyulacskák. Az utcán, amelyre kiérkezünk, a fürdő főutcája lehet, földbe gyökeredzik a lábam, mikor meglátom, annyira más, mint bármi, amit valaha láttam. Most már nincs bennem a Zs. Marimentalitás, nem képzeltem viaszosvászon kalapú, szakállas tengerészeket erre, de azt sem, ami várt, ezt a Tivolit, ezt a bolondos vidám vásárt, ami fogad, vattacukor, édesség, tarka gyöngy, lampion, utcán sült hal és édes tészta garmadáját, színes levelezőlapokat, trombitákat, álarcot, forgót és tűzijátékot tartalmazó dobozokat. Az egész utca egy grandiózus bazár. Itt is tömeg hullámszik, miért is ne, csodálatos délután van, a szürke tenger most türkiz és arany az erős napfénytől, és meg se moccan, mint egy lusta tó.

A part, amely után vágytam. Hangosan felnevetek.

Emily, édes Emily és Ham, gyerekkorom szerelme, ezt a partot teljesen beépítették. Nem hotelekkel, fürdőházakkal vagy stranddal, hanem vurstlival. Hullámvasút van itt, dodgem, hajóhinta, céllövészet, mintha az otthoni Vidám Parkot hosszú szeletekre szabták volna, s odaragasztották volna a yarmouthi tengerpartra. Shelley felhője átúszik az égen, a kikötőhíd alá futunk az ötperces záporok elől. Szél fúj, nem hideg, csak sós. A felleg tovaszáll,

megindulunk a meseország pavilonjai között, le a partra. Legalább a talpunk érezze a fövenyt. Jó félórát megyünk, míg végre elmarad minden, ami elkuszálhatja az élményt, és igazán nincs más, csak maga a tenger. Fúj a szél, leguggolok a fövényen, mint egy gyerek, átfonom a térdemet, úgy nézem az apró hullámokat. Akkora ég van felettem, hogy még az én alföldi szememnek is elég. „Megjöttünk – mondom magamban Dickensnek –, hát megjöttünk végre. Nem nézünk semerre, csak a vízre. A tenger ugyanaz, az ég ugyanaz, a kagylók, fellegek... Nagyon köszönjük, hogy megírtad a Copperfieldet, Károly, igazán nagyon köszönjük.”

Oxford annyira irreális élmény volt, hogy ha nem ismételném magamban egyre, hogy jártunk benne, azt hinném, álmodtam.

Álmodni szokott az ember olyasmit, amilyen Oxford, álmodni, amikor még nagyon fiatal. A várost pára fogta be, amikor megérkeztünk, mintha egy csapat lándzsást takartak volna be rózsaszín takaróval, ám lándzsájuk hegye átdöfné a puha burkot, így villogtak a rózsás felhőzeten át Oxford tornyai. Álom, mondtam magamban tüstént, mihelyt megindultunk, mert annak érződött, sikátoraival, virágtengerével, az ezer esztendősi egyetemi épületekkel, bajszos rákokkal és félbe vágott halakkal a passzázpiacon. Csak álom lehet ilyen egyszerre harmonikus és diszharmonikus, ilyen szent és ilyen durván idegenforgalmi. Mert egymás sarkát tapossuk ebben az álmvárosban mi, idegenek, akik mind látni akarjuk Oxfordot, a látogatók és kíváncsiak lökdösődnek a járdákon, a szűk úttesteken meg alig férnek el az autók. Zaj van, tülekedés, motorbűz, nyugtalan, majdnem sértő iparkodás: mindenki látni szeretne valamit, mindenki betódul minden kapun. A főutcán – ugyanazon, amelyen valaha Val Dartie és Jolly találkozott a Forsyte Saga egyik kötetében – az álom színe zöldre

változik. Csupa repkény befutotta ősi fal, kapaszkodó virágok, s mintha valami kard metszené ketté a zsibongást, mihelyt a járókelő belép valamelyik egyetemi épületbe, csend fogja körül, a belső kertek, a faburkolatos ebédlőhelyiségek, kápolnák és folyosók tapintható, sűrű csendje. Ez a hallgatás önkéntes, mély, a külső Oxford hirtelen alázuhan a belső Oxfordban, oly hirtelen, mintha valami aranypénzt ejtenének alá egy kút zöld, súlyos vizébe, s az megállna és elcsendesednék a fenéken. Ó, az a pillanat, amikor feltekintünk egy öreg barna ívre, s felém villan az embléma, mely annyi könyvünk sarkát díszíti otthon: *Dominus illuminatio mea*; a felismerés, hogy ez *csakugyan* van, s mi itt állunk alatta, mennyi mindennel kibékít, mennyi mindent elfeledtet!

Halad a délután, most már a zöld álomnak is vége, folyékony aranyból merednek elő a tornyok. A Magdalen College-ot úgyse lehet leírni, én legalábbis nem tudom. A vörössessárga csipkeépület tornyai, bástyácskái virágerdőből, sűrű, mézes illatból szöknek a magasba, alatta folyó kanyarog, meg-megborzolja a szél, reszketnek a kikötött csolnakok. Megint csak a csend, ez már sárga, az ember belevész, mintha alátaszítanák egy tányér síkos mézbe, s a parkban távolabb, puha orrukkal bele-beleszívznak a gyümölcsszagú levegőbe az őzek. Hazafelé menet nem tudok, nem is kívánok beszélni, én most vagy káromkodni tudnék, vagy sírni. Hülye Keats, azt megírta, hogy a szépség az az igazság, de azt nem írta meg, *hogya* tud néha fájni, milyen érthetetlenül, kegyetlenül, mint amikor a kés beleszalad az ember tenyerébe.

Aztán sikerült letérdelnem Stratfordban, Shakespeare sírjánál – de ez nem volt olyan egyszerű, a Nénike miatt.

Vad szél fúj, mikor Leamingtonban a vonatról autóbuszra szállunk, s megkezdjük körutazásunkat Shakespeare vidékén.

Vezetőnk magyaráz, mint egy gramofon, ki se néz, gerince, válla, térde érzi már, mikor mit kell mondania, az autóbusz rángás-rezgése elárulja neki, hol járunk. Először Kenilworth váránál tartunk pihenőt, a romos vár olyan, mint valami enorm operaszínpad, egy domb nézőteréről figyeljük a díszleteit. Fel lehet menni a tetejére, aki vállalja, hogy felkapaszkodják a falépcsőn, a Nénike, a leglelkesebb utas mindjárt neki is indul, s mentében kiabál vissza, vajon hol álltak Cromwell hadai. Mindig meglep, számomra mennyire nem fontosak az adatok; annál a ténynél, hogy a várat I. Henrik idejében építették, hogy Gand herceg birtoka, Erzsébet és Leicester találkozóhelye volt s Cromwell alatt rombolták le ennyire, sokkal izgalmasabb, mit idéz fel ez a furcsa, nyitott belsejű félvár Walter Scott ábrázolásából vagy a királydrámák levegőjéből. Köröskörül zuhogó dombok, haragoszöld erdők, ember-állat semerre. Követjük a Nénikét a tetőre, a felső szinten épen maradt egy keskeny ablak, s keretbe foglalja a környéket, a legyező lombokat, a lankák vonalát, a fák szigorú, zárt rendjét. Most bárki jöhetne odalenn sisakban, páncélban, zászló a kezében, ebben az ablakkeretben ez volna a természetes kép. Ez már Shakespeare földje, pedig csak egy fél várat látok, egy szűk ablakot, de minden jelzi körülöttem: az arány, a színek, a természet, legjobban a szél.

Warwickban még jobban érződik a költő, mert Warwick áll és sértetlen. A város akkorka, mint a tenyerem, de igazi város, igazi városkapuval. A Porridge Pot, ahol ebédelünk, végre angol ételt ad (ki a csuda hitette el az emberrel, hogy az angol koszt unalmas, mikor olyan jóízű?), a vendéglő éttermének negyedik fala üveg, egy rózsakertre néz, még minden rózsza ép, égnek a szirmok. Ez is a hajnali álmok képei közé tartozik, Warwick kastély bejárata, a szürkészöld derengés a kőfalak között, a kert, amely oly fényes, oly tarka és tündöklő, hogy belekáprázik a szem – a virágágyak között pávák sétálnak, s valami külön kis épületben ott a Warwickok kincse, egy római váza. Maga a kastély már nyomaszt, túl tömör, túl

tökéletes, túl sok, amit ad, rejtekszobát meg rejtekajtót meg kísértet járta galériát (a vezető harsogva nevet, míg a kísértetlegendákat meséli), túl sok a kristály, az ezüst, a páratlan képek, kárpitok, páncélok, s túl sok nevet kellene megjegyezni, ki mindenki töltött itt egy vagy több éjszakát. A néző botorkál a műkincsek között, fáradt, kicsit ideges is már, mondom, túl szép itt minden, már-már nyomasztó. Az ablakhoz lép, akkor nagyot lélegzik, mint aki végre hazatalál egy ezeregyéjszakai útvesztő nyugtalanító és csillogó kavargásából: lenn fut az Avon; Shakespeare Avonja, az ezüsthátú, rázza fehér sörényét. Épp itt a vár alatt törik meg valamin, szikrázik, ugrál, reszket homlokán a szélverte tajték. Magasan vagyunk idefenn, sok-sok emelet magasában, úgy bámulunk le a folyóra, körben bólogatnak a fák, a park sok színe egyetlen ragyogássá mosódik, mint valami rózsakaró-gömb, feszes, kemény, gyönyörű a fény, s lenn az Avon habnevetése.

Stratfordban tejet iszunk, eltévedünk és sorba állunk. Látjuk Shakespeare házát és Ann Hathaway hajdani otthonát is, egyik sem nagy élmény, tönkreteszi a sorbaállás. Unszolnak, hogy siessünk, más csoport is jönne már utánunk, harmadik is, negyedik is, csak gyorsan, gyorsan. Sem idő, se lehetőség nincs megmagyaráznom, hogy életem egyik legnagyobb pillanata ez, amire gyerekkorom óta készültem. Látom a padkát, ahol a legenda szerint Shakespeare udvarolt, látom felesége matracait, a réztálakat, a szobákat, ahol a költő valaha dolgozott, még az ágyat is, amelyikben világra jött. Ideges vagyok, ingerült, nem vigasztal, hogy azon a földön járok, amelyen valaha ő, sodródom kelletlenül, szomorúan, s annyian nyüzsögnek köröttem, hogy jószerivel végig se tudom gondolni, hol vagyok, milyen emlékek között. Hogy fogok én itt letérdepelni? – töröm a fejemet, s kínomban elmosolyodom. A városka fekete a belföldi-külföldi turistáktól. Milyen könnyű elképzelni ezt a pillanatot egy kisgyereknek. Nem fogok én egyedül maradni a templomban sem; most már tudom, hogy lehetetlen.

A templom.

Vadul ver a szívem, ahogy meglátom a szép, szelíd tehénfák árnyékában. Még jó, hogy éppen javítják a tornyot, s körül van állványozva, így valahogy könnyebb, kevésbé ünnepélyes, mikor átlépjük a küszöböt. A Nénike elemében van, a vitrinhez tipeg, mely a híres anyakönyvet őrzi, s betűzgeti, jó hangosan, hogy a legtávolabb álló is hallja, mikor és kitől született Guglielmus Shakespeare, Johannes fia. Nem tudom, milyen a templom berendezése, azt hiszem, igazában nem is látok semmit, annyira meg vagyok hatva.

A kriptához a Nénike vezet, ő fedezi fel legelőször, mindenki odatulul, állunk. Most már látjuk az oltár mellett Shakespeare különös faszobrát.

Ezt se lehet érzékeltetni. Nem lehet leírni, mit érez az ember, ha ott áll a költő templomában egy furcsa, nyakbodros, kifestett, kopasz, pufók férfi mellszobra alatt, s a földön, a kriptá tetején azt olvassa, hogy itt nyugszik az a költő, aki a legnagyobb irodalmi élménye volt, s még holtában is átkot mond – sírja felirata szerint – azokra, akik megzavarnák lenti nyugalmát. Csak állok, nagyon buta képet vághatok, mert nagyon meg vagyok hatva. Még fenn a nap, rézsútos, szelíd sugarak hullanak a hajamra.

A vezető elsuttogja mondanivalóját, a pap is mond valamit, mehetünk tovább. Gyorsan, csak gyorsan, mert más is akar nézelődni, új csoport következik. Hát most nem megyek, akkor se, ha itthagynak, s külön és vonattal kell hazavergődnöm. Nem. Mindenki a kijáratnál van már, senki se néz hátra, most talán le tudok térdepelni, s azt mondhatom Vilmosnak is, hogy „szervusz”.

A Nénike.

A Nénike még itt van, mert érdekli valami. Hátralát a falnál van egy jelentéktelen szarkofág, ki nyugszik benne, nem tudom, a vezető nem szólt róla. Nyilván valami földesúr vagy kegyúr vagy lelkész.

Hát ki fontos még ezen a helyen? Ki fekszik odahátul, érdeklődik a Nénike, én a fejemet rázom, nem tudom; lesem, elmegy-e. Odébb húzódik, no hálistennek, megrezen a térdem, ám kiegyenesítem megint, mert a Nénike visszatér. Megint rám veti ártatlan szemét, s makacsul újra meg újra azt kérdezi: ugyan ki nyugszik ott. Nem tudom, mondom kicsit idegesebben, de hiszen nem is fontos, itt van Shakespeare, ez csak elég élmény. Hogyne, az, nem tagadja, de azért mégis. Megindul, fellélegzem, aztán megmerevszem, mert a Nénike visszajön félútról. Szentül hiszi, tudom, amit kérdez, csak nem akarom megmondani. Igazán kellemetlen, hogy nem felelek, igazán. Ki nyugszik odahátul? Megadom magam, és felelek. „Mr. Jones” – mondom fuldokolva. A Nénike arca felragyog, előveszi jegyzőkönyvét, s bejegyzi gondosan, hogy itt pihen még Mr. Jones, aki sosem élt, akit kétségbeesésemben találtam ki, hogy hagyjon már végre egyedül egy pillanatra. Eltipeg, hallom, hogy kopog a lépte, távolodik, aztán rémülten felkapom a fejem, ismét közeledik, megint itt van mellettem, kedves kék szeme csupa derű. „Profession?” – kérdi nyájasan –, mi volt ennek a Mr. Jonesnek a foglalkozása. Úristen, mi lehetett, mikor sosem élt! „Vikárius!” – nyögöm, a Nénike arca felragyog, ezt is beírja a kiskönyvébe, s végre csakugyan kimegy a templomból.

Most már magam vagyok, egészen egyedül. Letérdepelek, kicsit nehezen, mert hiszen engem nem tanítottak térdepelni. Ráhajtom a homlokomat a kezemre, s arra gondolok, nem tudom azt mondani magamban, hogy „Szervusz, Vilmos!” Nem tudok mondani semmit. A perc súlyt és dimenziót kap, pörögve hullni kezd, aztán megállapodik, s örökre megáll az időben az emlékek között.

A Szajnál

Hogy Párizsba utazzunk, francia kiadóm ötlete volt. Ch. úrral, az Éditions du Seuil irodalmi vezetőjével a Kultúrában találkoztam, s mikor azt mondta, helyesnek találná, ha könyvem megjelenése táján kilátogatnék Párizsba, körülbelül úgy hallgattam, mintha azt ajánlotta volna, legyek gyöngyhalász. Párizs, könyv, utazás messzebb volt tőlem, mint a csillagok. Mit érdekelt engem Encsy Eszter története különböző idegen nyelveken, mikor arról volt szó, meggyógyul-e a betegem valaha. Ch. úr mosolygott, én – nem valami lelkesen – visszamosolyogtam, s azon gondolkoztam: míg elnézi kelletlen arcomat, udvariatlannak tart-e, vagy egyszerűen csak ostobának.

Aztán elmúlt huszonegy hónap, és mi kitűztük az utazás időpontját.

Az érzés, amellyel csomagoltam, nem hasonlított a lámpalázhoz, de nem is volt mentes bizonyos kétségektől. Frankfurtot, ahová nyugat-német kiadóm meghívására szintén készültünk, nem éreztem problematikusnak, gyerekkorom óta beszélek németül. Hanem hogy Párizsban mit csináljak? Rémisztó messziségből ismét felém lengett M. néni zöld haja, mert zöld haja volt M. néninek, szegénynek, aki a gimnáziumban az első esztendőben franciául tanított bennünket, petróleumzöld, molyos haja, mely olyan megújuló szenzációt keltett az osztályban, hogy akkor se figyeltünk volna tulajdonosának magyarázatára, ha véletlenül tudta volna a nyelvet, amelyet oktatott – de hát nem is tudta. Nem volt M. néninek még tanári képesítése sem, nyelvmesternőként működött hajdani iskolám internátusában, s időnként szívességből adtak neki egy kezdő osztályt, amelyet ugyan nem volt képes bevezetni a francia nyelv tan rejtelmeibe, de legalább egy életre elrontotta mindenki kiejtését. M. nénitől H. tanár úr vett át bennünket, akiért

rajongtunk, mert részint valóban rendkívül szeretetre méltó ember volt, részint meg nem bírta könnyeket látni, így aztán ha valaki beszekundázott közülünk, csak a padra kellett borulni előtte, sírást mímelni, s H. tanár úr elnedvesült szemmel már rádiózta is ki kiskönyvéből a búsító osztályzatot. Nem is tudott nálunk franciául senki, pedig a legtöbben – éppen H. tanár úr iránt érzett rendkívüli nagyrabecsülésünkéből kifolyólag – különórára is jártunk hozzá, s tanfolyamán a *Kis izé*-t dolgoztuk fel, olyan elmés módon, hogy a regény francia szövege a padon volt, magyarra fordított kiadása meg a térdünkön, s H. tanár úr váltig csodálkozott választékos szókincsünkön és bámulatos gördülékeny stílusunkon. Érettségi után úgy hagytuk el az iskolát, hogy maradt valami zavaros képünk a gallokról, akik hogy, hogy nem, föld alatti rejtekbe bújtak, onnan több gyerekkel megszorodva tértek ismét a felvilágra (Sabinus és Éponine), tudtuk könyv nélkül a *Maître Corbeau*-t, pár sort a *Cid*-ből, s olyan kiejtéssel, mint Sobri Jóska, ismertetni tudtuk franciául Párizs nevezetességeit, sőt Budapestét is, mert hátha valaki idegen hozzánk fordul a magyar Alföld kellős közepén, s arra szólít fel, közöljük vele, mi látnivaló van Pesten. Ez utóbbi, kín-keservesen megtanult francia szöveg annál is nagyobb gyakorlati értékű volt számomra, mert érettségiig nemhogy Párizst, de hazám fővárosát sem ismertem.

Franciául – már mint megérteni egy elem került szöveget – voltaképpen azokban az esztendőkből tanultam meg, amelyek számomra nem az alkotó, hanem a reprodukáló munka, a műfordítások időszakát jelentették. Szótárral, sírva, nyögve, nagy kinnal és szörnyen káromolva a zöld hajú M. nénit és az áldott lelkű H. tanár urat, aki bár ne gumizta volna ki mindig a szekundákat, de megtanított volna franciául, sorra kibogoztam a francia klasszikus irodalmi szövegeket, s ahol valamit végképp nem értettem, kisegített az intuícióm. Mikor utazás előtt elkezdtem sorba szedni, mi mindent fordítottam én az ötvenes évek első felében franciából, magam is

elképedtem a névsoron: Rousseau, Delille, Racan, Molière, Voltaire, Regnard, Bernardin de Saint-Pierre, Beaumarchais, Honoré d'Urfé, Mlle Scudéry, Mme Geoffrin, Mlle l'Éspinasse, Voiture, Marivaux (ó, isten, ez volt az, akin mindig elaludtam, a fejem ráesett az írógépre, a betűkarok lenyomatai ottmaradtak a homlokomon), Montesquieu, Robespierre, Furetière, Diderot, Mirabeau, Alcoforado levelei. Na, nem, ezzel nem merek Párizsban előállni, rosszul lesznek a nevetéstől. Tőlem folyton valami újat várnak, valami abszolút modernet, és ha megmondom, hogy többnyire nem értem Faulkner, mindenki olyan ideges lesz. Bár ugyan mit töröm én ezen a fejemet, hát hiszen sokkal elsődlegesebb problémák vannak, például hogy miképpen kérek egy pohár vizet? Mert ennek a tisztázása a sok Vercingetorix meg Cid meg Párizs nevezetességei közben igencsak elmaradt. Ha olvasom, ha nagyon lassú kiejtéssel hallok valakit beszélni, úgy félig-meddig megértem, miről van szó, de a szókincsem passzív. Mire emlékszem én azokból az átkozott beszédgyakorlatokból? „Pouvez-vous me nommer de gentils insectes?” – ez az egyik kérdés. „Qui, Monsieur, ce sont le ver luisant et la bête à bon dieu.” Pukkadozom az ágy tetején a fehérneműhalmazok között, előttem a nyitott koffer. Majd jön F. úr, a kiadóm vezetője, és megkérdezi, tudnék-e említeni pár bájos rovar? Erre én, legszebb mosolyommal, azt felelem: a katica meg a szentjánosbogár. Az istenfáját!

A francia vízum megszerzése borzasztó sokáig tartott, a legrosszabb sejtelmekkel szálltam ki a gépből Le Bourget-ben. Valahogy úgy képzeltem, hogy a nyolc vagy mennyi fénykép közül, melyet be kellett adnom, egy bizonyosan itt fog várni, különben nem kellett volna bevezetni az útlevelembe, melyik pontján az országnak lépek francia földre, s hol hagyom el megint. Most majd – rémülődöttem – itt fogok ácsorogni egy tisztviselő előtt, kezemben az útlevél, aztán egy fiókból előszedik a fényképemet, összehasonlítják útlevélbeli és élő arcommal. A vámra már gondolni sem mertem –

nyilván ki kell csomagolnom egészen.

Remélem, senkire se hozok bajt, ha megírom, hogy vámvizsgálat egyáltalán nem volt Párizsban, egy darabig nagy illedelmesen ott álltunk a koffereink mellett, aztán minden utas elment, hozzánk nem szólt senki, gondoltuk, mit álldogáljunk ott két bőrönddel, kimentünk hát mi is a légikikötő területéről, azt se mondta senki, hogy mukk. Fényképösszehasonlításról szó se volt, a bácsi, aki bepecsételt valamit az útlevelembe, azt morogta: „Il fait beau, Madame” – s azt még a zöld hajú M. néni ellenére is megértettem, hogy most „kiabálja el” az időjárást. Vacogtunk is másnapról kezdve egész ott-tartózkodásunk idején. Visszautazáskor pláne kedélyesen folyt le minden, elkevertem az útleveleket, a magamé helyett véletlenül T.-ét nyújtottam oda az ezúttal ifjú férfinak, aki beengedett a váróterembe. „Bocsánat, ez a férjem!” – mondtam neki zavartan. „Gratulálok, asszonyom!” – mondta halálos komolyan. Akkor, a búcsúvétel pillanatában még egyszer tudatosodott bennem a franciák rendkívüli, latin bájossága, melyet lépten-nyomon tapasztaltam, ahová csak a lábamat betettem: fénylett játékos szellemük, gurultak kerek, csillogó mondataik, ha megszólaltak. Még most, hogy írok, is elmosolyodom, ha eszembe jutnak: micsoda kedves nép!

Én most jártam először közöttük.

Mikor a Magyar Intézet-beli kedves fiatal honfitársunk berakott bennünket az intézet kocsijába, s elindultunk a város felé, szinte semmi kérdésre nem feleltem, úgy bámultam kifelé. Párizs – mondtam magamnak, mint egy titkot. Most mindjárt megmutatja arcát, jelentkezik...

Dehogy jelentkezett. A Ben Hur jelentkezett helyette.

Hát nem a Ben Hur óriási plakátja volt első párizsi élményem? Londonban tavaly ősszel óriási épülesemre szolgált a film, akkor én már úgy meg voltam törve a sok homoszexuálist, kéjgyilkost,

gyermekrontót ábrázoló látványosság között, hogy egy igaz vallásosságra nevelő darab valósággal elragadtatott. Most ismét látom Charles Heston képét, hajtja a mozi felett nevezetes fogatát. Borzasztó, hogy minden olyan groteszk: hogy mondjam meg ennek a kedves diplomatának, aki kijött elibénk, s hazavisz, min kuncogok? Egy több méter magas, vigyorgó Ben Hur köszönti az embert, aki arra van elkészülve...

Mire?

Mit tudom én, mire. Párizsra. Párizs varázsszó, nincs is igazi jelentése, azok is görgetik a nevét, mint egy aranylabdát, akik sose látták. Párizs hozzátartozik az emberiség alapvető szókincséhez.

Autónkat benyeli a gépkocsicsorda. Mint valami szent állatkörmenet, bandukol Párizs másfél millió autója az utcákon. A Notre Dame ott szürkéllik a közelünkben, de nem tudok ránézni, tériszonyom van a forgalomtól. Lépésben haladunk, néha még abban sem, álldogálunk, várjuk, hogy kiszabaduljunk a tömegből. Mikor nagy nehezen út nyílik, a kocsik szinte nekiugrik a szabad sávnak, mint egy sokáig láncon tartott kutya. Küszködöm a francia filmek okozta déjà vu-vel, sose jártam itt, de valahonnan mégis ismerem ezeket a homlokukkal szinte egymásra boruló házsorokat. Szent Jakab útja, ennek egyik keresztutcájában lakunk – csak tudnám, ki volt compostellai Szent Jakab?. Ez lesz a szállodánk? Apám a szokatlanul magas és keskeny házakat lexikonnak hívta. Ez a Hotel de France is olyan, mint egy nyurga lexikon, amelyet bedugtak természetes épületek közé. Itt igazán minden van, amire egy földi halandónak szüksége lehet, szemben az utcasarkon kávéház, azzal szemben templom, a hotelbejárattal átellenben csemegekereskedés, gyümölcsárus, a hotel mellett orvosi tábla, s ahogy a Rue Saint Jacques folytatódik, valami középületet is látni, kertjében szobor. Epée abbé szobra ez, akinek a nevét a mi utcánk viseli.

Honfitársunk felkísér a hotelba, így az első szívszorító percek, amikor Madame előtt meg kellene szólalni franciául, feloldódnak: B. E. beszél, mi csak bólogatunk és mosolygunk. A szűk falépcsőn, mely az égnek tekeredik, fekete-fehér kiskutya áll, morog, fogát vicsorítja, aztán ugatni kezd. El vagyok bűvölve: hát nem isteni, hogy egy hotelban morgó kutya fogadja a vendéget? Kipróbálom, ért-e a Tarka magyarul? Tud az, szégyelli magát, hogy az imént rám vicsorgott, restelkedve csóválni kezdi a farkát, s megengedi, hogy felemeljem. „Hülye! – mondom neki szeretettel; az állat olyan nemzetközi valami, az rögtön otthonossá tesz mindent. – Lófejű! Rühös!” Tarka egyre szenvedélyesebben csóválja a farkát, vinnyog az örömtől. Madame kihallja az idegen nyelven mondott becsületsértésekből az állatbarát hangját, ránk mosolyog, megismertet Mademoiselle-lel is, s a Tarka révén azonnal befogad a hotel közösségébe.

Szobánk a negyedik emeleten van, s természetesen nincs lift. Berendezésünk egy szekrény, egy ágy (erről külön), egy asztal, két szék – egyik fa, a másik piros kartonnal kárpitozott zsöllye. Van kandallónk is (nyilván a dísz kedvéért, mert a piros zsöllye mögött radiátor áll), rostélyán állandóan bezizeg a szél, s éjjel néha mintha állat kaparásznék benne. T. felfedezi, hogy faliszekrényünk is van, ama bizonyos faliszekrény, melyben jól szituált külföldiek megölt hozzátartozóikat szokták befalazni. Mosdófülkénk mögött, ablak helyett, szárnyas üvegajtó néz az utcára. Kinyitom, áthajolok a védőrácson, most látom az egész környéket. Előttem valami kupolás épület – ez a Val de Grâce, mondja honfitársunk –, jobbról meg park, kövér lombok buggyannak át a kerítésen. Ez a Luxembourg, hallom. Luxembourg. Valami visszhang kél bennem erre a névre, de mi? Én tudom, hogy itt a gyerekek homokkal játszanak, és az asszonyok kötnek. Honnan? Ki mondta? Tudom is én. Szent Jakab templomának órája megnyikkan, mintha egy kislány ülne a toronyban, s az kiáltana ki időnként. Én nem szeretem az órát,

bosszant, hogy arra figyelmeztet: megint eltelt az életből valami visszahozhatatlan, de Szent Jakab toronyórájára nem haragszom. „Szervusz – mondja a cinegehang –, szervusz, figyeled, mi minden van itt? Nahát! Szervusz!” És nevet is ez a kislányhangú óra, mintha ő se venné komolyan önmagát.

Honfitársunk elköszön, magunk maradunk. Kicsomagolunk, eszünk valamit. A MALÉV annyi ennivalót adott villásreggelire, hogy úgyse férne belénk komoly étel, még maradt is a légi csokoládés kekszéből, mely hosszabb repülőútjaink kezdetét-végét pontosabban jelzi, mint a radar. Amúgy is tanácsos lesz takarékoskodni, nincs valami sok pénzünk. Na, gyerünk, hazai keksz, gyümölcs, sajt! Pár falat, és mehetünk.

Egymást agitáljuk: adja be a másik kulcsunkat a kulcsosfülkébe, mert hátha Madame kérdez valamit. Szegény T. megadja magát. Én lerohanok a négy emeleten, kimenekülök a kapun, pillanat múlva ő is követ, arcán földöntúli boldogság: senki se volt a fülkében, nem kellett beszélni. Elindulunk az orrunk után. Megint látom egy pillanatra a Luxembourg lombjait, s megint feltámad bennem az a furcsa, nyugtalanító érzés, ami az imént. Mi közöm nekem ehhez a parkhoz? Nyilván semmi.

Innen jól látni, hogy az utca ereszkedik. T., aki már járt Párizsban, állítja, hogy arrafelé van a Szajna. Elindulunk az üzletecskék között. Tenyérnyi, tarka foltok, egyik se hasonlít a másikhoz. Ott egy üzlet felett kőcocó bámul a járókelőkre, neon-nyakörvös cocó. Volt valaha egy német mese, csak tudnám, melyik, abban egy ló levágott fejét valami kapu fölé szegezték, s mikor az egyik mesehős átment a kapun, ez a Fallada nevű ló mindig szólt hozzá. D. bácsi, akinek a legsajátosabb gyűjteménye volt műparaszti életet ábrázoló képekből és krajcáros szobrokból, adott nekem egyszer egy letört lófejet. Apám felszegezte egy ovális falemezkére, hogy fel tudjam akasztani. Mennyit álltam előtte, s mondtam a nyavalyás lófejnek, mit kívánok, de sose felelt, nem is adott semmit, a végén el is vezett. Hova

lesznek a gyerekkor kincsei?

Most már tudom, hogy ideköltözött Párizsba. Kicsit modernizálódott ugyan, de azért Fallada ez, megismerem, s teljesen megsemmisülök, mikor rájövök, mi a foglalkozása: Fallada lómészárszék-cégér. Persze, nem csoda, ha eleinte mindent másnak hiszek Párizsban, mint ami – mennyi szellem és ötlet és találékonyság van itt a legegyszerűbb dolgok elrendezésében! A mészárosboltok nem véresek, senkiben sem idézik a halál, a vonagló, elomló állati test képét, a minden gusztustalan elemétől megtisztított húsdarab a vakító csempén nem állat immár, csak étel, mint a kenyér vagy a krumpli. Egy másik helyen kisbárányt árulnak, megállok előtte, pedig itthon nem bírnám megnézni a lábánál fogva felfüggesztett nyulat – voltaképpen a vágott csirkét sem. Micsoda jószág! Nincs feje, csak kövér kis feneke látszik és vidám, pucér bőre, s ott, ahol a nyaka végződik, három virágszálat tűzött belé a hentes meg egy arany lóherét. Istenadta kisbárány, most olyan, mint egy rózsaszín vázácska, csokor van a nyakában.

A kirakatokon jobban érzékelem, mi a párizsi ízlés, mint az emberek megjelenésén. Itt, hálistennek nincsenek egyenarcok, egyentoalettek, egyenfrizurák. Látok pantallót, krinolint, szűk szoknyát, van, aki úgy viseli a haját, mint hetvenéves keresztanyám, aki egész életét falun töltötte, van, aki úgy, mint Gaby Morlay, mikor még fiatal volt, vannak léggömbyszerűen megnyújtott, égisz tupírozott frizurák is. Párizs divatja nyilván az, hogy nincs divata, csak egy alaptörvénye: dönts el, mi áll neked jól, aztán csinálj, amit akarsz, tégy a fejedre egy papírkosarat vagy egy koszorút, fő, hogy jól mutasson rajtad.

Valami vendéglő. Előkelő lehet, mert borzasztóan elhanyagolt külseje van. (Utóbb kiderül, valóban valami specialitás, ide álarcban is be lehet jönni.) Az épület mellékutcára nyíló frontja rácsos ablakának egyik lándzsáján karóba húzott fej ékeskedik. Elhűlök, míg az étlapot tanulmányozom, sajnos, ide nem ülhetünk be, nem

engedi a „keret”. Mit szólna a Nemzeti Bank, ha hazaírnék, és több pénzt kérnék, azzal az indokolással, hogy álarcot szeretnék tenni, és bemenni egy lokálba, melynek ismertető jele egy karóba húzott férfifej?

Tejet szeretnék, keresem a Londonban megszokott tejautomatát, de nem látom sehol. Utóbb kiderül, itt papírban adják a tejet, olyanformán, mint nálunk a poharas tejfelt. Kicsit még nézelődöm, tejbolt után, aztán elfelejtem, mit is akartam, nagyot lódul a szívem, mert feltűnik a Notre Dame. Tavaly Szombathelyen voltunk, s nem tudtuk, hogy Ják határsáv, elindultunk autóbuszon kirándulni, hogy megnézzük a híres templomot. Persze, nem szállhattunk ki, fordulhattunk azonnal vissza, csak alulról vethettünk egy pillantást a kapubélésre. Akkor azt mondtam T.-nak (heccből!), nem láttuk Jákot, kénytelenek leszünk megnézni a Notre Dame-ot. Barackot ettünk és nevettünk.

Most itt a Notre Dame és itt a Szajna.

Fellépegetünk a hídra, rákönyökölök a korlátra. A Szajrán kirándulóhajócskák siklanak, az étterem-fedélzet körül nylonburkolat, így minden asztal mellől minden pontot láthat az étkező. Ha valaki most felnéz a hajóról, engem láthat meg, ahogy áthajolok a korláton és nézem a fodros folyót. Barátunkra gondolok, aki azt mondta, teljesen mindegy, meglátja-e az ember valaha a Szajnákat, az is csak olyan, mint a Rajna vagy a Duna. Isten csudáját! Nem hasonlít ez semmihez, csak önmagához. Valósággal kényszerítenem kell magamat, hogy eltépjek a látványtól, de hát nem állhatok itt egész délután, és nem bámulhatom folyton a vizet.

A Notre Dame-ot hátulról és oldalról kell megnézni – tanította otthon Zoltán. Egyelőre szemben látom, próbálom elhelyezni magamban a látványt, de lehetetlen. Csak magának a Notre Dame-nak hetek kellenének, voltaképpen sátort kellene verni előtte, és éjjel-nappal figyelni. Így szemben masszívnak látszik, súlyosnak, az

ember nem érti, hogy is bírja el a sziget kettős terhét, ezt a monumentális épületet és súlyos szépségét, hogy nem süllyed el vele, alatta. Később a templom oldala felé lépegetünk, s megnézzük hátulról is. Oldalt valami szentek-angyalok gyalognak a tetején libasorban. Mindent elhinni erről a templomról, azt is, hogy a figurák folytatják félig lépett léptüket a levegőben, hogy megnyílik előttük az ég. A vízköpők mélyen kidőlnek fejünk felé, az ívek, pillérek és szobrok oldalról és hátulról nézve pontosan az ellenkező képzetet keltik a nézőben az épületről, mint az imént, azt, hogy nincs súlya, egy perc, s mindenestül tovasuhan, s még dalolnak is hozzá a kövek.

Bent sötét van.

Nem úgy sötét, mint az István-dómban, nem úgy, mint a Westminsterben – igazán sötét. Csak a rózsablak dereng, s valami monoton hang vezet, inkább érzem a gyertyák szagát, mintsem látnám a fényüket. Néha valami faragványt súrolok, domborművek mellett haladok. Az egyik ajtóban visszahőkölök, mert amit szobornak nézek, eleven: apáca áll előttem, kezében persely. Hátul az egyik oltár előtt temetnek. Száll a füst. Mint valami résen át, a gyászolók hagyta hézagon rálátok a kacér koporsóra. Nem tudok mást mondani rá: kacér. A rokonok sírnak, a pap körbejár a füstölővel, a ravatal brutálisan, embertelenül szép, vidám és mosolygó. Nem szeretek temetést látni, kimenekülünk a templomból; a gyászolókat koromfekete autóbuszok várják. Visszafutunk a partra megint: hol vannak azok a híres könyvárusok? Messzebből már látok egy bódésort, aztán áthajolok a hídkorláton: valaki fütyül. Keresem a hangot, a víz felől jön. Egy fiatalember fütyül a rakparton, mezítláb van és tereget, a magas rakpartoldalból kiálló két kampó közé feszített spárgán elrendez egy pár zoknit. Elönt a rokonszenv az ismeretlen iránt. Ilyen drága fiú! Szakálla van, zoknit mos a Szajnában, és a rakparton szárogatja.

A könyvárusoknál pikáns képeket látok, mindenféle asztrológiai

szakkönyvet és rengeteg detektívregényt. Vannak klasszikusok is, persze, de aránytalanul több a „sexy”. Nincs nagy forgalom, az egyik bódében mindenféle ptykét árulnak, rozsdás sarkantyút és megfejthetetlen rendeltetésű tárgyakat. Hűségesen megnézünk mindent, időnként felemelünk, aztán gyorsan visszateszünk egy könyvet. Innen valami nagy út nyílik balra, platános út. Borzasztó ez a szenvedély, hogy ha az ember külföldön van, mindenhova be akar rohanni. Most az volna logikus, ha végigsétálnánk a folyóparton, megnéznénk a hidakat, de nem. Muszáj odamenni arra a nagy útra.

Muszáj, de az ember csak akkor tudja igazán, mennyire muszáj, mikor meglátja az utcatáblát, akkor csak megáll, nagyokat nyel, mert mit csináljon. Szent Mihály útján van, fúj a szél, háta mögött ott a Szajna. Az út két oldalán mintha nagyvásár volna, ponyvák alatt, kondérban pralinét készítenek, rengeteg az újságos stand, a bazár. Tudom, látom, csak azért nem érzékelem mégsem. Ez a perc az Adyé.

Ezek szemérmes pillanatok. Ilyenkor hangosan beszél az ember, felhívja a figyelmet valami kirakatra. Sodródunk a tömeggel. Most valami más élmény kellene, nem ilyen lírai, valami, ami visszazökkent a jelenbe. Ilyen is akad, igaz, hogy távolabb, akkor már messze bolyongunk a Szajnától, számtalan apró utca szövevényében. Egy saroképület tetején hátukat púpozó macskafigurák, egy félutcányi hosszú halkereskedés, vaj, rák, gyümölcsillat-fellegek. Csaknem minden házon emléktábla, ki élt vagy dolgozott ezen a helyen. A nem lírai élmény a Saint Germain des Prés templom tőszomszédságában vár ránk: itt bukkanunk rá Madame Destinára. Kis asztal mellett ül, csepp emelvényen, bordó csuhája van, derekán köté, fején valami fura takaró, arca fénylik, mint a viasz, bámészkodók állják körül. Madame Destina alszik. Nem édesen – ami egyébként nem meglepő, ki a csuda tudna a Boulevard Saint Germain-en aludni –, Madame Destina clairvoyante. T. elrángat, mert vihogok, nem tehetek róla; szegény

Madame olyan különös, ahogy ott ül és épp a jövőbe lát és nyolc frankért tanácsot ad érzelmi, anyagi problémáinkban, házasságunk, válásunk ügyében, nyilatkozik örökségi esélyeinkről s megerősíti a kisebbrendűségi komplexusban szenvedők önbizalmát.

Most már fáradt a lábunk, a szemünk még mindig nem, csak úgy issza ezt a heterogén látnivalót. Halál a fasisztákra! – áll a falon. Le az OAS-szal! – s a szigorú szöveggel szemközti kirakatban bérnői öltözetek, apácaköntöskék, csepp csuhák. A cukrászdák tortáin cukor papocskák, marcipán apáca, a mandulás bonbonnier tetején Murillo-madonna. Megbámuljuk az Odéont, Danton szobrát, egyik utcánév megint zavarba ejt – Rue Monsieur le Prince. Hallottam ezt a nevet, de hol? Rue Cujas. Ez is ismerős. De ki beszél róla? Bolyongunk, eltévedünk, megint visszatalálunk közvetlen környékünkre, látom a Sorbonne kupoláját, a gömbölyű Pantheont. Önkiszolgáló étteremben vacsorázunk a Cluny környékén, nagyokat ásítok, mikor hazafelé lépegetünk, a Cluny ablakain villog a hold. Otthon megmosakszom, és boldogan lerántom az ágyterítőt: aludni! Elrémülök, nincs párnánk. A dupla ágyon egy végtelen virsli, olyan méretű, mint az ágy egész szélessége. Hogy alszom én itt, mikor én mindig bedugom a könyökömet a vánkosom alá? Hogy hajtom le itt a fejemet? Persze azonnal elszenderedem, és mire Frankfurtba érünk, gyanakodva szemlélem a német szálloda kövér, szabályos párnáit. Istenien lehet aludni az osztatlan virslin!

A város később ébred, a boltok később nyitnak, a hivatalok később kezdenek, mint nálunk. Madame kilenckor jelenik meg a reggelinkkel, s ő, áldott szerencse, csak köszön. Nem beszédes. Rengeteg kávét hoz, narancslekvárral, vajjal, és most eszem először a csodálatos croissant-t. (Párizs pékárui általában naponként megújuló szenzációt jelentenek, többnyire már az utcán elkezdem enni, amit vettünk, bámulatosan jó minden sütemény itt, s minden étel szellemes és izgalmas. A kosztkérdést rövid gazdasági konferencia után úgy oldjuk meg, hogy naponta egyszer eszünk

tisztességesen, a második étkezést otthon bonyolítjuk le. A Rue des Écoles sarkán levő étteremben lesz a törzshelyünk. Két nap múlva már mosolyog a pincér, mikor belépünk, három nap múlva állandó asztalunk van, öt nap múlva ismeri mániánkat, tudja, én a tortát szeretem, T. ha lehet, sajttal zárja az étkezést.) Sajnos, hideg van, búsan előveszem egyetlen meleg ruhámat, a végszükségre hozott mohair kiskosztümöt, s fázósan nézem az útikönyvet. Épée abbé utcájának környéke az alap Párizshoz tartozik, közvetlen közelünkben van a Port Royal, Pascalék árnyai.

Még nincs kötött programunk, egy darabig lefelé lépegetünk a Val de Grâce felé. Szűk az utca, még erre is iszonyú a forgalom, s csak nő, mikor valami piacra keveredünk ki. Micsoda zshivaj, árukinálat, és hányféle áru, uramisten! Megint azt érzem, mit tegnap, hogy itt nincs élő vagy holt jellege a húsoknak, a termény is független hajdani hovatarozóságától. A tojás olyan, mint egy tárgy, villog az alma, az eper, sárga sajtok és sötét parasztkenyerek karikái között. Mindenféle zöldség és virág, de itt a zöldség sem olyan, mint másutt, az is olyan, mint a virág. Hamar visszafordulunk, elindulunk a város szíve felé.

Ma látom először a Louvre-t, a Tuileriákat, a Concorde-teret és a Champs Élysées-t.

Ez furcsa élmény. Valahányszor valaki Párizsra erről a részéről beszélt, mindig azt éreztem, elvesztette a józan ítélőképességét, mindig idegesített a beszámolója – mit áradozik ennyire? Elhatároztam, engem ugyan nem győz le ez a város, én nem akarok ellágyulni egypár szép épülettől, tértől, szó sincs róla. Végigsétáltunk a Szajna-parton a Quai Malaquais-n. (Hol a gyermek Anatole France tovatúnt lábnyma? Hol fénylik Rákóczi mosolya, hol lengenek széles, barokk gesztusai? A kis paloták némák.) Már a Caroussel hídon kezdtem érezni, hogy gyengülök. Mire a túlsó partra érek, kiabálni és mutogatni szeretnék a hidakra, épületekre, megállítani idegeneket, és azt kérdezni tőlük: látják ezt a dupla

partot, a harmónia és emberi alkotás, a mérték és arány diadalát? A Tuileriák kertjében gyerekek karikáznak, recseg talpam alatt a kavics. Most jön a Concorde, gondolom dühösen, nyilván olyan lesz, mint amilyennek mondták, ezentúl majd én is elvesztem az eszemet, ha valaki azt mondja: Párizs, hebegni fogok, nyafogni. Kilépek a kapun, magasba szökik előttem a luxori obeliszk. Állok, mint egy hülye, tehetetlenül. Előttem, iszonyú messze, a Diadalív, a felé vivő út emelkedik egy csöppet, maga az ív az Étoile közepén kis magaslaton áll, mögötte nem látszik semmi, mintha az Arc de Triomphe mögött megszűnnék a világ. A pontot, amelyen állok, az obeliszk mögött a Diadalívvel valami rezgő villogás köti össze: ez a Champs Elysées. Mikor először megpillantom, az az érzésem, nem áll, hanem vonaglik, mint a folyékony üveg. Nem tudom, mit látok, idő kell, míg rájövök: a soha meg nem álló autósorokon villog a nap. Ez az a pillanat, amikor megadom magam Párizsnak.

Eszünk valamit, s addig mászkálunk, míg már össze akarunk esni, s ki nem gyúl az Eiffel páros zöld szeme. (A torony egyébként nem tetszik nekem, mikor alatta járunk, egyenesen rondának találom, fel se megyek rá, aztán mikor utolsó nap veszek egy kulcstartót, amelyen picit mása lóg, jövök rá, hogy mégiscsak szerettem, és hiányozni fog, ha nem látom.) Metróval megyünk haza, először utazunk rajta, a lámpaláztól teljesen természetellenes a hangom, míg jegyet kérek. A metro meleg, bűdös, borzasztóan gyors – valami vele kapcsolatban is zavar, valami olyan homok befújta titokzatos emlék, mint a Luxembourg vagy a Rue Cujas. Olvasom a megállók nevét, közben nem merek az ülés alá pillantani, pedig szeretnék, a plasztikőrök állítólag szívesen tesznek bombát a metróba. Futnak az állomások: Trocadero, Passy, Bir Hakeim. Denfert-Rochereau-n kell majd átszállnunk, aztán még két megálló tovább, ha ugyan megtaláljuk ebben a katakombában, mi és merre visz a Luxembourg felé? Denfert-Rochereau. Honnan ismerős ez a név? Nem tudom.

Otthon pihenünk egy kicsit, aztán megint az utcára csal a

kíváncsiság. Tintakék az este, esőre áll, az ég mintha ereszkednék, egészen alacsony a Montparnasse felett. Kopog a léptünk az utcán, a lombok a neonfénytől természetellenesen, duplán zöldek. Most a Luxembourg másik végén haladunk, Carpeaux szobra kivillan a sötétből. Itt hotel áll, megjegyzem a nevét Simone de Beauvoir-ról, szemben a Closerie des Lilacs. Most Modiglianira szeretnék gondolni, de nem tudok, mert az út hirtelen tele lesz rendőrrel meg rendőrségi autóval.

Én még életemben nem láttam ennyi rendőrt. Kétoldalt helyezkednek el, az úttest két oldalán, az autókat igazoltatják. Most volt a Salan-tárgyalás – jut eszembe, s kicsit hültebb kedvvel sétálok tovább. Hát persze, ezelőtt egy órával még féltem a metrón.

Rotonde. Coupole. Dôme. Beleskelek a híres kávéházakba. Olyan furcsa, hogy egyszer csak vannak, megérintem falukat, üvegüket. Mind tele van, s a hosszú Montparnasse úton csordában járnak a járókelők. A mellékutcák kicsit vad vidék, főleg a sodródó fiatalok tömege miatt. Egy helyütt egy nagy moziban a Spartacust adják. Számtalan mulató előtt haladunk el, párok csókolóznak az utcán, no, istenem, Pesten is csókolóznak, a Pasaréten, ahol lakom. Erre nem figyelek fel, de az éneklő lányokból álló csoportot még követem is. Szenténekeket énekelnek ezek a tizenhat-tizennyolc éves kislányok, a többi fiatal nevet rajtuk, vagy észre sem veszi őket. Éneklük a szenténekeket, mennek a mulatónegyeden át, kis arcuk kísértetiesen zöld és ördögpiros a fényben. Dalolgatnak a világvégéről, röpcédulákat osztogatnak, melyben kéri, térjünk meg idejekorán, közben a mulatók ajtajában hullámszik a tömeg, ők meg csak mennek a kicsit részeg járókelők közt, és énekelnek az örökéletről.

Állok, nézek utánuk, aztán most, mikor már nem is töröm rajta a fejemet, rájövök, mi kísért megérkezésem óta. Hallom a ritmus lebegését a kék-zöld-piros fényzuhatag alatt, s megszólal fülemben a vers:

*A Boulevard St. Michel s a Rue
Cujas sarkán egy kissé lejt a járda.
Nem hagytalak el, gyönyörű
vad ifjúságom, hangod mintha tárna
visszhangzana, szívemben szól ma még.
A Rue Monsieur le Prince sarkán lakott a pék.
Hol vagytok ó, felzengő állomások:
Chatelet – City – St. Michel – Odéon!
s Denfert-Rochereau, – úgy hangzol, mint egy átok.*

„Beteg vagy?” – kérdi T. ijedten. „Mi bajod?” Ingatom a fejemet. Itt nyugodtan kifújhatom az orromat, megtörölhetem a szememet, éppúgy nem törődik velem senki, mint a szent kislányokkal. Most álljak ki a Spartacus plakát alá, kezdjek el ordítani, és megmagyarázni mindenkinek, hogy Párizst Radnóti Miklóstól ismerem, hogy tegnap elmentem a Rue Cujas-n és a Rue Monsieur le Prince-en, ott lakom Luxembourg-ja mellett, és nem rég szálltam le Denfert-Rochereau-n, amelynek neve csakugyan olyan, mintha káromkodnék valaki, és hogy én itt vagyok, és őt megölték.

A vasárnapot a Louvre-ra szánjuk.

Kedvetlenül bandukolok, eleve fáradtan. Ismerem magam, nem nekem való a múzeumlátogatás, nekem reprodukciós albumok jelentették éveken át a képzőművészetet, a mesterek könyvben laktak, onnan jöttek elő hívásomra, míg ültem az állólámpa alatt, kettesben az élménnyel. De persze, nincs erőm, hogy azt mondjam, van otthon egy Louvre katalógusunk, majd utólag megnézek benne mindent; érzem, lehetetlenség úgy elhagynom Párizst, hogy nem jártam ezek között a falak között. Iszonyú tömeg hömpölyög

mindenütt, csüggedten baktatok fel a lépcsőn. Most az lesz, hogy a képtárban nem lelek egyetlen tenyérsnyi üres helyet sem a falon, egyik remekmű közömbösíteni fogja a másikat, a szobrok meg majd olyan mennyiségben ácsorognak köröttem, hogy nem tudok egyetlen sem megjegyezni közülük. A milói Venust úgy utálom, hogy összeugrik a gyomrom, ha ránézek, egész életemben üldözött gipszben, márványmásolatban, bronzban, ott volt minden fogorvosom várószobájában. Mona Lisa. Azt is annyiszor láttam már, hogy elegendem van belőle. Hosszú az orra, és nem is mosolyog, csak mindig ráhagyom másokra, hogy igen. Egész napi Louvre-járásról szó sem lehet, inkább azonnal megmérgezem magam. (Valaki azt mesélte, abban a nagy gyógyszerárban a Champs Elyésees-n mindent lehet kapni, recept nélkül, morfint is, mérget is – nyilván nem igaz.)

Záráskor hagyjuk el a Louvre-t, ott is ebédelünk furcsa éttermében, melynek kávé- és gyümölcsszörp-illata olyan sajátosságosan elkeveredik a jellegzetes múzeumszaggal. Annyi időt töltünk bent, míg ismét megnyitják az ebédszünet alatt zárt termeket. Estére úgy érzem, egy tagom nem maradt a helyén, túlságig szép volt itt, majdnem fáj. Mulatok is magamon, milyen sznob lehetek ebben az állandó antisznob attitűdben: a Mona Lisa nem szép, a Venust utálom... Mona Lisa meglepően kis portréjába szinte belezuhantam; addig néztem, míg azt éreztem, lenn vagyok a kép fenekén, a kép zöld mindenestül, az a szín is zöld rajta, ami nem az – ezt nem tudom megmagyarázni, hogy van, de így van –, mintha egy zöld kút fenekén lebegnék, felettem az alkotás bonthatatlan kávéján át valami fény. Venushoz ötször mentem vissza, hatodjára már akkor, mikor kifelé jöttünk, rohanva, kopogó cipősarokkal, mint egy feledékeny iskoláslány, hogy még egyszer, egyetlenegyszer megláthassam a hosszú nyak emelte kis fejét, a csillogó vállakat. Az ember olyan szerény lesz a Louvre-ban, olyan alázatos, amilyen pimasz és kemény általában. Csak ül, néz egy festményt, Szent

Józsefet a kis Jézussal, azazhogy egy gyereket meg egy ácsot, a kép háttere tökéletesen sötét, csak egy gyertya világít a két alak között, s a fiúcska felemelt kezének ujjain átpiroslik a fény. Nem egyszerű érzés ez, elég komplex, megy az ember a Salle d'Auguste-ben, ahol minden arcot ismer még egyetemista korából a Mommsen meg a Curtius kép-betétekből, csak éppen sose hitte volna, hogy látni fogja valamikor, megy, dünnyög, azon gondolkodik, mit csináljon. Hirtelen olyan komikusan önzetlenné válik, s hajlamos lesz a prófétaságra. Kiabáljon az utcán, hogy szereljenek le, és vigyázzanak a világra? Kék szemű egyiptomi faszobrokra, fekete asszír figurákra, múzeumra és otthonokra, mert hiszen az ember is műalkotás?

A Champs Elysées-en alkonyodik ránk, elgyalogolunk az Arc de Triomphe-ig. Mire a csillagküllő-sugárutak központjából visszabaktatunk a Concorde-ig, leszáll az est, kigyúlnak az út neonfalai. A délelőtt még üvegesen vonagló utcakép most kétszínűvé válik, megint nem érezheti senki álló útnak a Champs Elysées-t, a közeledő autók olvadt aranya, a távolodók folyékony rubinja egymással párhuzamosan csúszik, mint egy élő organizmus. A Concorde szökőkútjait most kivilágították, szerencse, hogy úgyse lehet átmenni a forgalomtól, mert aki először látja ezt az esti képet, úgyis olyan tántorgós lesz, mint a részeg: az Étoile-on a kivilágított ég mögött a rezgő, kék világvége, szemközt az alvó Tuileriák, félkörben a tűzben égő szökőkutak, s a szépségre szomjas szemnek van is helye elrendezni magában a látottakat: szoborkút-fényfolyó és gyalogjáró között akkora szabad tér, hogy rögzülhet az élmény, míg a soha nem szűnő ragyogás fölött jóllakott lombok lélegeznek és a nagyváros morajlik, mint a tenger.

Ilyenkor gyalog kell hazamenni, még ha az út utolsó szakaszán azt is érzi az ember, összeesik a fáradtságtól. De látni kell kivilágítva a partot, át kell menni a Pont Neuf-ön, megállni Henrik király szobránál, nézni a vizet, mennyiféle színű, ahogy a sugár ráesik, hol szürke, hol tintakék, hol smaragd, hol vér. A Saint Julien le Pauvre-

nál megtámaszkodom egy pillanatra, tizenegy múlt, mi reggel kilenckor indultunk el hazulról, azóta nem ültünk járművön. Egy nő jön valahonnan, macskák kísérik, leteszi a Saint Julien le Pauvre rácsos kerítése elé a vacsorájukat, s a kandúrok nekiugranak az ételmaradéknak. A mellékutcából kínai, vietnami meg arab vendéglők neonja hunyorog. „Nem lehet, hogy háború legyen” – gondolom, s ez a gondolat teljesen logikusan a melosi Afroditéhez kapcsolódik meg az egyiptomi főpaphoz meg a fényekhez. – „Teljesen lehetetlen. Majd kitalálnak valamit.” Olyan fáradt vagyok, hogy el tudnék aludni a templomrács mellett, s olyan feszülten boldog, mint nagyon fiatal koromban.

Másnaptól be kell fejeznem a magánéletet. Megismerkedem a Magyar Intézet valamennyi munkatársával és francia kiadómmal is.

A Magyar Intézet igazgatója régi barátja mindkettőnknek, hivatali szobájából adunk (azaz adnak helyettem, mert a francia nyelvű telefonálástól pláne rettegek) hírt kiadómnak, hogy megérkeztünk, s kapom az értesítést, keressük fel M. urat. Ch. úr, akit Pestről ismerek és aki éjjel tért meg hosszabb külföldi útjáról, egyelőre túl fáradt ahhoz, hogy fogad hasson.

A Rue Jacobra már ismerjük az utat. M. úr borzasztóan megtetszik nekem, olyan, mint egy tigris, akit munkaköre arra kényszerít, hogy időnként egeret fogjon, azzal az indokolással, hogy ő is macskaféle. Író ő is, ha én a helyében lennék, naponta megpukkadnék az idegességtől, annyifelé tépik, folyton csörömpöl a telefonja, valaki mindig berohan hozzá, kér tőle valamit. Mindjárt első találkozásunkkor kiderül, hogy valami nem stimmel közöttünk: M. úr nem hiszi el, hogy nem tudok franciául, azt képzelem, valami szeszélyből váltom angolra vagy magyarra a szót, s rá akar beszélni, hogy az újságírónak mindenhol franciául nyilatkozzam. No, még

csak az kellene! Felét sem értem annak sem, amit ő mond, rendkívül tagolt, kellemes beszédjével, majd éppen az én kiváló franciasággal fogok nyilatkozni olyasmiről, amin magyarul is el kell gondolkozzom. Szomorúan nézünk egymásra. Majd elájulok akkor is, mikor kiderül, hogy tervezi további napjaimat. Csak nem gondolja komolyan, hogy mikor életemben először vagyok Párizsban, minden percemet a sajtóval töltöm? A televízióban is szerepeljek, és nyilatkozzam a rádiónak? Én? A zöldhajú M. néni bűne mostantól kezdve kezd katasztrofálissá válni, mostantól érzem igazán, hogy tolmácsra szorulok. Odáig már eljutottam, hogy a szállodában elboldogulok Madame-mal, tudok autóbuszjegyet venni, vásárolni, rendőrtől kérdezősködni, mindent meg tudok mondani, aminek a mondanivalóját én állítom össze gyatra szókinccsemmel. Eddig mulattattott, milyen kedvesen töröm a nyelvet, mert nem találkoztam szakmabelivel, de irodalomról, esztétikáról, általános művészeti kérdésekről vagy akár a munkamódszeremről beszélni – ugyan! Most vissza kell alakulnom turistából íróvá, s a dadogó, hebegő egyén meg az, akinek a könyve éppen sikert aratott Franciaországban, valahogy nincsen szinkronban.

Sajnos, vagy hálaistennek, a sok fordítás-olvasás következtében vannak pillanatok, mikor hibátlanul eszembe jut egy-egy mondat-megoldás, s gallicizmusoktól spékelt bölcsességekkel bizonygatom, mennyire nem tudok franciául. M. úr beszédes mozdulatával megvonja a vállát, legszívesebben a fenekemre verne, miért nem értem meg, milyen rossz hatással lesz az újságírókra, ha tolmács útján beszélek velük. (Miért volna? Nem értem!) Ch. úr, mikor kipihenheti utazási fáradalmait, szintén előkerül, eleinte igazán kedves, csak utóbb szid össze úgy, mintha elemista volnék, és elloptam volna a szomszédom uzsonnatáskáját. Borzasztó – mondja Ch. úr –, borzasztó ez a tolmács-rögeszme, elviselhetetlen! Az egyetlen, aki egyszer se szid össze, és egyszer se kíván tőlem olyat, amire nem

vagyok képes, F. úr. Személyén érzem meg, kit neveznek a franciák causeur-nek és charmeur-nek, s külön rokonszenves benne, hogy mélységesen kulturált, s amellet olyan egyszerű, oly mesterkéletlen. Neki és feleségének köszönhetem kiadómmal kapcsolatos legkellemesebb élményemet: a hivatalos vacsorán az egyik mellett, a másikkal pedig szemben ültem, mindkettő úgy beszélt hozzám, mint egy lassított hangfelvétel, hogy megértsem, és egyik se haragudott, ha angolra fordítottam a szót. Énekeltem is F. úrnak, mert kedveltem őt, és jól éreztem magam mellette – bármilyen furcsa is, de megzenésített Horatius-ódákat énekeltem neki. Ha valamikor majd visszagondol rám, nyilván úgy fogok élni az emlékezetében, amint Liciniusról dalolok neki, és az arany középszerre intem.

Az idő katasztrofálissá válik, esik, fúj, nekem nincs csak egy ballonom és a kilenc nyári ruha mellett egyetlen meleg öltözékem. Ebben és az egyre piszkosabbá váló sárga ballonban pompázom állandóan, a szállodában már nem fűtenek, fájnak az ízületeim, a torkom, legszívesebben ágyban feküdném, amiről szó sem lehet, mert M. úr nem viccel, összeállítja hivatalos teendőimet. Hol a kiadóba, hol valamelyik újság szerkesztőségébe kell mennem, én meg is jelenek mindenütt, ahogy kívánja, a Magyar Intézet egyik munkatársa kísér, és ő segít ki, ha nem értek vagy nem tudok kifejezni valamit. Kiadóm borús, mint az időjárás, váltig csodálkozom M. úron: ő író, neki értenie kellene, hogy az én mesterségem a szó, az értelmes kifejezés, a formás beszéd, s éppen saját nemzete kritikusai állapították meg, ismerem mesterségem szabályait. Hogy kívánhatja tőlem, hogy rábámuljak interjú közben az újságíróra, megkérjem, próbálja meg érthetőbben elismételni, mire kíváncsi, aztán elővegyek egy szótárt, lázasan lapozzam benne – hogy kívánhatja, hogy hebegjek és dadogjak, én, aki úgy tudok magyarul? És miért nem érti: most vagyok először életemben Franciaországban, és éppúgy rabjává lettem Párizsnak, mint minden idegen?

Időt szeretnék, lehetőséget, hogy megnézzem, amit nem láttam, ám csak úgy zuhognak rám a tennivalók. M. úr majd megfojt, mikor állandóan pofákat vágok, mert egyik világlap munkatársával a másik után hoz össze, nem tudom megmagyarázni neki, hogy engem az alkotás csak addig érdekel, míg gépnél ülök, aztán azonnal szeretném elfelejteni, és hogy én utálok önmagamról beszélni, sőt sajnós irodalomról is utálok beszélni, ha nem hiszi, kérdezze meg magyar honfitársaimat. Én Párizst szeretném látni, de nemigen láthatok semmit, csak nyilatkozom. Ha a magyar követ vagy a Magyar Intézet meg nem szán, caplathatok gyalog a kiadóba vagy valamelyik laphoz vagy kávéházba interjút adni. Madame szállója annyira nem méltó azokhoz a lapokhoz, melyeknek munkatársai felkeresnek, hogy a lehetőségig máshol találkozom a sajtóval. Fáj a lábam, rút vagyok, ideges, mint egy elhanyagolt, kivert kutya, testem-lelkem kedvetlen. A Magyar Intézetbe járok pihenni, ha meglátnak, már főzik a kávé, s a legbonyolultabb manőverekkel próbálják megoldani, hogy olykor autón járhassek, vagy lehessek meleg szobában.

Az újságírók viszont kivétel nélkül nagyon kedvesek.

Egyetlen percig sem éreztem, hogy kevésbé szívesen beszéltek volna velem azért, mert tolmács útján cseréltük ki a gondolatainkat. Roppant élveztem komoly műveltségüket, kiváló irodalmi érzéküket, érzékeny fülüket, azt az igazi érdeklődést, mely az irodalomhoz vonzotta őket, kérdéseik átgondoltságát. Érdekes, új szempontjaik felvillanyoztak, még így is jó volt velük lennem – hátha még nem lett volna annyira tömény a program, s nem lettem volna örökké fáradt! Hogy személy szerint milyen szeretetre méltóak voltak, nem is érdemes megemlíteni, én nem találkoztam csak csupa mulatságos és kellemes franciával. Ch. úrra, M. úrra, akármilyen csúnyán néztek is rám, s akármennyire is olyanok voltak, mint két toledói penge, se tudok másképp gondolni ma sem: engem ugyan nem kedveltek, de mennyi charme volt indulatos megnyilvánulásukban!

Hogy lopnom kell a perceket, mikor még láthatok valamit Párizsból, nehézze tett mindent.

Folyton mindennel rohannom kellett, ha hozzájutottam, hogy beülhettem a Rue des Écoles-i vendéglőnkbe, még az étellel is, yoghurtot, olajbogyót, sült csirkét, tortát csak úgy dobáltam magamba, nem volt idő élveznem az ételeket, pedig milyen csodálatos a francia konyha. A nagy bulvárokon éppen csak végigszáguldhattam, megnéztem egypár kirakatot, két percnyi időre az Operát, Cartier éppen zárva volt, még jó, hogy nem érdekelnek az ékszerek. Látni, igazán látni csak akkor volt lehetőségem, ha honfitársaimmal találkoztam (az egyik legszebb kilátást D. L. ablakából élveztem, Versailles-t B. L. jóvoltából), mikor követünket látogattuk például, s a látogatás végeztével (mely hosszabb lett, mint terveztük vagy illendő lett volna, annyira jól éreztük magunkat nála), az Intézet kocsija felvitt bennünket a Montmartre-ra, s otthagytunk valahol a Sacré Coeur közelében. A Sacré Coeur nem szép, a franciák is csak legyintenek, ha szó esik róla, hanem a Montmartre! Aznap ismét nem jutottunk ebédhez, de egyikünk se bánta, ténferegünk a dombon, macskák között, a szűk utcák egymásra könyöklő házai árnyékában, ahol szinte minden szegleten festők dolgoztak, s a házacskákat mintha valami arra szálló madár ejtette volna ki a csőréből. Csepp kereskedések, égnek futó lépcsők, egymás tetejére épített szobácskák, szemetesvödrök, bor, olajszag, a tetőablakon kikönyöklő nénik és gipszjézuskák, ez a Montmartre. Kétfelé láttunk le a városra, ez is mesebeli perc volt, mikor az ember mindenféle sületlenséget mond, hogy leplezze: voltaképpen egy kicsit meg van hatva.

Az út lefelé a Pigalle-on át visz. T. alig tud elhurcolni, folyton megállok a hotelek meg a mozibejáratok mellett, és kimeredt szemmel nézem a prostituáltakat. „Borzasztó vagy – nyögi T. –, kezelhetetlen!” Macskatalpú fiatalemberek osonnak el mellettünk, rengeteg a vendéglő, most alusznak a fényreklámok, de látni a

százféle mulató neonhomlokzatát. Itt a Moulin Rouge is, a híres „Vörös Malom”, ez elé azért mégis leülünk, és nézzük áhítattal. Itt is bazár mellett bazár, pralinéárusok, parfümszag, sült kolbász, fura levelezőlapok, sztriptíz és büfé. Egyszer este is járunk erre, ekkor már minden fény ég, kaleidoszkop a Pigalle, valami végtelen kéz egyre rázza-rázza.

Élmény látnom, de nem elsőrendű, azt is tudom, miért, a Pigalle-hoz vagy fiatalabbnak vagy öregebbnek kellene lennem. Már vagy még más szól hozzám intenzívebben. Egy éjszaka például, míg a Louvre-ral párhuzamos úton, holtfáradtan lődörögtünk hazafelé, messziről megláttunk egy épületet, valami szobor volt rajta, a szobrot verte a hold. Csak Don Juan hiányzott a képből, a komtur már megvolt, csak persze nem kriptán állt, hanem – kiderült – valami templomon. „Szervusz, apa – köszöntem neki tiszteletlenül –, gyere vacsorára, komtur. Van még szalámi.” Coligny – olvasom a szobor alján, indulok tovább, megállapítom, hogy a komtur családi neve Coligny, Coligny d’Eau de Cologne. T. egy kicsit rám néz, hallgat, valami hülyeséget mondtam, úgy látszik, vagy nem vettem észre, amit kellett volna. Micsoda élmény, az angyalát, hiszen a komtur háza református templom, még ilyet se láttam Párizsban! Milyen ötlet, felrakni Coligny komtur szobrát egy kálvinista templomra! Még ha legalább Kálvin János volna! Nem, meditálok, Kálvin nem illik ide, Kálvin valahogy hosszúkás, ez meg katonaviselt embernek látszik, ez a komtur. T. még mindig hallgat. Úristen, mit nem tudok már megint? Ki az istencsudája volt ez a Coligny? Jobbra fordulunk, a Szajna felé, a térre, minden egyszerre kiszélesedik, kitárul, a túlparton csillognak a fények. Újabb templom, na, ez már katolikus, át kellene menni megnézni, de majd nappal. Jelenleg templommérgezésem van s holtfáradt vagyok. „Ezt azért még meg kellene nézni!” – biztat T. Ellenkezem, nem tudok én már felfogni semmit, mindjárt leülök a földre, és itt alszom, mint a clochard-ok. Ilyenkor valami ritmus kell, ami megtámaszt és előrelöki a lábamat.

Él-jen-Alfred-de-Vi-gny-ki-volt-ez-a-Co-li-gny – rögtönzöm a mondást.

Most megyünk el a katolikus templom bejárata előtt, de akkor se néznék rá, ha arkangyalok jelennének meg a küszöbén. Szeretnék már aludni. „Éjen Alfred de Vigny, ki volt ez a...” – dalolgatok. „Hagyd már ezt a hülyéskedést! – mondja T. – Ennek a templomnak a tornyából adták meg a jelet a Szent Bertalan-éjre.”

Földbe gyökerezik a lábam, állok egy kicsit, aztán bűnbánóan visszasántikálok a komtur felé. Én nem tudom, néha olyan hülye vagyok, amellet csaknem mindent elfelejtek, amivel nem foglalkozom állandóan. Ne haragudj, kiváló hugenotta vezér, hogy komturnak neveztelek, és kis verset írtam rólad, most egyszerre minden visszatér, az iskola, ahol felneveltek, s ahol valamikor fűjnunk kellett a vallásórán Coligny Gáspár életrajzát. Amboise – motyogom, de nem tudom bizonyosan, személynév vagy helynév. Alighanem az utóbbi, valami békét kötött ott, s valahányadik Károly nagyon szerette, míg az anyja – ördög tudja, ki volt az anyja – rá nem beszélte, hogy vérmenyegzőn végeztessen vele és valami kilencvenezer más hugenottával. Coligny. Megint azt érzem, szónokolni kellene, ne játsszanak az atommal, és kiabálni, hogy ha évezredek át balga volt az emberiség, nem törvény, hogy az is maradjon, még észre térhet. Vissza-visszasandítok Coligny-ra, míg bicékelek hazafelé, de már réges-régen nem a hugenottákon jár az eszem, hanem Auschwitzon.

Múzeumba kétszer jutok el még, sikerül meglátnom Rodin szobrai és az impresszionista festőket. Egyik hely sincs rám akkora hatással, mint vártam, főleg az impresszionisták nem, valahogy annyira túl vagyok már Renoiron. Igaz, hogy így nem is lehet képeket nézni, két interjú között, éhesen és rohanva. Azon a napon, amelyen az impresszionisták termein átszáguldottunk, bejártuk még a Pantheon kriptáit is. (Itt vannak első- és másodosztályú halottak. Az elsőosztályúaknál megáll az ór, villanyt gyűjt, bemutatja a holtat,

úgy megy tovább, a jelentéktelenebb halottak csak porladnak a sötétben, és nem kapnak látogatót. Vajon beszélgetnek éjjel, és dühöngenek, hogy őket nem mutogatják?) Fura érzés volt itt állnom Voltaire vagy Rousseau előtt, ismét átélni, mennyire nem tudom tudomásul venni, hogy meghaltak; hogy a csudába haltak volna meg, amikor olvassuk őket? Kifele menet a rémes freskók közt megcsodáljuk Attilát: micsoda mezítlábas undornak festették! Milyen reménytelen volna örökre külföldön élni. Én tudom, hogy Attilának volt cipője. Bizony isten volt, különben Arany sosem írta volna meg azt a Buda halálában, amit. De hogy magyarázzam meg ezt a francia festőnek?

A Rodin-múzeummal úgy járok, mint a Carnavalet-val, mindkettőnek már épülete is elragadtat. Rodin szobrai közül legjobban a Calais-i polgárok tetszik (azt körbejárom, meg is tapogatom), aztán a Danaida. Töröm a fejem, hogy csinálta a szobrász a törött korsó horpadását, meg hogy a víz folyik, meg hogy a figura háta maga is egyetlen folyton görbülő és önmagába kezdet és vég nélkül visszahulló hullám. A Carnavalet-ban dühöngök, mert itt a forradalmi emlékek nagy része, s nincs időm ráhajolni a vitrinekre, vagy megnéznem a guillotine struktúráját, pedig olyan csinos elefántcsontmodell mutatja, hogy működhetett. De az eredeti vasát azért megérintem, a Conciergerie-ban találom meg, átlépdélünk a csarnokon, ahol a közös zárkások voltak, megnézzük, hol volt fogoly Mária Antónia, hol készítették elő kivégzésre az elítélteket; ajtócskák nyílnak, folyosók világosulnak meg. Egy majdnem sötét teremben gyönyörűen felfutó ívek alatt aztán egyszer csak ott a nyaktiló vasa, éppen alatta állok, felágaskodom, megérintem. Egy öreg külföldi hölgy borzadva kapja le a szemét rólam, én meg elpirulok, nem tudom megmagyarázni neki, hogy nem akartam levágni senki fejét, és szadista se vagyok, csak éppen dolgozom. Nekem ilyen sajátságos munkám van, hogy mindent meg kell néznem. Ahogy leültem a kútra a Conciergerie kis udvarán,

ahogy kimértem a pár lépést, amennyit a sétálók megtehettek, vagy ahogy megbámulok a parkban egy rózsát, vagy egy kirakatban a mákdarálót, megnézem a guillotine-t is. Ez a foglalkozásom.

A mindenből majdnem kimarad a Sainte Chapelle. Kintlétünk alatt a Salan-tárgyalás miatt sokáig nem lehetett áthaladni a Palais de Justice udvarán. Már-már lemondok róla, más látványosságokkal vigasztalódom. (A Saint Sulpice nem tetszik, de környéke mulattat, közelében láttam életem legkülönösebb kirakatát: egyazon bolt ablakában szentképeket, keresztet, baba-nyaktilót és atomagyút, és olyan berendezett babaszobákat, melyben a forradalom különféle eseményeit megjelenítő, korabeli ruhába öltözött bábok álltak, korabeli bútorok között. A Saint Etienne du Mont annál inkább, ez különben is házitemplomunk, közel lakunk hozzá, előtte-mögötte pár mesebeli utca, tiszta középkor, egy helyütt képtelen ócskásbolt meg egy különös bár, melybe egész ott-tartózkodásunk alatt sose láttam belépni senkit, állandóan egy kövér kandúr ült a küszöbén, s ásítózva méregette az arra járókat borostyán szemével. Szerintem ő volt a tulajdonos.) Aztán mégiscsak sikerült bejutnunk, virágindaszerű ívei, tengerfenékké ragyogása alá. Erről mit írjak? Reménytelen vállalkozás. Ültem a kőpadon, bámultam a táncoló kék sugarakat, ott kavargott körülöttünk a múlt, jelen, jövő. A templom előterében diapozitíveket árultak, akkor se vettem volna, ha ingyen osztogatnák. Nem kell az egyetlen szeletke, a naiv részlet az egészből, a Sainte Chapelle egészében alásüllyed az ember emlékei közt, és lénye részévé válik. Nyilván mindenkinek megvan a maga archaikus Apollója (ezt is láttuk a Louvre-ban, de rám nem hatott úgy, mint Rilkére), nos, én a Sainte Chapelle-ben gondoltam azt: „Du musst dein Leben ändern!”

A Madeleine-ben bezzeg nincsenek ilyen gondolataim. Ott úgy nevetek, hogy a könnyem potyog. Esküvő van, mikor elé érkezünk, nem is akartuk megnézni eredetileg, de mikor megláttam, hogy kisimítják lépcsőin a vörös szőnyeget, és lesben állnak a

fotoriporterek, éreztem, ezt az élményt nem szabad elmulasztani: esküvő a Madeleine-ben! Az oltár előtere olyan, mint egy esküvői jelenetre előkészített színpad. A templomban finom bársonypadocskák, nagyon elegáns násznép, én a szokottnál is rondább vagyok, és *milyen* az a bizonyos sárga ballon, de hát engem úgyse néz senki. Az örömszülők elhelyezkednek az oltárnál, körülveszik a szitakötőkarcsú menyasszonyt és vőlegényt. A menyasszony mögött bizonyisten Flambeau áll a Sasfőkből, térdnadrágja van, háromszögletű kalapja, csak botocskáját nem értem, minek neki karmesteri pálca. Utóbb, mikor a számtalan pap kiözönlik, és az ici-pici nyoszolóleánykák és vőfélykék is felvonulnak, és megkezdődik az esküvő, rájövök, mit akar Flambeau a kis bottal és ki ő egyáltalán. Ő a szertartásmester, valahányszor a menyasszonynak le kell térdepelnie, alányúl a dús fátyolnak kis botjával, és megemeli. A szertartásnak két fénypontja van: először egy részeg jön be a templomba, kurjongat, előrenyomakodik, többen püsszegve csitítják, a részeg annál hangosabb, kifejti, szabad polgár, joga van közelről megnézni a menyasszonyt. Egy kétségbeesett, alacsonyabb rangú fiatal pap kifut a sekrestyéből, közben folyik a szertartás, a menyasszony hol letérdepel, hol feláll, az örömszülők feje meg-megrezzen, az egész násznép a részeg miatt háttal van az oltárnak, kivéve az ifjú párt és az örömszülőket. A fiatal pap kivezeti a részeget, aki gesztikulál és – attól tartok, hogy csúnyákat mond. A zsengekorú egyházi férfiú még egyszer a színre lép, mikor a legkisebb vőfély (úgy hároméves) bömbölni kezd. A vőfélyke mindentől fél, az oltártól, a paptól, a számtalan gyertyától, Flambeau botjától, de nem ez a fő baj, sokkal nagyobb gond gyötri azt a kis szívet, s mindjárt meg is mutatja, hol fészkel a baj: rányomja kezecskéjét elegáns ünnepi nadrágjára elől-hátul. Teljes riadalom az oltárnál! Hullnak a gyönyörű latin mondatok az arany fénybe, a vőfélyke sivít. Az egyik örömanya ölébe veszi, de a bőgés egyre hangosabb, erre ismét visszatér a fiatal pap, aki alighogy

elintézte a részegét, viheti a legénykét is magával. Felnyalábolja a bőgő kisfiút, és leszalad vele az oltártól.

Szertartás végén mindenképpen be akarok menni a sekrestyébe, gratulálni az újházasoknak, de T. kirángat a templomból. Pedig olyan isteni volna megcsókolni a menyasszonyt jobbról-balról. Sose derülne ki, ki voltam, és én annyira szeretek hülyéskedni. A nyomorult sárga ballon az oka, hogy engedek, ebben a ballonban nem lehetek ilyen finom és előkelő urak ismerőse...

Az a ballon csak arra jó, hogy leüljek benne az utcán valami kőre vagy egy szokatlanul poros padra. Egy lopott órában végigfutunk Szent Lajos szigetén, s átkanyarodunk a Marais-ba, megnézzük, hol volt a Grève piac, mászkálunk a szépnevű utcákon, felbámulunk az oszlopra, mely a Bastille helyén emelkedik. A Place des Vosges-on pihenünk meg, I.-ra gondolok, aki azt mondta, szeme elé ne kerüljek, ha nem néztem meg ezt a helyet. Ülök engedelmesen, előttem egy kis szökőkút. „Jó reggelt, Henrik király – gondolom –, micsoda csuda házak épültek uralkodásod alatt! Milyen lehet ilyen házban élni?” Rugdosom a kavicsot, nem tudom levenni pillantásomat a házsorokról.

Francia kiadóm egyre sötétebb.

Nem! – mondom majdnem minden ajánlatukra, a vízbefúló kétségbeesésével, akinek ujjai közül ki akarják szedni a deszkákat, egyiket a másik után. Nem! Elég volt! Elég volt! Nem! A napok futnak, nemsokára utazunk tovább, jaj, istenem, hiszen még nem láttam egyetlen temetőt sem, nem voltam Versailles-ben, nem beszéltem az Unesco-beli miniszterünkkel, és úgy szeretnék még egyszer visszamenni a Louvre-ba. Már annyit nyilatkoztam, de annyit! Szeretnék embereket látni, otthont, belülről. Napóleon! – békíteném M. urat, magyarázatképpen, mért nem akarok több interjút. Még nem voltam az Invalides-ban. M. úr rám néz, sóhajt, megvonja a vállát.

A Chaillot kertjén rohanunk át, visszafelé, az Eiffel vaslábai ívén keresztül, hogy azért mégiscsak megnézzük a császárt. H. tanár úr ezt az épületet is tanította nekünk Párizs nevezetességei között. Rég elnémult hangja visszatér, míg lépegetünk a szünet nélkül ki-beözönlő turisták között, s mellettem állandóan új meg új fényképezőgép fordul szembe a bejáratnál. A császár barnásvörös koporsóját körbefutó párkányról nézheti az ember; mintha valami széles kávájú kút fenekén feküdnék Napóleon, a fejek, ha látni akarják, lehajlanak; nincs néző, aki elmehetne főhajítás nélkül sírja mellől. Itt most fordított élményem van, mint a Pantheonban, ahol Voltaire meg Rousseau előtt majdnem nevettem, annyira éltek – az Invalides-ben ott a halál. Nem tudom, mi teszi, a reichstadti herceg (utoljára még Bécsben láttam a kapucinusoknál) koporsóján az értelmetlen száraz virág, vagy Foch marsall síremlékének különös gyászmenete, de a halál itt van, s menthetetlenül hatalmasabb, mint a korzikai, pedig milyen erős volt, uramisten. Milyen dühös halott lehet, hogy kiabálhat a komoly kőszüzekre, akik győzelmeit jelképezik, s szomorúan, és tisztelettudóan nézik koporsóját. Ennek nehezebb lehetett meghalnia, mint másnak.

A montparnasse-i temetőt a Magyar Intézet adta fogadás délelőttjén látjuk. A sírok keskenyek, a kriptácskák mint egy fél újságosbódé, a fekvő kőlapon praktikus kerámiakoszorú. Aljechin emlékét sakktábla hirdeti, sehol egy lélek, csak egy macska itt is meg a madarak. Baudelaire sírja semerre, pedig az útikönyv esküszik rá, hogy itt van. Nem maradhatunk sokáig, valahogy rendbe kell hozni a frizurámat, ma épp az elektromos művek sztrájkolnak, nem tudok fodrászhoz menni, nincs áram. (Mióta kint vagyunk, hol ez, hol az sztrájkol.) Állítólag a metro se közlekedik normálisan. Vajon eljönnek-e a vendégeink? Ebédelünk, otthon becsavarom, majd kibontom a hajamat, aztán nagyon gondosan felöltözöm, és már jön is az Intézet kocsija.

A fogadás nagy élmény.

Ez az első ilyen jellegű összejövétel, amin részt veszek. Megpróbálom megköszönni az igazgatónak és feleségének rengeteg munkáját, fáradságát, mellyel előkészítette, de B. csak legyint, kézenfog, elfoglaljuk helyünket a fogadások protokollja szerint a bejáratnál. Összeismerkedem minden vendéggel. Rettentően jó érzés meglátnom a követünket, ő is eljön, Unesco-beli miniszterünk is (most már ismerem őt, B. elvitt hozzá, jártam az Unesco épületében, s hallgattam az üveghomlokú óriási absztrakt bábeltoronyban a világ nyelveinek zűrzavarát), a magyarokkal, persze, csak a fogadás legvégén tudok társalogni, inkább a franciákkal iparkodom beszélni. Legjobban W. úrnak örülök meg, aki olyan hosszan foglalkozott a könyvemmel, cikke úgy hatott rám, mint valami szénsavas ital. W. úr életben is olyan, mint az írása, csupa szellem, szinte szikrázik. Kiadóm is megjelent, F. úr, M. úr és Ch. úr, pár percig ismét egymás mellett állunk, most sem tudom megmondani nekik, hogy szerettem volna velük beszélni is, nemcsak találkozni, szerettem volna megismerni őket, s kívántam, hogy megismerjenek. Semmit se tudnak rólam, semmit se tudok róluk, mosolygunk. Ha tudok, még beszaladok hozzájuk egyszer – ígérem.

Persze, nem marad rá idő. Másnap egésznapos értekezletük van, utolsó nap meg Unesco-beli miniszterünk hív meg ebédre. Délelőtt Versailles-t járjuk be D.-val és B.-ral. Versailles szép, csak az ember szebbnek gondolja messziről, maga se tudja, mit képzelt róla voltaképpen. Fáradt is vagyok már, nem tudok felfogni semmi adatot, szemem átsiklik a legszebb látnivalón is. De azért jó itt járni, pontosabban sodródni a tömeggel, személytelen érzés, mintha hajón volnánk vagy strandon. Furcsa, mennyivel több közöm van egy húsbolthoz, a metróhoz, a Quartier egy utcájához, mint Versailles-hoz! Ami igazán elragadtat, az a Bois. Kivételesen még a nap is süt, odaengedem arcom a fénynek. Versailles bizonyosan gyönyörű, nyilván bennem van a hiba, nekem annyira más kell ahhoz, hogy igazán jól érezzem magam, nem nyírott, csak közönséges fák meg

Sèvres-ben egy elmaradó kis bolt, egy köteg vállfa, amely egy tollseprő mellett imbolyog a szélben, a boltos, ahogy köszön a postásnak, gesztikulál, megölel egy arrajárót. Ebéd T. A.-nál, csaknem estig maradunk nála, lefekvés előtt még moziba megyünk, egyszerűen képtelenség, hogy búcsúképpen sorra járjuk mindazt, amit szerettünk. Mit válasszunk ki? Hol kezdjük? Nevetséges! S minek bevésni azt, ami feledhetetlen?

Nem, inkább moziba. Még egyszer a Chaillot csodálatos kertje, aztán Passyban a híres film: Tavalay Marienbadban. Minden szavát értem, olyan lassúak a dialógusok. A közönség egy része fütyül, egy része nevet, egy része békésen elalszik. Azt hiszem, pontosan megértettem a film alkotóinak szándékát, ennek ellenére sem tudok mit elkezdeni azzal, amit láttam. Még csak zavart se vagyok, mikor felállunk, megvonom a vállam. Kicsit sétálunk, aztán hazamegyünk a metrón. Még egyszer Szent Mihály útja, még egyszer a kinin-emplékmű, még egyszer Epée abbé és Szent Jakab temploma, ahogy az utolsó éjszakára kongat. Szervusz, láthatatlan kislány! Az ég esőt ígér, mint ittlétünk alatt csaknem mindig, holnap hatvan perc a levegőben, és meglátom Németországot. A látottaktól súlyos vagyok és riadt. A világ olyan gyönyörű, hogy egyre nagyobb felelősség embernek lenni.

A Majnánál meg a Rajnánál

Frankfurtban – tudomásom szerint – ketten várnak rám: német kiadóm valamelyik munkatársa s a magyar kereskedelmi kirendeltség egy tagja. Hallom a nevemet, ahogy egy csüggedt hangszóró bekiáltja, de nem mozdulhatunk ki a vámterületről: mindkettőnk bőröndje elveszett. Egy órába telik, míg kiderül, mégse maradtak Párizsban, már a jegyzőkönyvet veszi fel egy tisztviselő, mikor mint két rosszkedvű, barna eb, megjelennek a kofferok a futószalag tetején. Búsan baktatunk kifelé, természetesen mindenki, aki várt, azt hitte, nem érkeztünk meg, elment; két autó jött értünk, most nincs egy sem, s fogalmunk sincs róla, hol lakunk. Állunk a légikikötő előterében megsemmisülve. A fél Lufthansa körénk sereglik, mindenki tudja már, mi vagyunk azok, akiknek majdnem elveszett a bőröndjük, egy kedves tisztviselő hotelszoba után telefonál, s lakást szerez nekünk az ismeretlen városban. Kilépünk a kapun. Nagy autóbuszok állnak a közelben, de semmi további megpróbáltatásra nem vagyok hajlandó. Több mint egy órája szaladgálok lehetetlen útvesztőkön és vaslépcsőkön az eltűnt kofferek nyomában – mindennek van határa. Egyszerre olyan gyengének érzem magam, hogy bizonyosan tudom, nem bírom felemelni a rám eső bőröndöt, és nem is tudok fellépni az autóbuzslépcsőre ebben a bámulatra méltóan szép és járáson kívül minden másra használható, túsarkú olasz cipőben. Szó se lehet autóbuzsról, megyünk taxin!

Este van, mire kicsomagolunk a Lufthansa ajánlotta egész kellemes hotelban. Elő a telefonkönyvet, keressük meg kiadóm vezetőjét! A. úr. Nyilván titkos száma van, nincs a könyvben. Sch. P. úr. Nincs a könyvben. B. asszony. Ő sem. Senki, akinek a nevét ismerjük, nincs a könyvben, magát a kiadót pedig hiába tárcsáznók, réges-régen vége a hivatalos órának. Leszólunk a portára, másnap

hányszor kezdődik itt az élet, milyen hamar hívhatjuk az Inselt. „Holnap? – csodálkozik Frau V. –, de hiszen weekend lesz, ilyenkor sehol sincs hivatal!” Gondolja, hogy a magyar kirendeltség is weekendezik? „Hát persze!”

No, ez jól kezdődik. Lehet, hogy hétfőig senkivel se tudunk beszélni? Itt nincs magyar követség sem! Hinnye! Átalakulok Dick úrrá a Copperfieldből, aki a legválságosabb pillanatokban mindig valami elképesztően idióta dolgot tanácsol Dávid nagynénjének. „Most mi legyen?” – kérdezi T. „Meg kéne fürödni!” – javasolom, mint Dick úr. Ha az ember azt se tudja, hol kellene laknia, ha teljesen tanácstalan, ha nincs külképviselete, ahova fordulhatna, s ha egy vadidegen városban egyetlen ismerőse van: Goethe, igazán legokosabban teszi, ha megfürdik.

Ülök a kádban, énekelgetek, s közben zseniális gondolatom támad. Az Insel pár évvel ezelőtt még Wiesbadenban székel, hátha ott laknak azok, akiket keresünk, nézzük meg a wiesbadeni telefonkönyvet is. Mily boldogság, megvan K. úr, majd összeesik, mikor meghallja, ki hívta fel, hát hiszen Sch. doktor várt bennünket a repülőtéren, s nem jöttünk meg a párizsi géppel, hogy kerültünk ide? Elmondom koffer-kálváriánkat, K. úr megadja Sch. doktor frankfurti lakáscímét, a telefonját majd közli a tudakozó. (Dehogy közli, nem tudja. Mint kiderül, rosszul értettük Sch. doktor nevét, nem Schmidt ő, hanem Schmied, a számtalan Schmidt között egy keresztneve vagy lakáscíme sem azonos, persze, az övével.) Eldöntjük, hogy majd fölkeressük, de csak holnap, mára már elég volt az eseményekből.

Frankfurti első esténk elég különös: ahhoz túl sötét van, hogy érzékeljük, mit pusztított a háború, ahhoz meg túl világos, hogy császárokra lehetne gondolni, tollbokrétás lovagokra, Goethe Dichtung und Wahrheitjére. (Csak másnap riadunk meg, mikor nappali fényben látjuk a felhőkarcolókat, vadonatúj városnegyedeket: hát hiszen itt nem maradhatott kő kövön!) Nem

érzek túlságosan nagy különbséget Párizs ragyogása és Frankfurt központi részének tündöklő fényreklámai között, csak éppen borzasztóan nehéz elképzelni, hogy itt valamikor császárkoronázó menet vonult. A vasbetonvázakat üvegemeletek töltik ki, én tudom, hogy Goethe itt volt kisgyerek, de ha körülnézek, csak a fejem rázom, elképedek. Ha azt mondanák, Amerikában vagyok, inkább elhinném.

A színház melletti téren vacsorázunk (a Stellát adják és a Prinz von Homburg operaváltozatát), Gretchennek öltözött lányok hozzák az ételünket. „Zum Wohl!” – mosolyognak rám, s nem kell biztatás, úgy eltüntetjük a levest, a kolbászt, a párolt káposztát, mintha nem is ettünk volna két doboz MALÉV-kekszet uzsonnára. A Gretcheneknek kék ruhájuk van, fehér vállkendőjük, az étterem falán régi edények, ami nem faburkolat, az hollandmintás csempe. Csend van, ezért borzasztóan hálás vagyok, ki nem állhatok zenés helyen enni.

Alsunk, mintha agyoncsaptak volna, az Internationalban reggelizünk, ugyanazt a soknyelvű hangzavart halljuk, mint Párizsban. Veszünk egy térképet, megkeressük Sch. doktor lakását, bedobunk neki egy névjegyet a telefonszámunkkal, aztán csak lödörgünk, cél és terv nélkül. Nemigen látni foghíjas utcarészt már, ahol mégis, már munkára készen állnak az exkavátorok, de éppen ez a vadonatúj üzletház-magánlakás-rengeteg riasztja meg a nézőt: mi lehetett itt, micsoda pusztulás, hát hány ház maradt itt épen voltaképpen? Őrjítő a forgalom, a kirakatoknak nincs okuk szégyenkezniök a párizsiak mellett, áruház áruház mellett szökik a magasba; mintha Londonban volnánk, itt is van Woolworth. Valósággal megkönnyebbülök, mikor a város központjában megpillantunk egy naiv cukrászdát, melynek magasföldszinttetején békésen kávéznak a ráérők. Meg kellene számolni, hány bankot, hány üzletházat találok, míg sétálunk. Én tanultam, hogy ezt a várost Nagy Károly alapította, hogy Barbarossa idejétől fogva itt

koronázták a német-római császárokat, tanultam, de nem érzem. Hiányzik a közbeeső fázis, a híd a páncélos történelmi figurák meg a sztriptízreklám között.

Végre valami, amitől megtorpanunk: nyíl mutatja az utat Goethe szülőháza felé. A Hirschgrabenen előbukkan az épület, csupa vadonatúj ház veszi körül. Akkor még nem sejtettem, hogy Goethe szülőhelye sem igazi, hogy elpusztult az is, a kegyelet rakta fel újra, az vonta be a rácsokat olyan patinával, mintha csakugyan több évszázada védnék már az ablakokat, az ódonította meg új vakolatát. Állok, nézem áhítattal, nem tudom, hogy csak az ég a régi a kémény felett, s a föld, mely meghúzódik a kövezet alatt. Megpróbálom elképzelni a költőt kisfiúnak, ahogy erre fut, elesik, sír, aztán meg fiatalembernek, már kapukulcsa van és fáj a foga. Borzasztóan furcsa érzés, az ember csak cserélgeti a lábát és zavarban van.

Délután megjelenik Sch. doktor. Épp az előszobában rakodom, mikor becsenget – ebben a szállodában csengő van a szobaajtón, mint a magánlakásokban –, és énekelek, bőszen üvöltözöm arról, hogy a pávának kék a szárnya, zöld a lába és engem oda vár. Rohanok ajtót nyitni, Sch. doktor akkora, hogy alig érek a válla közepéig, meg kell hajolnia, hogy átadhassa a virágait. Öt perc alatt összebarátkozunk, élete jelentős részét Bécsben töltötte; mintha teniszeznénk, úgy dobáljuk egymásnak a bécsi neveket, mert hiszen én is hónapokig éltem ott. Annyira kellemes beszélgetnem vele, hogy időbe telik, míg megrettenek: csak nem vesz elő Sch. doktor is egy listát frankfurti feladataimról? Dehogy! Csütörtökön koktélparti lesz a kiadónál, azon szeretnék, ha részt vennék, és ha volna kedvem, örülnének, ha valamikor nyilatkoznám a rádiónak is. „Muszáj?” – nézek rá csúnyán, ő meg nevet, mert hiszen hogy volna muszáj bármi is. Csak ha nincs jobb programom. Ha be tudom iktatni. Ha van kedvem.

Feláll, körbenézelődik, azt mondja, ők más hotelben foglaltak nekünk szobát. Olyan hangsúllyal mondja, hogy megértsem:

vállalatuk szebb szállást képzelt el a vendégének. Én nem mondom neki, hogy a Hotel de France után ez a szálloda, ahol most vagyunk, körülbelül olyan, mint a margitszigeti Nagyszálló – boldogan továbbköltözünk, ha akarja. Holnap majd értünk jön kocsin, közli, elvisz a Hotel Marinába, s ha kiraktuk a holminkat, el is mehetnénk kirándulni, bizonyára érdekel bennünket az erdő, a folyó, a vidék. Ó, istenem, hogyan érdekelne! Mintha valami mozgólépcső állt volna meg alattam. Lehet, hogy Frankfurtban végre pihenni fogok?

Sch. doktor elköszön, mi még kimegyünk egy félóra a Majnához, nézzük a vizet. Hajó ring rajta, olyan csend van, amilyen csak *belül* szokott lenni az emberben olykor, nem kívül, nem egy város pici kikötőjében. Olasz munkások jönnek át a hídon, nevetnek, gesztikulálnak, egyiküknél bor van. Otthon vacsorázunk, délelőtt bevásároltam. Itt eszem életemben először írot. Isteni jó.

Persze Sch. doktornak igaza van: a Hotel Marina más szálloda. Nemcsak fekvése (villanegyedben fekszik, előtte szeletnyi mesterséges tó), hanem végtelen nyugalma miatt. Egy hétig nem találkozunk senkivel, hacsak be nem szólunk a portára valamiért, szellemkéz takarít, rakja be a postát, készíti elő papucsainkat, tesz éjszakára gyümölcsöt az asztalunkra – hátha megkívánunk még egy harapás almát, mikor előkerülünk a bolyongásból. A szálloda figyelmessége mögött természetesen mást is érzek, azt, hogy ezúttal egy nagyon nagy kiadóvállalat vendége vagyok, amely láthatólag azt akarja, hogy jól érezzem magam. Épp csak lerakjuk a kofferokat, aztán visszaülünk a kocsiba, s kezdődik a „zöld nap” (Sch. doktor elnevezése), késő estig fut velünk az autó az Odenwaldban. Neuhofban ebédelünk, amely olyan, mint egy vendéglővé varázsolt majorság, végre a nap is melegít, zuhog a fény. Sch. doktor megitat igazi áfonyalével, fekete lesz a nyelvem, a szám, csodálatosan érzem magam, pedig még csak most jön a java: elindulunk a Bergstrassén, a híres autóúton, hegyen át, völgyön át, keresztül a rengetegen. Az erdő most mindent felidéz: minden egyszerre Beethoven meg

Wagner, de persze, egyszerűbb, ugyanakkor komplikáltabb is, majdnem mint egy népdal, az alapszavak alkotta halhatatlanság: *Ich ging im Walde...*

Falvakon futunk át, valószínűtlenül tiszta falvakon, aztán egyszer csak megérkezünk egy városba, amely egészében akkora, mint egy igazi kisváros főtere. A látogató először egy kútra lesz figyelmes, azt hiszi, Justitia áll rajta, utóbb aztán rájön: Szent Mihály. A városkát is Michelstadtnak hívják, még megvan a városfal is egyes helyeken, fullasztóan édes illatú virágok nőnek az árnyékban. A városháza óriási cölöpökön, falábazaton áll, a templomocska ablakában apró harangok ülnek egymás mellett szelíden, mint az ezüstgalambok. Az épületek a tizennegyedik századot idézik, a fogadó is az ezerháromszázadok évek emlékét őrzi, tág torkú kapualja alatt még ott az itatóvályú. Sikátorokban bolyongunk, napverte kerteken át, a rózsabokrokon dongnak a méhek. Itt, kivételesen, nem járt a háború. Nekidülök az angyalos kútnak, pocsolok a vizében, most jöhetne Faust, köszönhetne szép kalapjával, s Margit is kiléphetne a templomból, körbehordhatná semmit nem értő, kék pillantását. Állhatnánk itt hármasban, csak én nem illeném a képbe a pocsek sárga ballonban, napszemüveggel. Harangoznak, egyetlen ezüst cérnaszálon libeg a giling-galang az illat és a középkor felett.

Tovább, megint hegyek közt és megint erdők árnyékában. Szinte köhögtet a rétek és a lombok súlyos lehelete. Legközelebb Amorbachban állunk meg, elragadtatva ízlelgetem rokokó nevét. Körbesétáljuk négytornyú, hajdan bencés kolostorát, aztán lemegyünk az uradalmi parkba. Már szitál az alkony, hattyúk fehérlenek a tavon, alig rezzen a testük, mintha nem élnének. Mesebeli táj, mesebeli díszletekkel, majdnem valószínűtlen, a zöldje is mesezöld, a kékje is az álom szitáló ködéé. Nedves a szél, harmatos a fű, gombaszag van s most valóban „csend és nyugalom a csúcsokon”. A beálló est pillanata, amelyet a költő olyan véglegesen megfogalmazott, szembefordul az utassal, s az örökkévaló

műalkotás nyugalmával nézi, amint a halandó beleborzad a fázós gyönyörűségbe, hogy valahol, valamikor, mint valami emberrel, szembetalálkozik egy költeménnyel.

Valami cukrászdában uzsonnázunk, nincs igazán étvágyam, még mindig bennem az iménti hangulat, Goethe varázsa. Éhes igazán vacsorakor leszek, mikorra már ismét jókora utat hagy maga mögött Sch. doktor kocsija. Minden nevet köröttem, a macskahátú, fény szemű, sötét táj, az erdők is harsogva nevetnek, mert a hely, ahová vacsorázni visznek, ama bizonyos spessarti fogadó. Pisztrángot rendelek, málnát – micsoda tündéri vasárnap! Eszem, s közben megriadok, rábámulok Sch. doktorra. Egek, hát hiszen ennek, szegénynek elvettük az egyetlen vasárnapját! Alig tud megnyugtatóni, hogy neki is hiányzott már az erdő, a vidék, bűnbánóan leskelek rá a tányérom felett.

Másnap látom először az Insel Verlagot.

Hányszor ráírtam a címét a borítékra, most egyszer csak itt a Feldbergstrasse a valóságban, s a magánház szerű, puritán épület. (Eddig még egy külföldi kiadóm hivatala se hasonlított kiadvállalathoz – ez sem. Rettentően pihentető!) Most végre Sch. P. úr is valóság lesz a névaláírásból – elhűlök, mert Sch. P. úr még sokkal magasabb, mint Sch. doktor! Csak a rendkívül csinos, rendkívül kedves B. asszony közeledtére nyugszom meg, ő körülbelül akkora, mint én, ez visszaadja önbizalmamat. Úgy érzem magam, mint egy lány-Petike. (Kell-e kávé, konyak, könyv, étel, más kiadók kiadványainak a kereskedelmi árnál olcsóbb beszerzése, stb., stb?) Megmutatják a vállalat helyiségeit, összeismertetnek a munkatársakkal, levisznek még az archivumba is, isteni könyvtárszag van, és micsoda kiadványok! B. asszony aggódva néz rám, úgy gondolja, ideje volna, hogy pihenjek, mire észreveszem, már ebédnél ülünk vele és Sch. doktorral egy csupa virág vendéglőben. Raviolit eszem. A világ konyhája örvendetesen összekeveredett, tapasztalom, s csak megerősödöm ebben a

hitemben, mikor egyszer a Kaufhof nevű nagyáruházban ér a dél, és ott eszünk valamit. Az étterem asztalán csepp szakácskönyv, elviheti, aki akarja, a különféle nemzetek legjobb ételeinek receptjeit tartalmazza. Székelygulyás – olvasom. Rossz helyre nyomtatták az ékezeteket, de a székelygulyás elkészítési módját hibátlanul közlik, csak azt nem tudom, miért szerepeltetik úgy, mint jellegzetes cseh ételt.

A délután a legnagyobb frankfurti élmény: a Goethe-ház. A múzeum nem érdekel, csak Schiller portréja előtt állok meg egy percre, annak a reprodukcióját még meg is veszem. Ilyen ugyan nyilván sohasem volt, ilyen elegáns, ilyen költői, ilyen hideg, ilyen romantikus eposz-hős, vállára kanyarított, viselhetetlen piros köpenyeggel, de mindegy, gyönyörű. Bonbonierek, csészék, metszetek egyáltalán nem vonzanak, átmegyünk a házba.

Most már tudom, hogy az épület nem eredeti, hogy nem ezek között a falak között lélegzett első a csodálatos csecsemő, legfeljebb ezen a telken, de mihelyt belépek, elfelejtem. Az alacsony ablakok párkányán régimódi virágok virítanak, a kapu vastag és megbízható, a kapualj tere szobaszerű. Elsőnek a konyhába ténferedem be, álltam én már ilyen érzéssel rézüstök és fűjtatók között: Ann Hathaway házában. Nézem a téglapadlót, tűnődöm, mit változtatott a hajdani kisfiú gondolkodásmódján, hogy milyen finom és jól berendezett konyhába sündörgött be mazsolát kérni, hát hiszen ide nem is kívülről, rocskában hordták a vizet, itt csak meg kellett rángatni valami fogantyút, s már csorgott a konyhai kutacska. A látogatót, míg sorra járja az emeleteket a manzárdtérig, néha olyan élmény fogadja, hogy szabálytalan lesz a lélegzete. Benyit például egy jelentéktelen ajtón, a beépített padlástérben, s az ereszkedő mennyezet árnyán meglát egy rút faasztalt. Az asztalon egy bábszínház váza, rút bábszínház, üres a színpada is, csak éppen aki szemben áll vele, zavartan lesüti a szemét, mert a gyermekes és jelentéktelen alkotmány mögött a weimari színház ragyog, és a

csúnya játékdeszkán láthatatlan figurák mozognak, valaki azt mondja: *Verzeiht, ich hör' Euch deklamieren...*, a falacskák végtelenre tágulnak, a naiv tetőcske is felemelkedik, hogy helye legyen Thoas felcsapó hangjának: *Es spricht kein Gott, es spricht dein eignes Herz...*

Itt minden szobában más a kályha. Egyiken delft csempe, másikon bibliai jelenetek, a csillárok üvegcsöppjei összecsengenek, ahogy a helyiségenként más-más mintázatú parketten átlépdél a látogató. A könyvtárszoba nyitott polcainak könyveit drótháló védi, az apa-Goethe metszetgyűjteménye ott sorakozik a falakon. Valami hang egyre kíséri az utast át az emeleteken, a szobákon, de valahogy nem jön rá eleinte, mit hall, csak tudja, hogy hall valamit, de még ez a felismerés is kicsapódik a fejéből, amikor egyszer csak betéved egy pici helyiségbe, amelyben voltaképpen semmi sincs, csak egy szobor, egy koszorú meg egy asztalka, olyasfajta, amilyen a régi nénikék a vizitkártyagyűjteményüket őrizték egy nagyhasú tálban. Iszonyú magasságban egymás felett itt is névjegyek: ez az a szoba, ahol Goethe megszületett, s aki csak átlépett küszöbén, letette ide a névjegyet az asztalára, jeléül – á, tudom is én, minek a jeléül. Mintha meg lehetne fogalmazni! Mi is elővesszük a vizitkártyáinkat, ráírjuk a nevünk mellé, hogy Ungarn, letesszük az asztalra. Legszívesebben leülnék a szobor alá a földre, mint gyerekkoromban, és eldugnám az arcomat a térdemen. Nem tudom én, mit érzek. Túl tömény.

A folyosón jövök rá, mi kísértett az imént, micsoda hang, minden emeleten, még a kulinák előtt is, a szobákban. Ahogy egy ilyen frankfurti patricius házba illik, számtalan óra van itt, és minden óra jár. A folyosón levő óriási állóóra különlegesen finom mechanizmus: az évet is mutatja, a hónapot, a napot, az órát és a percet, még a hold állását is. Előtte állok, bámulom gömbölyű lapját s a dátumot gót cifrázatai között: 1962. június 4. Még motyog is az ember ilyenkor, felolvassa magának, mit mutat Goethe órája, aztán a cipőjét szemléli

bután. Az az érzése, hogy a házigazda éppen csak kiment egy kicsit a városba, mindjárt visszajön; – háta mögött megreccsen a lépcső. Öreg kínai baktat fel, előveszi levéltárcáját, belenéz, s kihalássza keskeny névjegyét. Az órák ketyegnek.

Délután B. asszony, este N. úr vendégei vagyunk, ma először beszélgetek irodalomról, de inkább csak úgy maszek módon, kiderül, hogy B. asszony volt a regényem keresztanyja, ő keresztelte el Az őzt *Die andere Esthernek*. N. úr olasz vendéglőbe visz, élvezzük a tulajdonost, aki salátát készít, de mielőtt hozzáfogna, felhívja a vendégek figyelmét arra, milyen fontos műveletbe kezd, és éktelenül rázni kezd egy régimódi fagylaltoscsengőt, aztán, mint a zsonglőr, dobálni kezdi a salátástál felett a kellékeket, késsel kapja el a narancsot, s játékos mutatványát csodálatos parlando szöveggel kíséri. Most már mindenkivel találkoztam, csak az Insel vezetőjével, A. úrral nem, nincs még Frankfurtban. Kíváncsi vagyok a találkozásunkra, mert Az őz megjelenése körötti időszakban lelkesen veszekedtünk leveleinkben, hol ő értett engem félre, hol én őt; – egyelőre csak gondoskodását érzem. A. úr csak a koktélpartira jön haza, az ötvenesztendős Insel-Bücherei ünnepére. Elmosolyodom, a koktélparti napja nálunk is évforduló, ezen a napon esküdtünk valamikor. B. asszony rám nevet: no, majd együtt ünnepelünk!

Másnap elmegyünk megnézni a Rajnát.

Wiesbadenig autóbuszon utazunk, Bieberichben látjuk meg a folyót. Nézzük a hullámokat, ez is elég sajátos pillanat, az ember annyiszor elfelelte iskoláskorában a Lorelei-t: *...die Luft ist kühl und es dunkelt und ruhig fließt der Rhein...*, s most egyszer csak itt áll előtte, nézi lomha gyűrődéseit. Épp indulóban egy hajó, rohanva jegyet váltunk, még elérjük az indulást. Csend van, a folyó két partján dolgoznak a híres szőlőkben. Bennem is csend, abszolút hallgatás. A parton városkák, templomok, majorok és csepp, várszerű épületek maradnak el. Széles a Rajna, férfi-folyó, cicoma nélküli, tárgyilagos, nem is fiatal már, ha értenék vízül, tudnám, mit

mond, így csak lassú beszéde ritmusát hallgatom. Bizonyosan ősz is már, az a kese-ősz, csak sárgának látszik, mert szőke volt valamikor a Nibelungok idejében, s most, hogy megvénült, arany ragyogása is fakóbb. A Szajna csupa szenvedély volt, és tele ékszerrel, egyre villogtatta a szemét, rángatta a vállát. A Szajna nő-folyó.

Rüdesheimben szállunk ki, s bár borzasztóan félek, felmegyünk a hegytetőre a drótkötélpályán. Most utazom először ilyen alkalmatosságon, a hideg ráz, mikor a csilleszerű valamiben elkezdünk szállni az alacsony hegyhát szőlői felett, mellettünk a folyó. Borzalmas érzés, s közben nevetek magamon, mert hát miért borzalmas? Voltam az Északi-tenger felett, hóviharban, akkor nem féltem, nem izgatott a repülőút. Miért? Mert ez a lift valóságos, a tenger felett viharban bukdácsoló gép meg nem? Nyilván. Mikor kiszállhatunk, én is el tudnám kiáltani magam örömömben: „Föld!”

Pedig hát nem is föld, hanem erdő. Fenyőillat, a tölgyek keserű szaga, s a gallyak közt nem a laza, napverte alföldi akácos levegője, hanem szinte cseppfolyós, zöld sugárzás. Most jókora szakaszon látjuk a Rajnát, a szemközti part vasútvonalát, oson is rajta egy vonatocska, innen akkora, mint a gyerekek kisvasútja. Valami vár is látszik, fal keríti, egy másik folyó, mely beledől a Rajna hajlatába, csöpp házak tetején csöpp tornyok, gömbölyű épület egy hegyecske vállán: Bingen. Hajók, szőlők, nagyon feszes ég, szálló, utashozó liftecskék, rézsút alázuhogó erdőség. Fenn ebédelünk a kilátó vendéglőjében, közel a csúf és impozáns emlékműhöz, mely alatt egyre újabb és újabb autóbuszok öntik a turistákat. Az utat visszafelé valamivel jobban bírjuk már, de azért nagy boldogság visszaérkezni a biztos talajra, nekifutunk a víz felé lejtő utcáknak. Hullámszik köröttünk a kirándulók tömege, Rüdesheim központja is olyan, mint valami Vidámpark, folyton zeneszót hallani benne, bazár bazár mellett tarkállik, csakhogy középkori ez a kavargás, a csodálatosan rekonstruált házacskák, faburkolatos, színesüveg homlokú vendéglők körül, a kacagó arcok fölött ott muzsikál a harangjáték. A

Drosselgassén alig tudunk átjutni a tömegen, a keskeny épületek hórihorgasan merednek a sokaság feje fölött, s olyan a kép, mint a Mesterdalnokok díszlete, csak épp a szereplők viselnek modern ruhát. A bazárok villognak, mint a karácsonyfa, ez a törpék meséinek hazája, elemes törpe-bányáslámpákat árulnak, s az automatából – mely a bedobott öt márkásból visszaad egyet – rajnai bor fordul ki, a palack mellett pohár van. A parton az árusoknál szikrázik a sokszínű kristálynnyakék, és minden kirakatban őz van itt is, mint Frankfurtban, fából, bronzból, gipszből, üvegből, de azt látni útjelző táblán, plakáton is, minden elképzelhető nagyságban és szöveggel. Most már megértem A. urat, mért ragaszkodott hozzá, hogy az Őzömnek más legyen a német címe.

Vissza vonaton megyünk, majdnem üres, kényelmes villanyvonaton. Most van időnk megnézni Wiesbadent, csak a Nerobergre nem tudunk feljutni, fáradtak vagyunk már. Valami képünk azért így is marad Wiesbadenről, ahol nem pusztított annyira a háború – olyan, mint egy fura, kicsit modoros, zsakettes öregúr. Nézem a környék színházainak műsorát: Darmstadtban az Emilia Galottit adják, jó volna megnézni. Majdnem tíz óra van, mire megérkezünk Frankfurtba, ahogy kinyitjuk a szobánk ajtaját, megcsap a virágillat: az asztalon elképesztő méretű csokor és egy levél. Megjött A. úr, maga és vállalata nevében minden jót kíván házassági évfordulónkon. Kihúzok egy szál virágot, szagolgom, B. asszonytól tudja, gondolom, de voltaképpen nem erre gondolok igazán. Lehet, hogy az Insel engem nemcsak ügyfélnek tekint meg írónak, hanem embernek is?

Másnap délelőtt fodrászhoz megyek, úgy érzem magam a rózsaszín csempevályúcska előtt, mintha operációra készítenének elő, nem pusztán mosás-berakásra. A több szakember ellenőrzése mellett végbemenő szertartás kellő eredménnyel is jár, nem akarok magamra ismerni, mikor végre elkészülök, gyönyörű dinnyefejem lett, kétszer akkora, mint a valóságban, s valami aranyos

vegyianyag-háló tartja össze a fürtjeimet, sisakom van ragyogásból. Ebédig csak lődörgünk, megnézzük a Dómot, a Römert, a kissé emelkedő történelmi színhely nemigen emlékeztet már a hajdan erre vonuló lovagokra, minden olyan friss, téglaszagú, újjáépített. Megpróbálom elképzelni a mi Zsigmondunkat, ahogy lépdél, nagy lánc lóg a nyakában, szőke és utálatos. (Mért gondolok én erre a Zsigmondra mindig úgy, hogy undok?) A Dóm hűvös, személytelen, a Nikolaikirche valamivel jobban tetszik, a Römer faragványairól messziről látni, hogy újak.

Délután a fogadáson végre megismerkedem A. úrral. Évek óta leveleztem vele, ismerem kultúrája mélységét, biztos irodalmi ízlését, sok tartalmas órát szerzett nekem kiváló elemzőkészségével. Most kapcsolok legelőször arcot, alakot a nevéhez, s ismét összeomlik bennem a világ: A. úr se szőke, olyan fekete, mint egy olasz. Lehet, hogy szőke németek már csak prospektusokban vannak? Ma házigazda, nem tudunk beszélgetni, másnapra tűzünk ki újabb találkozót, amikor majd a rádiónak nyilatkozom. A koktélparti kellemesebb, mint az átlagos fogadások, rengeteg ember van, senkivel se lehet túlságosan sokat foglalkozni, a tömeg, mint a folyó, ejti-lebegteti az embert. Beszélek újságírókkal, rádiósokkal, színházi emberekkel, könyvtárosokkal, szervezőkkel, még olvasókkal is. Itt is ugyanaz fogad, ami otthon szokott: az embereket az érdekli, mennyiben tekinthető életrajzi regénynek a Freskó vagy Az őz. Töröm a fejemet, mért van az, hogy az első személyes forma nemcsak az olvasót, a szakmabelit is rászedi?

A másnapi rádióinterjút végignevetjük a riporterrel, jó kedvem van, pihent vagyok. A. úrral megbeszéljük, hogy együtt vacsorázunk, aztán szabadok vagyunk ismét, átsétálunk a Botanikus-kertbe. A pavilonban zenekar játszik, a vendéglő teraszán nénik és bácsik kávéznak, kisbabákat sétáltatnak egészen fiatal mamák. Most először veszem észre, hogy ezen a földön hiányzik egy generáció. Járunk melegházról melegházra, liánok, pálmák, tropikus

növénycsodák között, az orchideák állatszerűek. Vízszag van, távoli földrészek illata, csorog a pára az üvegfalakon. Egy helyütt petúnia-mező: megállok, nézem a sárkánytorkú, lihegő kelyheket. Petúnia kísérté végig minden utamat az örökre elsüllyedt gyerekkorban, apámra gondolok, kedves kezére, ahogy megsimogatja a bársonyszirmokat, és először érzem, hogy most már haza szeretnék menni, Magyarországra.

Chez Bruno vacsorázunk, A. úr közli, melyik könyvemet adja ki legközelebb, meghív az őszi Buchmessére, aztán azonnal visszaalakul magánemberré. Minden érdeklő, legjobban író-olvasó találkozóink, könyveink példányszámai. Életünkről beszélgetünk, ki minek készült, ki minek következtében lett azzá, amivé lett – A. úrral egyformán kellemes együtt lenni, akármilyen minőségben szólal is meg, az Insel vezetőjeként éppoly rokonszenves, mint figyelmes házigazdának.

Másnap a kiadó kocsija visz a repülőtérre, de tüstént fordulunk is vissza Frankfurtba: nem férünk fel a MALÉV-gépre, itt kell töltenünk még egy éjszakát. Következő reggel tudunk csak útra kelni, s szinte egész nap repülve érjük el Pestet: a Lufthansa-gép nem közvetlen járat, Nürnbergben át először Bécsbe érkezünk. Lenézek a gépből Bécs felett, Schönbrunn úszik el alattunk, látjuk felülről a Neptunbrunnent, a Gloriette-et. Ott, a Gloriette mögött, a fenyők egyetlen oldalról nyitott négyzetében, a zöld tó mellett ültem órák hosszat tizenhét éves koromban, és bámultam a fákat és a vizet. „Mi lesz?” – kérdeztem a fáktól és önmagamtól, a gyerekkortól, mely elmaradt az érettséggel, s az ifjúságtól, mely szemben állt velem, zavart volt, szégyellős, de nevetett is, mint egy ember. „Mi lesz?” Nem tudtam, meg se próbáltam kitalálni, és a tó nem felelt. Most inkább válaszol, zöld, fémes tükre feldobja a szálló gépig behullott, hajdani gyerekarcomat, s egyetlen végtelen hosszú pillanatig farkasszemet nézhetek régen volt önmagammal és mindennel, ami elmúlt, és ami jön.

A Moszkvánál

Mikor megkaptam moszkvai kiadóm levelét, s eldöntöttük, hogy a nyarat a Szovjetunióban töltjük, tulajdonképpen meg voltam ijedve egy kicsit. Nem hivatalosan megyek, csak úgy, maszek módra, nemcsak nem beszélek oroszul, de a cirill-betűket sem ismerem – hogy lesz ez a nyaralás? B. bácsival együtt jöttünk haza taxin valami értekezletről, neki kezdtem el aggodalmaskodni. „Ne becsüld le a szovjet írószövetséget!” – mondta B. bácsi. „De én maszek megyek, semmi közük hozzám, nem tetszik érteni?” „Akkor is, fiam!”

Hát jó, nem töröm a fejemet. Feladtunk egy táviratot, közöltük az Írószövetséggel, mikor érkezünk, megvettük a repülőjegyeket. Vagy várnak – gondoltam – vagy sem. Ha nem, szerzünk egy taxit, bemegyünk a magyar követségre, aztán meglátjuk. „Nem lesz semmi baj!” – vigasztaltuk egymást, míg röptünk. De azért nem voltam nyugodt, csak nem beszéltem erről. Nyelvtudás nélkül, csak úgy, bele a világba – hű!

Moszkva hideg esővel várt, s a gép érkezésekor senki se fogadott a repülőtéren. Nem mertünk egymásra nézni T.-ral, természetellenes vígsággal fecsegtünk: milyen jellegzetes ez a táj, lám, itt vannak a nyírfák... „Borzalmas – ettem magam –, azért mégis felelőtlenség volt így nekivágni. Mért nem gondoltam én ezt meg úgy igazán? Lehet, hogy itt sokan tudnak nyugati nyelveket, de akihez eddig szóltam, mind oroszul válaszolt. Borzalmas. Nem tudom elolvasni, mi van kiírva. Nem tudom, ki mit akar. Azért rémes ez a B. bácsi, mit mond nekem idegcsillapító szövegeket? Ez nem vicc, mi lesz itt velünk öt hétig?”

Útlelvizsgálat, vámvizsgálat. A sor legvégén nézelődünk boldogtalanul. Utolsó reményem, hogy ha már nem várt senki a gépnél, legalább a vámnál hagytak számunkra üzenetet, ha többet

nem is, annyit, melyik szállodában foglaltak szállást. Itt már tudnak angolul, ám a tisztviselők a fejüket rázzák: nincs üzenet, nem érdeklődött utánunk senki. Na, ez jól kezdődik, mehetünk a magyar követségre! Nem haragszom, azt még ebben a nem könnyű szituációban is érzem, hogy erre nincs jogom, magam magyaráztam B. bácsinak, hogy nem vagyunk delegátusok. Ám, ördög tudja, azért belül mégiscsak várhattam valamit, mert borzasztóan csalódottnak érzem magam. Magyarra is fordítom a beszédet, panaszkodom, T. csitít. A terem sarkában két szőke nő – eddig észre se vettem őket – egyszerre üti fel fejét a magyar szóra, aztán felpattan mind a kettő. A kékebb szemű mosolyogni kezd, elindulnak felénk, mikor hozzánk érnek, néznek még egy pillanatig szótlanul, aztán a kékebb szemű azt kérdezi magyarul: „Na, megjöttek?”

M. áll előttem, az Álarcosbál szovjet fordítója, csupa báj fiatal nő, virággal rakja teli a karomat. Társa, aki olyan, mint egy soványka kislány (özvegyasszony!), Maja, az Írószövetség magyar tanácsadója. Már át is veszik a vezetést, egy sofőr elragadja bőröndjeinket, fut a kocsink a Hotel Ostankino felé. (A városban éppen onkológuskongresszus van, csak ebben a szállodában sikerült szobát szerezniök, bánatosak emiatt, jobban szerették volna, ha a Pekingben lakunk, az Ostankino messze van a város központjától.)

Beszélgünk. M. közli, épp csak köszönteni jött bennünket, de már búcsúznia is kell, holnap kezdődik a szabadsága, utazik a tengerhez. Az Ostankinóba persze még elkísér. Megköszönöm, s reménykedem, a hotelban talán majd tudnak nyugati nyelveken. Ó, hogyne, természetesen. Akkor majd csak az utcán jártunkban lesz probléma – tűnődöm. Ott? Ugyan miért? Kiderül, hogy Maja nemcsak a mai napon kísér bennünket, velünk lesz mindig, bármerre utazunk, csak a tengerparti üdülőben hagy majd magunkra, ahol most sok olyan Irodalmi Alap beutalta tag pihen, aki tud angolul, németül vagy franciául. Csak bámulunk rá. Most miattunk keresztül-kasul utaztatják az országon, fizetik a

repülőjegyét, a szállodáját? – kérdezem. Igen, feleli Maja, s most végképp nem ért bennünket, mert ugyan mi van ezen csodálkozni való. Nyaralni jöttünk, nem? Hát akkor hogy pihenjünk, ha nem tudjuk elengedni magunkat? Nevet, másról kezd beszélni, az egész dolog olyan természetes számára, hogy nem is foglalkozik vele többet. „Ne becsüld le a szovjet írószövetséget!” – hallom B. bácsi távoli hangját. Hátradűlök a kocsiban, kibámulok.

Fura faházak között futunk, régi-régi épületek maradnak el mellettünk. Nagyon tetszenek, én még sose láttam ilyesmit. M. megfelhőzik, azt ígéri, mire legközelebb kijövünk, már nem találjuk meg ezt a városképet, akkorára eltűnnek Moszkva ilyen jellegű emlékei. Az az érzésem, egy kicsit restelli, amit látok, pedig nincs rá oka: egyik-másik faház valóságos remekmű, csipkefaragványai réges-régen halott ezermester kezét dicsérik, s ahogy haladunk, nem városnegyednyi, egész városnyi új, apró felhőkarcoló között suhanunk át – hát hiszen észreveszem én az új Moszkvát is. Mindegy, azért M. mégis haragszik a faházakra, mindenre, ami egy hajdani életforma maradványa-emléke, s elboruló, kedves homloka sokszor visszatér emlékezetemben, míg az országot járom. Mert elborul minden új ismerősöm, ha életük és országuk valami, még a cári időkből megmaradt, nem csillogó, de számomra éppen klasszikus irodalmukból ismert és érdekes eleme kelti fel a figyelmemet, s alig győzöm magyarázni, így teljes előttem a kép, csak így tudom lemérni, hová jutottak, ha van valami reális talajom, amelyre ráállíthatom a mércét. Hogy érthetném meg az Ateista Múzeumot a Lavra kolostor nélkül?

Moszkva nem könnyen mutatja meg arcát, s ennek egyszerű oka van.

Szállodánk a Mezőgazdasági Kiállítás közelében fekszik, irdatlan, jellegtelen hotelkombinát. Először németekkel, majd franciákkal találkozom benne, szobánk szabályos nemzetközi szállodaszoba, ablakán át bárhol elképzelhető, széles utca látszik, a hotellal

szemközt valami botanikus kert. A környezet: most épülő városrész, daruk alakja rajzolódik az alkonyodó égre. A város közepe járművön is jó óra távolság. Útlevelünket regisztrálás céljából elveszik, nem tudjuk, mi az a regisztrálás, utóbb magyarázza el Maja, hogy annak kapcsán tüntetik fel benne azokat a helyeket, ahol ottlétünk hetei alatt tartózkodni fogunk. Itt nincs a mindenhol megszokott reception desk, kampós kulcstábla, a szobakulcsot az emeleti adminisztrátornál adja le az ember, nála is fizet, mikor elutazik, s tőle kapja meg azt a cédulát, melynek birtokában kiviheti a poggyászt az épületből. Kísérőink elköszönnek, M.-tól végképp, Majától csak másnapig búcsúzunk.

Mivel nem vagyunk Inturiszt-vendégek, nem az étteremben kapunk vacsorát, hanem a bisztróban. Orosz szót alig hallunk, legfeljebb az önkiszolgáló pultnál vagy a pénztárban, jókedvű, sok nyelvű hangzavar kíséri vacsoránkat. Sokat eszünk, sokfélét, mindennek mulatságos, idegen íze van. A szamovárt magam csapolom meg, áhítattal csorgatom a teát. Vannak gesztusok, amelyeket egy-egy idegen országról ábrándozva elképzelsz magának az ember, mikor még gyerek. Valami ilyen miatt szöktem ki decemberi hóvihárban a Hotel Axelborgból Koppenhágában, vacsora után, cégérek keresni, hátha elcserélte őket a szél, mint Andersen meséjében, ezért szedtem kavicsot Yarmouth fövenyén, mint Pegotty úr kis Emmije, ezért nyújtottam ki a nyelvemet a Notre Dame alatt, válaszul a vízköpők grimaszára, s ezért fordítom el most is a csepp csapot, s játszom azt, amit kislánykoromban annyiszor, hogy én vagyok Rosztov Natasa, de én sose leszek kövér és sose leszek féltékeny a nevelőnőre, és nem szaladgálok pelenkával a kezemben a vendégek között...

Kicsomagolunk, aztán megpróbálunk sétálni. Ez is régi szokásunk: ha valahová megérkezünk, azonnal látnunk kell, hová kerültünk. Ám az Ostankino környéke annyira nem vonzó, hogy hamarosan visszafordulunk. Nem érzem, hogy városban vagyok,

tulajdonképpen nem érzek semmi meghatározhatót: akármilyen furcsa is, de nem tudom, hol vagyok. Volt valami elképzelésem Moszkváról, arany tornyokat vártam, isten tudja, mit, de nem látok semmit, csak egy kényelmes, enorm épületet. Lehetnék falun is vagy akárhol. Vigasztalódni próbálok, előszedem útikönyvünket. Pesten vettük, még nem volt rá időm, hogy átfussam. A könyv valóban felderít, mintha Franz Kafkát kérték volna fel a szerkesztésére, szegényt: a térkép csak vonallabirintus, egyetlen utcára sem nyomtatták rá a nevét. Az olvasó meghökkenve, aztán kibuggyanó nevetéssel nézi a követhetetlen, anonim útvonalak szövevényét.

Maja felhív, minden rendben van-e. Rendben, persze. Hát akkor holnap találkozunk az Írószövetségben, ott is fogunk ebédelni. Bebújok az ágyba, előszedek egy regényt. *The tide went out*, scientific fiction a világ végéről. Izgalmas és borzasztó, tulajdonképpen le kellene fordítani, ne játsszanak azzal az atommal. „Hogy vagy?” – kérdezi T. Jól, köszönöm. „Kedvesek, ugye?” Azok. De hát B. bácsi mondta otthon. „Szeretsz itt lenni?” Tudom is én. Azt se tudom, hol vagyok. Van ez a város egyáltalán? Az ágy kényelmes.

Reggeli után bemegyünk a hotelirodába az útlevelünkért. Nincs kész, majd pár nap múlva, várjunk. Nana, gondolom, hogy lesz ez, hátha valahol igazolnom kell magam, például a kiadónál. Semmi hivatalos írás sem lesz nálam? Otthon, a szomszéd utcába, a kisköztérbe nem megyek le a személyazonosságim nélkül. Maja elmagyarázta tegnap, hányas trolival kell bemennünk a városba, és hol szálljunk át, de egyikünknek sincs lelkiereje, hogy megkockáztassa a jegyváltást. Megyünk taxin.

Az Írószövetségben az első, akit meglátok, Tolsztoj. Ül a hajdani Rosztov-ház előtt, először nem is megyek be az épületbe, egyenesen a szoborhoz rohanok. Engem ugyan senki mulandó arca nem érdekel különösebben, mert mit változtat vagy magyaráz az életművön, volt-e valakinek szakálla vagy sem, de ez azért olyan

különös pillanat. Mért is nem lehet úgy, mint a Boldog Hercegen, hogy a szobrok éjjel beszélnek? Annyi mindent szeretnék megkérdezni ettől a Tolsztojtól, nem személyes, technikai dolgokat. Ha valamivel jelezné, hogy a kedvemért, egészen kivételesen, ma éjszaka hajlandó volna megszólalni, képes volnék visszagyalogolni ide az Ostankinóból.

Maja meglát az ablakon át, elénk jön, bevezet. Míg lépegetek a virágágyak között, arra gondolok, ez lesz az első találkozásom olyan oroszokkal, akik nem katonák, nem diplomáták, nem tolmácsok és nem a könyvem fordítói. Milyenek lesznek? – kérdezem magamtól. – Uramisten, milyenek? Mint amilyeneknek a klasszikusaik ábrázolták őket? Vagy ahogy a modern irodalmuk? És mit fognak mondani? Mi lesz az első szó, az első mondat, amely majd megszabja a továbbiakat, a magam külső-belső reagálását is?

Az első mondat, amelyet meghallok, ez: „Bonjour, Madame!”

J. M. fogad, dzsörszi zekében, sötét hajú, mozgékony, szellemes fiatal férfi. Olyan széleseben beszél franciául, hogy akár megint Párizsban érezhetem magam, most megint törhetem a franciát, mint pár héttel ezelőtt! Üldöz Molière nyelve! Cigaretta, fecsegünk, a tengerpart, ahová utunk végén pihenni megyünk, emlékezetes vidék J. M. számára, ott ismerte meg a feleségét. Gagra – meséli – igazán pihentető hely, ott nem akkora a flanc, mint Szocsiban. Úgy elképedek, hogy egy festményre pillantok zavaromban, de annyira leköt, amit hallottam: „flanc!”, hogy nem is figyelek voltaképpen a vizuális élményre, nem látom, mit ábrázol a kép. „Ugye, milyen ronda? – kérdezi J. M. derülten. – Pocsék! Nem is tudom, miért van itt. Nyilván nincs lelkiismeret kicserélni. Kaptuk.” Megint Gagráról kezd beszélni, megnyugtat, nem kell naponta négyszer-ötször öltöznöm. Azt hiszem, azonnal rosszul leszek. Nekem megmondta É., hogy még pantallót se hozzak, semmi kihívót, semmi „nagy ruhát”. Ötször öltözni? Egyetlen bőrönddel érkeztem öt hétre, szemfestéket sem hoztam, sem az arany papucsomat. Hanem hogy

ez az ember milyen tündér! Az a kép a falon csakugyan rút. Mért vártam én valahol tudat alatt, hogy valami magasztosat fog mondani? Nincs benne semmi... Mi? Micsoda? Ha meg tudnám határozni! Útlevelünk kerül szóba, a regisztrálás, nyafogni kezdek, hogy járjunk így, semmi írásunk nincs... J. M. bólogat. „Papírok – mondja –, ördögi dolgok. (Des choses diaboliques!) Én állandóan elvesztem a személyazonossági igazolványomat, nekem nem is érdemes csináltatnom voltaképpen.” Nevet, fejét rázza, megint rágyújt, folyton cigarettázik. Rámeredek, mint egy hülye. Egyáltalán nem csodálkoznám, ha hirtelen a levegőbe emelkednék, s körbepöfölné a szobát.

K., aki utunk technikai részét intézi, nem tud nyugati nyelven, ő japán szakértő. Így csak mosolygunk egymásra, s Maja tolmácsolásában hallgatjuk, mint ígéri meg, hogy mindent elkövet utunk sikeres, kellemes volta érdekében. K. nem szavajátszó: annyit bajlódik velünk, annyit telefonál, szervez város- és vidéknéző körutat, foglal szobát távoli hotelekben, hogy átkeresztelem, elnevezem Angyel Angyelovicsnak. A név rajta marad. Maja halálos komolyan használja: „Angyel Angyelovics ma azt telefonálta, hogy...”

Ebéd előtt még végiglépegetünk a hátsó épület folyosóján, a Háború és Béke Rosztov-házában. A látogató kiállhat Natasa erkélyére, megnézheti a keskeny, hosszú báltermet, melynek ablakai előtt rezegnek a függönyök. Én nem tudom, miért van valami kimondhatatlan megható minden helyszínben, s miért valóságosabb minden alkotó a maga külön világában, mint bárhol másutt, hiszen az alkotás többé-kevésbé független keletkezése objektív elemeitől. Az olvasó-néző mégis borzasztóan meghatódik, mikor arra a talajra hág, amelyet egy rég holt író varázslata folytán valahol belül már amúgy is ismert. Az utas krákog Stratfordban, nagyokat nyel a Goethe-házban, ha Frankfurtban jár, felméri a múlandók múlhatatlanságát Rosztovék folyosóján, míg Tolsztoj szobrának csak

a hátát látja a kiskapuból, s arra gondol, hogy a szó, szimpla nyelvtani fogalom, mért örökít meg kort, életet, mentalitást, ha az író így akarja, s hogy őriz naivul egyszerű hangalakja és jelentése egységében egész univerzumot.

Az Írószövetség klubját a szomszédos palotában találjuk, valami hercegnő rezidenciája volt ez az épület. Az étterem fehér fala csupa apró freskó: a képzőművészek emlékképei díszítik a meszelést. Életem legfranciásabb étkezőhelyiségét Moszkvában találom, a klubtagok oda-odabólogatnak egymásnak, míg ebédelnek, kávészag van, valami idegen, fűszeres illat, s a falról az ebédlőkre nevetnek a fura festmények.

A kertbe kérjük az ételt, dicsérem a palotát. J. M. elmeséli, hogy a hercegnő, akié volt, s aki unokájával, dédunokájával együtt valahol Párizsban él, nemrég engedélyt kapott, hogy hazalátogathasson, s megnézhesse még egyszer hajdani házát. Mikor megérkezett, nagyon meg volt elégedve mindennel, örült, hogy ilyen szépen karban tartják az épületet, ők még gondolkoztak is rajta Angyeloviccsal, nem kellene-e valami ajándékot adni az öregasszonynak, valami emléket a házból, de valahogy elmaradt. A kanalam megáll a levegőben. Hogy fogom én ezt otthon elmondani? – gondolom kétségbeesetten. Ki fogja elhinni nekem ezt a J. M.-et, ezt a tündért, dzsörszikabátjában, aki folyton elveszíti a személyazonosságját, meg a hercegnőjét, aki több generációra terjedő ivadékával együtt hazalátogat, hogy megnézze néhai palotáját? Persze, J. M. vendégei vagyunk, nagyon ízlik mézillatú cigarettája, kávé után vesz nekem egy csomaggal, s mikor ki akarom fizetni, csúnyán néz rám. Hebegek. Nem az az oka, hogy franciául kell beszélnem. Magyarul is hebegnék.

Ebéd után kiderül, hogy Angyelovics adott nekünk egy talont. Maja megmagyarázza, mi ez: bármilyen útvonalon, bármennyi időre taxit vehetünk igénybe az Írószövetség költségére. Angyelovics úgy gondolta, ideje volna megnéznünk végre a várost. Meggyomrozok

egy bozontos fehér kutyát, aki hempereg az örömtől, mikor hozzászóllok, aztán jön a kocsis, és ekkor végre elfelejtem az Osztaninót mindenestől. Most már látom Moszkvát, gyönyörű délután van, a nap lebírta a felleget, felizzanak a Kreml tornyai. A Vörös téren, a mauzóleum előtt végtelen sor várja, hogy bejuthasson Lenin ravatalához, a várakozók felett Muszorgszkij díszlet: a sötét falak bástyatornyai és a faragott álom, Vaszilij templomának szivárvány színű mesetornyocskái.

A Vörös tér kivételével, melyet híradóról ismerek, fogalmam sincs, merre járunk, csak bámulok ki a kocsis ablakán, és mutogatok és integetek: né, a Moszkva folyó! Köszönni kell neki, hogy szervusz, hát igazán itt vagy, milyen vidám vagy és fiatalos külsejű, mintha nem is a partjaidon lett volna valaha a borodínói ütközet. És micsoda házak, micsoda udvarok, lépcsők és sikátorok! Itt járt valamikor Tatjana aszkóros nagynénje, akinek kalmuk kapusa volt. Moszkva Janus-arcának szakállas fele az egyházművészetet meg az orosz klasszikusokat idézi, a csupasz állú, az ifjú meg a kongresszusi palota üvegvillogását, az úrhajót, a felhőkarcolókat. Kitajgorod – tanulom a fogalmat a hajdani kínai városrész mellett, a fal piszkoszöld csipkéje belehasít az égbe. „Itt a Balsoj!” – mondja Maja, és megpróbálok meglátni valamit a híres nagyszínházból; mintha diadalszekér volna a tetején. Prospekt meg bulvár, sillabizálom az utcatáblák feliratait, úgy jövök rá, mi van felírva, mint az analfabéta gyerekek, csak szót tudok olvasni, betűket nem, megjegyzem a formájáról a leggyakrabban előforduló fogalmakat. A három felhőkarcolót, mely majdnem egyforma, folyton összetévesztem, mert mind a három hasonlít egymáshoz és az egyetemhez is, a Lenin-könyvtárat viszont könnyű megjegyezni. A behemót körutak mellékutcái akár szülővárosom vagy bármelyik magyar vidéki város útjai lehetnének, szelíd, alacsony épületek lapulnak a nagy bérházak mögött. Az ablaküvegek villogóan tiszták, naiv patyolatfüggönyeik előtt cserepes virágok kandikálnak:

jézusszíve, petunia.

Ma még el kell mennünk a kiadómhoz is. Maja odairányítja a taxit. Az Innosztranija épületében nyomda is működik, itt könnyű lehet ellenőrizni a könyvek átfutását. Hogy kapja itt meg az ember a honoráriumot? Nyilván a pénztárban.

A titkárságon azt közlik, hogy a kiadó vezetője szeretne látni. Átlépdélünk egy csuda kék bársonnyal bevont falú nagytermen, amelyben illetlenül körbe bámészkodom, olyan sajátságosnak találom a bársonyfalakat. Cs., a vállalat vezetője először nem is szól hozzám, csak néz. Zömök, derék ember Cs., nem tudom, mit nézhet rajtam, kicsit zavarban is vagyok, mikor elmosolyodik, ugyan min mulat olyan nagyon. Maja fordít: Cs. azt hitte, éltes, kövér, természetes pedagógus a Zsófica írója, s most úgy szemlél, mint egy valószínűtlen, fehér szalagos cicát: ilyen icike-picike írt ilyen komoly könyvet a nevelésről? Míg ott vagyunk, folyton azon töri a fejét, hogy mutassa ki még jobban, mennyire örül nekem, megitat ásványvízzel, mert hátha szomjas vagyok, válogat cigarettásdobozai között, melyikkel kínáljon. Közli, hogy regényem százezer példánya mind elfogyott, szerették az olvasók, küldjem az új könyvemet, mihelyt megjelenik, és egyáltalán, jöjjenek minél hamarabb vissza. Most már nyár van, de látnom kellene a telet is, az igazi, a semmihez sem hasonlítható, zuhogó havat.

Munkatársával angolul beszélünk, vele Maja segítségével, tolmács útján, aggódva tudakolja, mit szoltam a könyv kiállításához, fedőlapjához. (Mit szoltam, istenem? Ez az egyetlen olyan könyvem, amelynek magyar belső címlapja is van!) Megjön Anna Petrovna, hozza a honoráriumot, mert csak nem megyek a pénztárba, az rideg és üzleti, dehogy engedik. Míg aláírom a nyugtát, mindenki úgy örül, mintha ő kapott volna pénzt. Mikor elbúcsúzunk, Cs. közli, hogy ideadja délutánra a vállalati kocsit, hadd érezzem, hogy egy kicsit a kiadó vendége is vagyok, nemcsak az Írószövetségé. (De hiszen egyiké sem – maszek jöttem!) Két kézzel fog velem kezét, biztat,

menjünk várost nézni, dünnyög, mint egy csodálatosan szelíd, mosolygó szemű medve. Míg megyek, hátamban, gerincemben érzem, hogy még egyszer megnéz, és fejét csóválja: ilyen pici, de ilyen pici...

A vállalati kocsi lenn áll, s Maja úgy gondolja, meg kellene nézni a Mezőgazdasági Kiállítást. Nem merem megmondani, hogy nekem tanár koromban minden szeptember elején ki kellett vinnem az osztályomat a mi mezőgazdasági kiállításunkra, s minden alkalommal ideges reszketés fogott el, mert sose tudtam előre, mikor ki vész el, tör be valami üveget, fojt meg egy kiscsirkét vagy esik bele a szökőkútba. De aztán arra gondolok, hogy hát hiszen én még életemben nem láttam ilyen kiállítást, én mindig csak *kísértem*. A kísérő mást néz, annak nincs ideje pavilonokban gyönyörködni. Menjünk csak el, most az egyszer én leszek a néző.

A kiállítás a gyerekkort idézi számomra: akkor lődörögtem ilyen önfeledten, ilyen bámészkodva az otthoni vásári sátorsorok között. Anyaga olyan bő, hogy a nem szakembernek igazán csak lődörögnie lehet benne, valami csepp vonatszerűség szállítja a látogatót az irdatlan nagy vásárterületen. A műszaki tárgyak közt nemigen tudok eligazodni, szinte riaszt, mennyire tanácstalan vagyok saját századomban, s mennyire nem elégséges a gimnáziumban szerzett gyér fizikai-kémiai alapom ahhoz, hogy tájékozódni tudjak. Napokat el lehetne tölteni itt, pláne nekem, akit minden érdekel, erőmű-modell meg selyem meg dió, meg filigrán munka. Itt is vacsorázunk, az Aranykalász-étteremben, valami, az orosz klasszikusokból ismert halfajtát rendelnek, isteni az étel. Estére rendkívül büszkék vagyunk, mert egyedül utazunk hazáig. Maja elmagyarázza, ott kell majd leszállnunk, ahol a vezető azt mondja: „Oranzserija!” Majd belefeszülök, úgy figyelek az idegen nyelvre a trolin, s mikor végre meghallom a várt szót, gögösen lelépek a járműről. Most, hogy láttam már a város igazi arcát, nem utálom annyira az Ostankinót, bár mindig akad valami egész ottlétünk alatt, ami nem stimmel, ha

más nem, hát benn maradok a liftben, nem tudom kinyitni az ajtót, s nagyobb vendégcsoport pantomimja, egy gépész és egy angolul beszélő turista segítségével szabadulok ki a folyosóra.

Másnap J. Karcsiékkal együtt metrón megyünk be az Írószövetségbe. A metró sokkal jobb levegőjű és sokkal tisztább, mint akár a londoni, akár a párizsi, de az én ízlésemnek túlságosan díszesek az állomások. Ebéd után is együtt maradunk J.-ékkal, a Mauzóleumot és a Kremlt nézzük meg. Mikor a lovarda mellett kifordulunk, s meglátom a Vörös téren várakozó végenincs sort, azt hiszem, estig ott állunk, de azonnal előre vezetnek bennünket más külföldiekkel együtt, s tíz percbe se telik, ott állunk Lenin koporsója előtt. Úgy képzeltem, riasztani fog voltaképpen, mint minden halott és minden ravatal, én temetésen se nézek sose a halottra. Ám, az érzés, amely elfog, valahogy más. Bár a hely összes külső jegyeivel a méltóságos gyászt idézi, még sincs itt semmi morbid. A képről, szoborról annyira ismert arc egy szelíden és természetesen alvó férfié. Parasztházaspár lépdél előttem, férj, feleség, hároméves forma kisfiú. A szülők leveszik a kerek, szőke fejről a fehér sapkát, a legényke egy darabig csak néz, aztán már apja karján, csepp kezével integetni kezd a koporsónak.

A Kremlben várni kell, míg bemehetünk a kincstárba, addig bejárjuk az aranyhagymás katedrálisokat. Villog a drágakő, az arany, az ezüst, keskeny arcú, szilvaszemű szentek néznek ránk a fal nagyságú ikonokról. Dátumok és építészek neve zuhog rám, oda se figyelek, nem érdekel. Nézelődöm. Én itt sose tudnék imádkozni – gondolom –, nekem itt nem jutna eszembe semmi, legfeljebb az, hogy az az úr, akinek a házába jutottam, olyan kimondhatatlanul gazdag, olyan hatalmas, hogy nem is érdemes megpróbálnom szóba állni vele. Járom a templomokat egymás után, a cárok kijelölt helyei, ünnepi szószékek között turisták hömpölyögnek a szűk templomhajókban. Megpróbálom elképzelni azt az időt, amikor ezek a katedrálisok még az államapparátus működő szervei voltak,

etikett-imahelyek, igazi részei az udvartartásnak. Milyen szépek és milyen teátrálisak, mintha valami néma szereplőkkel telirakott, bedíszletezett színpadtéren járnék. Mulatok magamban, mi lenne, ha megkérdeznék, min töröm a fejem, és megmondanám őszintén, azon, milyen nagy író volt az a Jókai, és milyen pontosan tudta, min bukhatik meg többek közt Timea házassága. Hát ha Zsófia mama az ilyen jellegű templomot duruzsolta annak a lánynak a fülébe, s a pravoszláv szertartást, a Kacsuka-féle szerelemtől függetlenül is megbillent volna a majdnem gyermek Timea egyensúlya Timár Mihály pucér falú istentiszteletén. Mélázom, nézem a kincseket, esik az eső.

A kincstár megtekintése reménytelen vállalkozás, ennyi drágaságot nem lehet se felfogni, sem elviselni. Papucsot húzunk, hogy össze ne karistoljuk a parkettet, aztán csak támolygunk a vitrinek között. Megjegyzek egy trónszéket, a hülye cárevics trónját, melynek támláján ablakocska nyílik, azon át súgták a herceg fülébe az adandó válaszokat, és a cobolykalapot, a csúcsos, drágakövekkel körbe pitykézett prém házi koronafélét, azt szívesen fel is próbálnám. Az egyházi drágaságokkal nem is kísérletezem, meddő kísérlet volna észben tartani az aranymonstranciákat megkeresztet, mint ahogy meddő volna összeszámolni a nemesfém asztaldíszeket, tálakat, kupákat. Üzbég férj-feleség jár előttem, a bácsi fején kerek, aranyszállal hímzett sapka, az asszonyén kendő. Abszolút könnyen lépdelnek a világhírű kincsek között, nyilván ugyanazt is érzik, amit én, hogy reménytelen befogadni a termékínálta látványt, csak valami villogás marad az emberben, drágakövek tüzelése. Ám egyszer, egyetlenegyszer azért megáll a férj, egy aranykerekű, aranytestű udvari díszhintó előtt, gyönyörű, kifejező mozdulattal lovat rajzol az óriási kerekék elé, s csettint is ennek a képzeletbeli paripának. Vajon milyen színű állatot képzelt el? Nyilván hófehéret, az illik a kocsi oldalába illesztett rokokó medalionok rózsaszínjéhez, világoskékjéhez.

Holtfáradtak vagyunk, mire hazaérünk, még este is birkózik bennünk az élmény az étterem reális látnivalóival. De azért nekem mégsem ez a nap marad az alap Kreml-émlékem, hanem egy kevésbé tarka, melyben nincs kincstár, se katedrális, csak bolyongunk a Moszkva-parton, s körbejárjuk a falakat. Ez többet mond, mert szürkébb és igazibb: van valami kimondhatatlanul szuggesztív a falak puritán erejében, valami némán beszédes, amelyből az utas jobban megérzi, hogy ez a hely itt Moszkva köldöke, mintha látja nem tudom melyik cár nem tudom milyen serlegét. Pedig csak fal meg tornyok meg kapu.

A következő nap feledhetetlen.

Angyel Angyelovics Jasznaja Poljanába küld bennünket, megnézni Tolsztoj hajdani otthonát. Jön a J. család is, és Maja kísér. Rendkívül vidáman indulunk útnak, alig telik el egy óra, megéhezünk; T. nagyokat sóhajt, én meg szégyenkezem, nem hoztunk magunkkal semmit, valahogy nem fogtuk fel, hogy jó néhány órát kell utaznunk taxin. Maja nevet, csomagot vesz elő, kenyeret kínál körbe, nyers paradicsomot és hámozatlan uborkát, mint egy jó kis háziasszony, Kati kivesz egy paradicsomot, én a legkisebb uborkát, Karcsi és Ilonka egy fémdoboz alján tanulmányozzák a hazulról hozott sütemény romjait. T. síri hangon közli: ő nem akarja elrontani az étvágyát. Majdnem potyog a könnyem a visszafojtott nevetéstől, van abban valami kimondhatatlanul komikus, hogy egyszerre mindenki kijelenti, már nem is olyan éhes, sőt voltaképpen nem is kíván semmit, legfeljebb egy kis kenyeret, és senki sem meri megmondani Majának, aki vígan ropogatja az uborkát, mintha alma volna, hogy nálunk az ilyet csak salátának eszik, hús mellé. T. komor arccal kenyeret fal, én, isten nevében, kést kérek, és meghámozom az uborkát. Nem is rossz, határozottan ehető. Maja hátradől, maga elé néz, aztán teljesen váratlanul megszólal, és szokatlan hangerővel azt mondja: „Talpra magyar, hí a haza!” Rábámulunk, és mind elkapjuk róla a

szemünket. Nevethetnékünk is van, mert közben uborkát eszik, de tulajdonképpen borzasztóan meg vagyunk hatva. Maja ezért tanult meg magyarul, mert középiskolás korában az olvasókönyvében beleszeretett egy Petőfi-versbe.

Ez valahogy otthonos vidék, nem tudom, miért, talán a szántóföldek vagy a folyó miatt. Széles-széles víz, túlsópartján lovak legelnek, olyan ismerős, pedig sose láttuk, de akármelyik hazai folyónk lehetne voltaképpen. „Az Okát látják!” – mondja a sofőr, felkiáltunk meglepetésünkben.

A hajdani tulai kormányzóságon át visz az út, ez is olyan különös érzés, hogy *van* ez a Tula. Hányszor olvastunk róla, hányszor láttuk ezt a nevet, s most megmutatja arcát, élénk terül. Embert alig látni, fura, elhagyott vidék, nyilván az eső teszi, hogy olyan kimondhatatlanul szomorú. Holtat is hoznak, nyitott koporsóban, fiatal férfi a holt, barátai vagy rokonai vállán pihen a koporsó, előtte koszorúvivő férfiak lépdelnek. Az ég szürke, az eső szakad, a koporsó piros.

Meg-megtöröljük a bepárásodó ablakot. Most már alig látni valamit a tájból, csak néha-néha figyelmeztetjük egymást egy érdekes faházra. Az idő elkomorul, mire megérkezünk Jasznaja Poljanába, mintha dézsából ömölnék az eső. A kocsit a vendéglő mellett marad, mi belépünk Tolsztoj kertjébe, megyünk a fák alatt. Vasárnap van – magyarázzuk egymásnak –, rettenetes idő, nyilván mi leszünk az egyedüli látogatók. Ez a hely messze esik mindentől, ugyan ki jön ide ilyen özvízben.

Tolsztoj háza előtt tömeg: felnőttek, fiatalok, egészen öreg férfiak és nők és iskolásgyerekek. Állnak a csorgó esőben, türelmesen várják, míg sorra kerülnek, előkerül a papucsos kosár, felhúzzák a padlóvédőt, s bemehetnek az író házába. Először még fel sem tudom fogni, hogy azon a küszöbön lépek át, amelyen Tolsztoj járt, nézem az embereket, ahogy suttogva beszélgetnek, és várják, hogy

megnyissák az ajtót. Maja eltűnik, majd megjelenik a ház gondnokával. Pável Nyikolajevics olyan szépen beszél oroszul, hogy az én fonetikában iskolázott fülem annak ellenére is észreveszi, hogy nem tudom a nyelvet. Soron kívül engednek be bennünket ide is, a tömeg utat nyit. „Mennyi nép – ámuldozom –, s ilyen időben!” Pável Nyikolajevics elcsodálkozik, mikor Maja lefordítja neki, mit mondtam, s közli, mindennap ennyien vannak, télen is, hófúvásban is.

Hozzák a papucsokat, belépünk. Ez olyan igazi lakóház a múlt századvégi gazdag nagyszülők bútortárával, nem is valami kényelmes. Itt kétféle ember lakott – mondják a bútorok –, kétféle mentalitás és igény élt egy fedél alatt: Tolsztoj és a felesége. Az ablakon át látjuk a fákat, a parkot, megállunk az erkélyen, nézzük, amit az író nézhetett, megérintjük ebédlőasztalát, könyveit, ülünk szalonja sarkában, s elnémulunk, mikor hálósobájába érünk. Itt, óriási karimájú kalapja, fura köpönyege, súlyzói mellett úgy lapulnak az üveg alatt szegény kis orvosságos dobozai, mint az egérkéek. Micsoda ártatlan szoba ez, szelíd szállása egy világnagyságnak! Nézem Dickens képét a falon, örülök, hogy Tolsztoj is annyira szerette, és M. úrra gondolok, Londonban, aki úgy nézett rám, amikor elárultam, milyen nagyra tartom a Copperfield Dávidot, mint egy csodaborjúra, mint egy szörnyre.

Árva szobák, a születő regények folyton változó álmai! Mintha ellopna egyik helyről másik helyre a kölykét, hogy biztonságban fel tudja nevelni: hogy szökött ez a szerencsétlen hátsó helyiségből elsőbe, emeletről szuterénbe, bárhová, csak békén hagyják már a Karenina Anna kéziratával. Az ember itt sokfélét érez, néha káromkodni szeretne, néha sírni. Míg ott áll az író ablakában, s nézi a kertet, azt hiszi, az élmény intenzitása nem fokozható, aztán rájön, hogy tévedett. Pável Nyikolajevics elindul a társasággal az író sírja felé, cuppognak a cipők a sárban, zuhog az eső. Messzire megyünk, nyurga fák tartják felettünk az alacsony felleget, aztán egyszer

csak itt a sír, nincs rajta semmi jel, se kereszt, se névtábla, a formája olyan a hantnak, mint a piros koporsóé, amelyet az országúton láttunk idejövet. Úgy ömlik, hogy a lombok se védenek, mindenünk csupa víz. Pável Nyikolajevics hátrább lép, leveszi a kalapját, haján, homlokán peregnek a cseppek. Nincs itt mit szólni, kérdezni sem, az ember csak nézi a földhalmot, amelynél szerényebbet sohase látott, s gondolatainak nincs ereje szavakká formálódni. Csend, a hant laza, ázott, mint a friss sírok, az ég súlyos, a gallyak fénylenek.

Fogunk is vacog, úgy átfázunk, mire elbúcsúzunk Pável Nyikolajevicstől. Ma még nem ettünk rendesen; a vendéglő előtt türelmes sor áll. Ismét utat engednek nekünk, míg Maja besodor bennünket a sárga selyemfüggönyös, furcsán régimódi különszobába. A férfiak valami alkohollal kezdenék a kései ebédet, mi inkább teára vágyunk: – alkohol nincs. Jasznaja Poljanában szesztilalom van, hogy semmiféle részeg gajdolás meg ne zavarhassa Tolsztoj sírjának szelíd csendjét. Egy pillanatra elnémulunk valamennyien. Amit nem éreztem az Uszpenszkij-katedrálisban, ahol kilószámra csillogtak felém a mogyorónyi drágakövek, most érzem: szent helyen vagyok, itt igazán jelen van valaki, pedig szűk kis sírja jelentéktelenebb, mint akármelyik vidéki nagybátyámé.

Az Írószövetség klubját úgy megszokjuk, mint egy törzsvendéglőt.

Másnap Sz.-val ismerkedünk meg, aki Aranyt fordít, s mindjárt mond is pár sort egy balladából. Ebben az írószövetségben állandó meglepetések érnek, kezdve a bonjour Madame-tól Sz. kézcsókjáig, de írotársaink még szolgálnak néhány élménnyel. Hol németül, hol franciául, hol angolul beszélünk, aszerint hogy ki lép az asztalunkhoz, egy germanistával Thomas Mannt próbáljuk értékelni – nagyon szereti, akárcsak mi. Majának nincs sok dolga, végre megpihenhet, gyűjti az erőt ebéd utáni sétánkhoz, ma a novogyevicsi kolostort szeretnénk látni.

Nincs szerencsénk, aznap éppen nincs nyitva sem a múzeuma,

sem a temetője. Csak különös falát, tornyait látjuk, ezt a Borisz Godunov operaképet, vihart képzelek fölé, meghasadó eget. A tornyok, a fal alatt víz csillog, a vízen fekete hattyú. Még sose láttam fekete hattyút, nézem, fejem fölött furcsa kis kupolák. A templom – Maja szava szerint – „működik” – nénikék hajbókolnak a szent képek előtt, az ikonok mellett érthetetlen rendeltetésű tárgyak és keskeny frottírtörölközők. Maja se tudja, mire valók. Rengeteg itt a virág, és a falak iszonyúan vastagok. Nehezen szánjuk rá magunkat, hogy otthagyjuk, olyan sajátos hely ez, vaskos, súlyos és mégis lebegő, ez számomra Moszkva második legjellegzetesebb pontja, a Kreml után itt érzem ismét azt a megfoghatatlanul jellemzőt, ami a hajdani alapváros lényegét jelenthette. A jarmarkon, azaz vásártéren át sétálunk hazafelé, ez is csodálatos hely, egy állandó épületsorba költözött nagyvásár. Mindenfélét kiválasztok magamnak, csak még nem akarok vásárolni, majd ha végképp hazautazunk. Maja fogkefetartót vesz, én megcsodálok egy mosdókesztyűt, olyan különösen fehér az a nylonhab. Maja nem hagy fizetni, s értetlenül bámul, amikor nyújtogatom felé a pénzt – ajándék, nem értem? Elképedve nézek rá, s ő ugyanúgy pillant vissza rám. Nem tudja felfogni, miért kell ezen fennakadni, később sem érti, miért tiltakozom vagy hebegek, mikor megvesz nekünk ajándékba mindent, amiről úgy gondolja, örülnénk neki. Sokkal később értem meg őt, Gagrában, mikor már hetek óta élek oroszok között, rendszeresen megeszem R. professzor dinnyéit, fekszem az ismeretlen költő napozópadján vagy elmegyek a tengerszemhez kirándulni olyan valaki jegyével, aki azzal az indokolással adta vissza jegyeit az adminisztrátornak: a magyarok nem lesznek itt mindig, inkább azoknak kellene megnézniök a Rica tavat, ő ráér. Borzasztó nehezen tanulok bele ösztönös bőkezűségükbe – én olyan környezetben nőttem fel, ahol, ha vendég jött, a süteményes tálat betették az ágy alá.

A jarmarkról a Lenin-hegyen át megyünk a trolizhoz. Átlépegetünk

egy hídon, amelyen gyalogosforgalom is van, metró is jár meg autóbusz, hármás tagolású híd ez, egymás melletti és feletti közlekedéssel. Ösvényen kapaszkodunk fel, aztán, váratlanul, mozgólépcsőre kerülünk, úgy jutunk a csúcsig. Alattunk a város, a nap megembereli magát végre, hideg van, de azért derült az ég. Csillognak az aranytornyok, az egyetem szinte elérhető közelségben. Most először látom, milyen óriási ez a város. Majdnem másfél órába telik, míg hazaérünk a szállodába.

Az utolsó napra csak az Irodalmi Alap marad, ahol kiállítják beutalónkat Gagrába, bolyongás a belvárosban, kirakatnézés, és egy kurta látogatás a magyar követségen. Este – minden fájdalom nélkül – elbúcsúzunk az Ostankinótól, Maja értünk jön, s közli a meglepetést: Angyel Angyelovics ismét adott egy talont, úgy gondolja, talán érdekelné bennünket az éjszakai Moszkva is. Két bőröndünket elnyeli a taxi, mi meg megyünk, megyünk, majdnem két óra hosszat keresztül-kasul a városon, cél nélkül, terv nélkül, amerre a fények csálnak. Talán most a legszebb a Kreml, ebben a lámpacsillogású sötétben, s a különös sziluett, Vaszilij temploma. Bebámulunk az ablakokon is, az emberek vacsoráznak, van, ahol nők hajlonganak, bontják az ágyakat, átsárgállik az ódivatú lámpaernyők fénye a laza függönyökön. Az egyetem, amely nappal még sosem tetszett, hirtelen titokzatossá, hatalmassá válik, minden ablaka világos. Elképesztő látvány, mint valami egyetlen, mammut épületbe tömörített külön város magaslik Moszkva fölé. Lekönyökölünk valami korláton, alattunk ragyognak az utcák. Szél fúj, idegen, vizes szél, másfajta, mint minálunk.

A pályaudvaron sikerül hordárt találjunk – nem könnyű! –, nem is nézek utána, míg eltolja kocsiján bőröndjeinket, sokkal jobban érdekel a *vokzal*, ahonnan Leningrádba megyünk. Ez az Anna Karenina útja? Mióta útra keltünk, vagy repülőgépen utazunk vagy autón, most először megyünk vonaton. A Vörös Nyílban – így hívják vonatunkat – már megvetették az ágyakat, szórakozom a

villanykapcsolókkal, milyen erősségű és fényű lámpát gyújtsak meg, s melyik pontján a fülkének. Fáradtak vagyunk, azonnal lefekszünk, lehúzzuk az ablak függönyét. Most még teára se vágyunk, pedig kinn a szamovár a folyosón. Pontosan éjfélkor indulunk, csak tudom, nem érzem az ágyban a vonat képtelen sebességét. A szomszéd fülkében eleinte a rádiót hallgatja valaki, aztán elcsukja, teljes a csend. Nem tudom, mikor alszom el, s egyáltalán csak abból tudom, hogy aludtam, hogy felébredek: a folyosón mozgolódás, az utasok mennek a mosdófülkébe, mi is kapkodjuk a ruhánkat. Hozzák a reggelit, az ablaküvegen át minden szürke, a táj szinte füstöl a ködtől. Északon vagyunk, közel a tengerhez. Mikor a vonat megáll, s mi lelépünk, valamelyik hátsó kocsiból Maja közelít, mosolyog, meg-megszorítja fájós csuklóját, vacog fehér nylonköpenyében, nem számított ilyen rossz időre. Arra gondolok, hányadszor láthatja már Leningrádot, s hogy nem való neki ez a klíma, hogy ízületi gyulladása van, de az idén, miattunk, későbben juthat el a fürdőbe, s hogy csak integet és mosolyog felénk abban a hideg esőtől ropogóssá merevedett nylonkabátban.

A Névánál

Leningrád komplex élmény.

Szállodánk a vokzalra néz, szemünk előtt bonyolódik az éjszakára csak alig lanyhuló, óriási forgalom. Szobánkban televízió, lefekvés előtt mindig végignézzük a műsort. Mikor először az utcára léptünk, s megláttam az utcatábla feliratát: Nyevszkij Proszpekt, ostoba arcot vágtam, de hát mért vágtam volna szellemesebbet. Ezt a fogalmat kisgyerekkorom óta ismerem. Én csak mostanában foglalkozom ifjúsági regényekkel, mikor rendszeresen olvasni kezdtem, orosz, angol meg francia klasszikusokat szedtem sorba, a mi házukban nem volt sem ifjúsági könyv, se lányregény, Courths-Mahler asszonykoromban vettem a kezembe először, igaz, hogy mióta megismertem, híve vagyok, úgy tartom az ágyam közelében, mint más a Belloidot. Ha már nem tudok dolgozni a kimerültségtől, s kedvem sincs semmihez, elő valamelyik művét, s öt perc múlva megenyhülök, vihogni kezdek, energiám visszatér. Ellenállhatatlanul, lélekemelően hülye.

A Nyevszkij Proszpekt nekem Vronszkij meg Puskin. Persze utóbb kiderül, hogy más is, mert a Nyevszkij például a Szmolnij is meg a Lavra-kolostor, de ezt érkezésünk napján még nem tudom. Itt már nagyon bátor vagyok, most már vásárolni is merek – micsoda pékáruk vannak itt, uramisten! Az oroszok bús rosszallással néznek rám, mikor vígan eszem az utcán. „Nem illik!” – mondja Maja, aki, ha nincs időnk ebédelni, nagyokat nyelve szorítja papírba takart *bulockáját*, s nem fal bele, én meg eszem, léleknyugalommal, teli a szám, destruálom a környezetemet. Maja megpróbál nevelni is, agitál, menjek fodrászhoz, ő is oda készül, én csak legyintek, folyton esik az eső, két perc múlva úgyis lenyúlik, nem megyek, teljesen mindegy, hogy olyan a hajam, mint Tarzáné. Vasaljam ki a szoknyámat? Ugyan már, ezt a pocsék enciánkék kosztümöt, amely

füstölög a ködtől. Majd délen, ott érdemes öltözködni. Maja fejét csóválja, hiába ázunk naponta ötször pacallá, kétszer is elmegy fodrászhoz egy hét alatt, és naponta vasal.

A Nyevszkin a Vörös tintát adják, Pálos képére leszek figyelmes. Sajnos, nincs időm elmenni, s megnézni, hogy reagálnak rá – rettentő régen adják már, isten tudja, hányadszori repríz. Helyette egy orosz filmet nézek meg – két esztendeig „volt dobozban!” –, taxin megyünk valami világvége moziba, hogy megláthassuk. Még nem kezdődik az előadás, beülünk a társalgóba. Maja cukrot vesz, olvas, a kerek asztalon vagy húsz újság, a sarokban sakk és ostábla. A várakozók az újságot böngésszik vagy játszanak. Aki megszólal, suttog. Itt így szokás. „Mért nem ordít itt senki?” – kérdem idegesen Majától, aki úgy néz rám, mint egy bolondra, és nem érti, mit akarok, ugyan minek ordítana itt akárki is? Én is előveszek egy képesújságot. Hogy a csudába tudnám megmagyarázni Majának, hogy az én fülemnek éveken át az volt az emléke, hogy az oroszok borzasztóan hangosan beszélnek?

A város gyönyörű.

Az Admirális aranycsúcsa igazít el minden utunkon meg a folyó. Mert itt a Néva, életem első igazán kék folyója, a szenvedélyes, a nem békélő, a tengerbe futó, a széles, a habmosolyú. Ha még írnék verseket, ehhez a folyóhoz bizonyosan írnék, ha írnék mesét, talán azt is. A Névában bizonyosan élnek vízitündérek, kék szemű, csupa nyugtalanság, fehér karú sellők. Az Operában nem kapunk jegyet a Stravinski balettba, pedig az érdekelt a legjobban, a Russzalkát nézzük meg egyéb híján – russzalka, azaz hableány lesz minden megesett lány a néphit szerint, aki szégyenében vízbe öli magát. A darabban a Dnyeper fenekén él a russzalka, én inkább a Névába költöztetném, micsoda vad indulatú, feledhetetlen folyó! Míg a partot járom, a Téli Palota környékét, Jókai meg Puskin emléke egyszerre aktivizálódik bennem, keresem, merre lépkedhetett Baradlay Ödön meg Leonin, s megpróbálom megtalálni azt a helyet

is az opera körül, ahol Anyegin kocsisa melengette a kezét a tűznél, míg urát várta az előadásról. Az emlék rajban suhog körülöttem, mint a madár, tanár koromban évről évre megtanítottam a Péter-Pál erőd nevét az osztályoknak, ott volt fogoly Gorkij. A gyerekek elfelelték a fogalmakat, név volt, adat, jellegtelen. Most látom az erődöt, járok is benne, annak is aranycsúcsocskája van, tűhegyes, mint egy színarany-ceruza bök az égbe a Néva túlsó partján. Az ember bejárhatja a börtönöket is, itt Lenin testvérét tartották fogságban, amott Gorkijt... A templomban a Romanovok féldrágakőből készült koporsói, s hajlékony, szokatlanul derült egyházi barokk. Leningrádban még a kolostorok is csak szelíden pravoszláv jellegűek, maga a város teljesen nyugat-európai hatást kelt, a Nyevszkin, szemben az Ateista múzeummal, még evangélikus templomot is látok, ha nem is „működik”.

A város tervszerűen épült, egyenes útjai szigorú rendben futnak, Nagy Péter kedves hollandjai át- meg átszótták csatornával, a paloták hidacskákra, csónakkikötőkre, csepp kanálisokra könyökölnek, s az utca két oldala közt osonó vizecskék a Néva felé iramlanak. Mindenki megjósolta, hogy egy kicsit beleszeretünk a városba, ha itt leszünk, s nem bizonyult rossz jósnak: nincs Leningrádban semmi disszonáns – hibátlanul szép. Itt aránytalanul több a bolt, mint Moszkvában, vendéglő is, a Nyevszkin szinte minden házban falatozó van vagy cukrászda. Mi délutánonként a Szeverbe járunk, a híres cukrászda hátsó falának óriási képén jéghegyek úsznak, fagylaltot eszünk és kemencében sült, citromos csudapudingot, Sarlontkát. Körülöttünk folyton pezsgő pukkan, tanítónő külsejű nénikék gimnazista korú unokahúguk-öccsük társaságában pezsgőt szopogatnak és fagylaltot esznek. Mi is mérhetetlen mennyiségű fagylaltot eszünk naponta, csodálatos az orosz fagylalt. Élvezettel bolyongunk a csatornák mentén, a hibátlan szépségű paloták árnyékában. Puskin házáat szinte azonnal meglátogatjuk, cirnos macska ásítózik a kertjében, szobra mellett

apró, személyes tárgyai, a pamlag, melyen meghalt, nyitott, játékra váró zongorája elérzékenyítik a látogatót. Persze, még valami más is: a csend. Ha itt valaki múzeumban, temetőben vagy valami holt nagyság házában hangosan beszél, bizonyosan külföldi, mert az oroszok csak suttognak, míg a kéziratok felé hajolnak, néma gesztussal jelzik, hogy felfedezték a költő portemonnaie-ját. Mikor a néző az utcára lép, s ugyanazt látja, amit valaha Puskin, mikor elhalad a hidacska előtt, melyhez húzódva Hermann állhatott valahol, megszaporazza a léptét, mert szinte elsodorja saját lendülete.

Leningrádban végre kiderül, ki az a Savickája, akit nekem Moszkvában meg kellett volna keresnem.

Sz. M. lelkemre kötötte, hívjam fel őt a Lenin-könyvtárban, olvasta a Zsófikát, szeretne megismerkedni velem. Moszkvában Angyelovicsék egy hétig eredménytelenül nyomoztak Savickája után, itt, Leningrádban, mikor az itteni írószövetség elnöke bemutatkozik nekem, elmosolyodom neve hallatára: Savickijnak hívják. Most már értem a dolgot. Sz. M. jegyzőkönyve a hibás. Sz. felírta a nevem mellé Moszkvában, hogy Lenin-könyvtárbeli nő, aztán továbbutazott Leningrádba, s itt is feljegyezte, immár magának, az írószövetség elnökének nevét. Így született meg Írja hadnagy utódja, Savickája könyvtáros, aki ezek szerint nem nő, hanem férfi, nem is könyvtáros, hanem írószövetségi főember, nem moszkvai, hanem leningrádi, viszont kétségen kívül Savickij névre hallgat és nagyon kedves. Autóján járjuk be a várost, ő magyarázza meg, hogy juthatunk el az Északi-tengerhez, kiválóan tud németül, s ő intézi el azt is, hogy soron kívül beengedjenek bennünket a Szmolnijba. (Maja véletlenül ellenkező irányba visz bennünket, az Izsák-katedrálisnál veszi észre, hogy rossz villamosra ültetett. „Ölöm magam Névába – suttogja Maja –, azonnal, tüstént. Leszek russzalka!”)

A Szmolnij többet mond nekem, mint a Lenin-mauzóleum

Moszkvában, mert a mauzóleum – minden mauzóleum – bizonyos tekintetben független a halottól, magát a nemzetet fejezi ki, a nemzet háláját és mentalitását, hűségét és érzelmeit, és kétségen kívül valaki holtat őriz. Ám a Szmolnij folyosója, ahol Lenin járt a végeláthatatlan falak között, a terem, ahol beszédét elmondta, élő személyét idézi, nem halott arcát. Fogadószobájának naiv huzattal védett foteljait mindannyian ismerjük képről, de azért mégiscsak más megérinteni ezeket a bútorokat, és más látni a szobát is, az egy szál dróton lógó, konyhavillany-szerű lámpát, asztalán, üveg alatt, az ómódi telefont, a két kórházi ágyhoz hasonlatos, pokróc fedte fekvőhelyet, mosdóállványát, fal mögé rekesztett hálófülkáját. A látogató rögtön megérzi, itt olyan valaki élt, aki nem tartotta szükségesnek, hogy külső jegyekkel fejezze ki önmaga jelentőségét. A Szmolnij olyan egyszerű, mint az igazán nagy dolgok a földön, mint az elemek.

Bezzeg Pusokino nem az.

Bár a kastélyt – régen Carszkoje Szelónak hívták ezt a helyet – még nem állították teljesen helyre a háborús pusztítások után, káprázva bolyongunk benne teremről teremre, folyton változó mintájú parketteken át, villogó tapéták, páratlan bútorok, arany, nemes faragvány és műkincsek között. Jártunk parkjában is, én csak a vállamat vonogattam: nem hatott rám, mintha óriási gyerekeknek készítettek volna játékszert, olyan Pusokino, csepp obeliszkjével, csepp admirálisával, icurka-picurka törökfürdőjével. Játék – gondoltam –, annak gyönyörű, de erre nem rezonálok, ha valamire felfigyelek, az nem a kastély, hanem Puskin líceuma, a gyerekkorában elszavalt, sorsdöntő vers színhelye, cellácskája az emeleten, amely előtt ismét elnémulnak a látogatók.

Oly sokat néztem a Téli Palotát, az időtlen szépséget homlokzatán, ahogy a parton könyököl, s szoboréktímenyei szelíden emelik fölötte a súlyos baltikumi eget, annyit jártam akvamarin és malachit burkolású falai között – egyszer éppen, mikor a televízió is ott

dolgozott, s nemcsak minden csillár égett, a reflektorok fénye is ott vándorolt a műkincsek között –, felejthetetlen élmény volt, de személytelen élmény. Puskin is az. A Szmolnij más. A Szmolnij beszédes.

Peterhof inkább mulatságos. Rakétahajóval megyünk odáig, integetünk a sirályoknak, ellebeg mellettünk Kronstadt füstös sziluettje. Peterhof fő fontánkájának minden mitológiai figurája színarany, azokat most hozták rendbe, s az aranyozás riasztóan friss, zavarja a nézőt. Túl sok a szökőkút, lépten-nyomon valami vízcicsoda fogadja a látogatót, sakktábla-kút, teknősbéka-kút, napsugár-kút – játék ez is. Igazán csak a Monplaisir szép a tengerparton, egy németalföldi polgár ízlésével berendezett, hosszúkás helyiség, ahonnan belátni a vizet. Állók a tengernél, a sirályok rikácsolnak, s még ott, azonnal, elkezdtem törni a fejemet: ugyan mi marad meg mindebből, amit látok? A kút aránya? Nem szerettem. Az öböl? A madárvijjogás? Egyáltalán: mi marad meg bennem örökre Leningrádból?

Puskin bizonyosan. Ajtaja, díványa, kéziratái, furcsa, széles ajka egyik portréján. A tisztás is, amelyen párbajozott, a fák közt elferdülő, alkonyi sugarak. Milyen furcsa, hogy egy ilyen tenyérnyi hely oly komolyan őrizze a bánatot. A járókelő akkor is érezne valami meghatározhatatlan, riadt szomorúságot ebben a távoli kis erdőben, ha nem tudná, minek a tanúja, minek a színhelye. Hosszú-hosszú az út vissza a városig, az ember ül a villamosban, kibámul, arra gondol, ha valakit kocsin hoztak erre, és az súlyosan sebesült volt, hogy rázhatta szegényt a kocsi. A csillárt is megőrzi majd az emlékezet, a hajdani cári opera csillárját, a szelídített vadállat szemével visszacsillogó fényrózsát, ahogy fokozatosan kioltja magát s a nézőtér és páholysor elfészkelődik a homályban. Az Ermitázsból alig maradhat valami, az Ermitázs felfoghatatlan, évek kellenének anyaga tudomásulvételéhez, feldolgozásához. Leginkább még az épület őrizhető meg, s a belső udvarok, sétálóhelyecskék, meg ami

ablakaiból látszik, Péter Pál aranyceruzája, s a Néva, mely ezeken az esős napokon olyan, mint egy acéltükör. A látogató elveszti önmagát, egyéniségét, nem külön személy többé, csak vízcsöpp a turisták szüntelen hömpölygő folyamában, körötte mindenféle nyelveken fiatal művészettörténészek magyarázzák a látnivalókat, nézi Péter trónusát, rá szeretne ülni, kipróbálni, milyen lehet onnan a kilátás, megérinti az ezüstmedencéket és mikor kilép az előcsarnokba, felnevet, mert tudatosodik benne, hogy az egész képanyagból két festményre emlékszik, egy holland képre, amelyen egy nő sepreget, s akinek csak egy gömbölyű tükörben látni az arcát a bezuhogó zöldes fényben, és egy Rembrandtra, egy Levétel a keresztről-re, amelyet azért jegyzett meg, mert háromszögletű a szerkezete és a háromszög komponensei voltaképpen fénynyalábok meg árnyék. Leningrád nem egyszerű város, sokrétű emléket visz magával az utazó, heterogén, villanó emlékeket.

A Lavrát is, például.

A Lavra-kolostorban kétszer járunk, egyszer délelőtt, egyszer kora este. Délelőtt a temetőt nézzük meg. J. Mari azt mondta, kimondhatatlanul szép. Csakugyan az, szép, bús temető, olyan igazi nekropol, holtak városa, nem álcázza magát sem diadalmasnak, se vidámnak, sem élőnek. Itt látom életemben a legszebb síremléket, egy muzsikusi emlékkövét, pásztorfiú áll az emléken, tilinkózik, Borodin, Muszorgszkij, Csajkovszkij sírja együtt nem tetszik negyedannyira, mint ez a szobor; míg az ember nézi, még dallamot is hall azon a néma furulyán, iszonyúan halk, iszonyúan szomorú dallamot, a tilinkózó gyermek arca is csupa szelíd szomorúság. Vissza-visszapillantok rá, míg haladunk kifelé, s már ott, akkor érzem, nem fogom tudni érzékelteni, milyen csodálatos, ha majd írok róla. Az alvó katona sírjáról lehet írni, ó, az plasztikus élmény, csupa epika – szegény alvó katona, aki elaludt az őrhelyén, s a cár szavára riadt fel – szörnyet is halt ijedtében erre a rémes élményre. Ott alszik a szobor az út mentén, olyasmi arca van, mint nálunk a

szébbik Kisfaludy testvérnek, köpenye illedelmesen eltakarja, feje alatt a csákója – olyan édesdeden alszik. Az utas csak a fejét csóválja szánalmában, ejnye, gondolja, minek ágyasztál meg magadnak ilyen kényelmesen, borzasztó lesz az ébredés... Olyan vén fák vannak a Lavra temetőjében, olyan gyönyörű, bánatos öreg fák! A látogató csak bandukol alattuk, mindenféle eszébe jut, még a saját halottai is, messze, a maga hazájában.

Ám az igazi Lavra-élmény nem a nekropol, hanem a templom. Délután megyünk vissza, mikor „működik”. Maja ugyan le akar beszélni mindenképpen, de nem bír velünk: fejembe vettem, hogy végignézek egy istentiszteletet. Utóbb egy kicsit megbánom, mert Maja majdnem sír, szemmel láthatólag pokoli rosszul érzi magát a hívek között, olyan tanácstalan és kétségbeesett a látottak miatt, hogy folyton vigasztalnom és nyugtatgatnom kell félhangon: ne izgassa magát, minálunk Magyarországon minden templom „működik”, nemcsak egy pár, és igazán semmi rosszat sem gondolok róluk amiatt, hogy mindenki, aki belép, nagy csókot cuppant a középen kitett üveg alatti kegyképre, vagy hogy az öregeknek van valami korlátjuk, abba fogódznak, hogy reumás testük földre tudjon borulni, s egyesek a padlót ütögetik a homlokukkal vallásos indulatukban. Nézzen körül – vigasztalom Maját –, hiszen itt alig van fiatal, férfi pláne kevés, egyetlen huszonöt éves forma fiatalembert látok itt imádkozni. Akik sorra járják az ikonokat és megcsókolják a Jézuska ezüst alól kibarnuló lábát, mind vének, öregasszonyok. Maja fesheng, sajnálom szegényt, de nem bírok elszakadni ettől a különös, szent operától: az ikonosztázon folyton ajtók nyílnak, a pópák, nyilván megszabott rend és szertartás szerint, hol kimennek, hol bejönnek, a főpópa szinte szünet nélkül háttal áll a gyülekezetnek csuda szép bizantin ruhájában, mintha nem volnánk méltóak rá, hogy szemtől szembe lássuk az arcát. „Borzasztó – mondja Maja –, borzasztó! Mit nézni, Magdocska, ezt neked? Mit ez neked kell?” Végül megszánom, még az istentisztelet

vége előtt eljövünk, Maja a trolin is csak sóhajtozik, szegény bogár, mintha ő volna felelős a Lavra vénasszonyainak világképeért. „Jaj, szégyelem, Magdocska, mit jönni ide, miért akarsz. Nem szép!”

Utolsó esténken összevissza szaladgálunk, mint aki bánatában nem tudja eldönteni, mit látogasson meg búcsúzóul. Cél, terv nélkül mászkálunk az utcákon, bebámszkozunk a rojtos-gyöngyös lámpaernyők alatt teázgató családokra. Most kivételesen nem esik, csak a szél fúj, az éles, tengeri szél, amellyel Észak üzen. Megint bulocskát veszünk, tüstént kicsipkedem belőle a mazsolaszemeket és megpróbálom elképzelni, hogy másnap háromezer kilométerrel délebbre leszünk, Grúziában, negyven fokos hőségben – itt, augusztus első hetének tiszteletére plusz öt van; majd megfagyunk. Ahogy közeledik az éj, egyre csak nő a tömeg az utcán, a Szever előtt sorba állnak, de sorba állnak az utcai fagylaltosnál, szörpárusnál, cigarettás és újságos stand előtt is, némán, türelmesen, és sorba állnak, hogy az utcai könyvárus raktárát végigböngézhessék. Még egyszer Nagy Péter gyönyörű szobra, a part, az Admirális és a Téli Palota környéke, még egyszer a Nyevszkij végig és a mellékutcák, a Mojka, még egyszer Puskin háza és az angyalos oszlop és a végtelen tér, a hivatali épület óriási sárga félköre. Kék az este, ma nincs lelkierőnk a szállodában vacsorázni vagy berohanni az Astoriába; sztolovájában eszünk valamit, megtanulom, hogy a virslit valahogy úgy hívják: szosziszki. „Visszajövök – ígérem magamban a városnak, míg nekilátunk a csomagolásnak –, bizonyos, hogy vissza.” De azért így se könnyű tudomásul vennünk, hogy a ma még eleven valóság emlékké rögzül már holnapra, túl szuggesztív ez a város, túlságosan szép. Másnap délelőtt rosszkedvűen szálltunk a TU-ba, mintha nem mi határoztuk volna el, hogy csak egy hétig maradunk Leningrádban, aztán megyünk Tbiliszibe és a tenger mellé. Dühösen harapom ketté induláskor az idegcsillapító cukorkát, amellyel a stewardess kínál. Semmi kedvem elmenni innen, pedig vacogunk a hidegtől, és úgy zuhog az eső, hogy akkor se látnánk ki a gépből, ha

nem olyan helyre kaptunk volna jegyet, amely mellett nincsen ablak.

A Kuránál

Kijevben szállunk le: azt hisszük, menten megüt a hóguta. Leningrádban ki-ki pulóvert vett a kabátja alá, Kijevben van vagy 35 fok meleg, izzik a föld, szinte tántorgunk a repülőtér épületei közt, annyira nem volt átmenet a baltikumi hideg és az ukrainai kánikula között. Bő negyedóra múlva már szállunk is tovább, most már sikerül olyan helyre ülnünk, amely mellett ablak is van. Alkonyatkor érkezünk Tbiliszibe, utunk utolsó szakaszán a Kaukázus csúcsai fölött repülünk el. Petróleumzöld-ibolyakék hegyek, hó az ormokon, lejjebb kopár, barna hegyhátak s olyan vad szakadékok a fellegekbe döfő csúcsok alatt, hogy egy egész cseppet azért fél az utazó. Ezen a földön mindent el lehet képzelni, ez a legendák és álmok vidéke, itt csapkodtak valamikor Prométheusz keselyűi.

Sötétedik, mikor leszállunk, az alkonyat violaszínű, a horizonton hegyek guggolnak, növényzet nélküli, sárga hegyek, olyanok, mint a térdeplő tevék. Egy egész kicsit kelet is ez a táj, ilyen helyen még sose jártam életemben. Minden felirat kettős, a grúz írás egy kissé a héberhez hasonlít, de nem olyan szegletes, inkább gömbölyű. Autóbuszon megyünk be a városba, itt nem vár senki; Maja nem érti, miért. (Másnap derül ki, hogy későn kézbesítették a táviratunkat, s a grúz írószövetség egy nappal később értesült arról, hogy jövünk.) Az autóbusz úgy tele van, hogy alig tud menni, bőröndjeinkre az egyik utas ráültet egy pár szelíd, hófehér kotát.

Mire a városba jutunk, tintakék az ég. Nem tudom pontosan, mit vártam Tbiliszitől, mindenesetre nem azt, ami fogadott, a nyugatias bulvárt, a vakító fényeket, a város közepén égnek szökellő csúcs tetején a kivilágított mesevendéglőt. Sűrű, illatos est ez, délszaki, fényes, suttogó. Nádszálkarcsú, kék szemű lányok sétálnak – Tbiliszi még annak is gyönyörű város, aki nemrégén látta Párizst és Leningrádból érkezett.

Van valami zavar a szállásunkkal, elég hosszú ideig gyalogolunk, míg végre megállapodunk egy hotelban, ahol végre lerakodhatunk, megfürdünk, mehetünk vacsorázni. A szállodai büfében eszünk grúz specialitást, fehér, lepényszerű, kerek kenyeret, s valami lecsóféleséget, ami annyira ízlik, hogy alig tudjuk abbahagyni. Lenocska, a büfés, felkönyököl, úgy néz bennünket szeretettel – gyerekkorom óta nem örült így senki, ha jó étvággal ettem, mint ő: valósággal tapsol, mikor újra veszünk valamiből. Iszonyú meleg van, alig lehet lélegzeni, a falak szinte füstölnek. A szobában lepedő van paplan helyett, de azt se tűrjük magunkon, éjjel kétszer is kimegyünk zuhanyozni, az ágy, a szoba mint a kemence.

Délelőtt a drótkötélpályán megyünk fel a hegyre, bejárjuk a parkot a csúcson. Siklóval ereszkedünk alá, Gribojedov kriptájáig. Itt templom is van és szent víz, ezzel meg is kínál egy asszony, de nem kóstolom meg, nem vagyok szomjas. A templomban cukorrózsaszín öltözékben, csodálatos, aggastyán pap misézik, feketébe öltözött asszonyok sétálgatnak szertartás közben a templomocska hajójában, és kis tálban morzsát visznek, rizst és túrót. A templomkertben rengeteg nő, kettő közülük felolvas, az egyik regényt, a másik valami litografált ismeretterjesztő olvasmányt, az arcok figyelmesek, ájtatosak. Gribojedov sírja körül hűvös, jól látni a két koporsót a rácson át, a költő feleségének koporsóján cukorka hever. Elbámulok, akkor még nem ismerem a grúz temetői szokásokat, csak furcsállom a koporsóra dobott papírba burkolt édességet. Szaletlihez hasonló, szellős, vászonfüggönyös, keletet idéző házak, meredek hegyi utcák szövevényén ereszkedünk vissza a városba. Délután a piacra vágyódom, amely teljes tarka összevisszaság, az árusok hangosan, majdnem énekelve kínálják áruikat. Itt minden szín olyan szokatlanul élénk, a piros pirosabb, a zöld zöldebb, mint máshol, a vakító ég teheti, a tüzes ég. Sárgadinnyét veszünk, otthon ünnepélyesen megesszük: fehér bele van a dinnyének. Maja elmegy ismerőst látogatni, mi ketten nekivágunk a városnak.

Itt a Kura folyik. A Néva kék volt, acélkék, a Kura zöld, mint a fű, keskeny, mély medrű, csupa szeszélyes kanyar. Bal partján a régi város, csepp faépületek egymás hegyén-hátán, a házak lépcsőin, a kanyargós, különösen néma utcákon asszonyok guggolnak, az üzleti negyedben hangzavar. A jobb parton egy óriási emeletes ház egyenesen ráépült a folyóra, majdnem elzárja a kilátást tömbjével, sok emelete van, s alatta siklik el a Kura. Kissé távolabb csaknem összeér a hegy két oldala, a bal parton valami templom romjai, a jobbon meg vár, s feljebb egy óriási figura, egy szobor, fél kezében kard, a másikban kehely. Grúzia szimbóluma: Grúz anyácska. Gyönyörű, sötét hajú lányok suhannak mellettünk, szép fiatal férfiak. Itt még az öregek is szépek, az utcákon rengeteg macska kóborol, barátságos, kisfejű, elegáns cicák.

Másnap végre megismerkedünk a helybeli írószövetség vezetőjével, Ny.-vel. Kocsin jön értünk, apósa kíséri, testes, ősz, élénk szemű ember, olyan gyors a mozgása, mint egy fiatalé. Attól a perctől kezdve, hogy Ny.-vel megismerkedünk, valami ősi dolog kezdődik: folyton az az érzésem, valami évezredes útra állítottak rá, s ha nem akarok udvariatlan vagy illetlen lenni, éppúgy végig kell majd lépkednem rajta, mint másnak ma, tegnap, tavaly, kétszáz vagy ezeröttszáz évvel ezelőtt. (Persze, így is udvariatlan vagyok, néha érzékelhetően barbár és bárdolatlan, szerencsére mindig csak percekkel később tudatosul bennem, hogy grúz fogalmak szerint nem tudunk elég simán viselkedni.) Beszállunk az autóba, Ny. megmutatja Tbiliszit. Csábítanánk az óváros felé, ettől ideges lesz. Ny. éppúgy reagál a régi dolgok iránti érdeklődésemre, mint M. Moszkva faházaira, vagy Maja a Lavra kolostorra, épp csak egy pillantást vethetünk a templomokra, nem indulhatunk neki a várhegynek, nem, nem – az Új Tbiliszit kell megnéznünk, az az igazi, az az érdekes. Fájó szívvel bámulom a fantasztikus utcákat, ahol félmeztelen, csodálatos pillantású, elefántcsontbőrű gyerekek hancúroznak. (Délután, a grúz múzeumban aztán viszontlátom

valamennyit, mint ahogy viszontlátom a lányokat és a szép férfiakat is: ott ragyognak sötét szépségükben az ikonokon, Jézuskák, Szűzmáriák vagy Krisztusok. Csodálatos élmény!)

A mesterséges tengerhez megyünk, amely a tevehátú, kopár, sárga vonulatok között villószik, és olyan kék, mint az encián. Most nyílt meg vendéglője, kitűnő, ultramodern freskók és berakások ékítik a falait. (A perzsa háború emlékét is absztrakt jellegű műalkotás őrzi itt, hieroglifaszerűen stilizált rajzok rajta – csuda szép!) Szörpöt iszunk, gyümölcsöt eszünk, kávé is kapunk, ezt a mi kedvünkért rendelik, iszonyú kávé, hihetetlen íze van. A két grúz meg sem érinti, mi megisszuk. Visszafelé mintha nem egy, de kilenc új városon futnánk át, nem tudom észben tartani az egyetemi és főiskolai létesítményeket, a gyárak, nagyüzemek, hivatalos épületek és frissen épült lakónegyedek nevét. Most már értem, miért ezt akarta megmutatni Ny., oka van rá, ha büszke Tbiliszi új arcára. Úgy örül, hogyha valamit megdicsérünk, ilyenkor bólogat, mosolyog, az ember érzi, hogy teljesen egyé vált a városával. (Mindenki ismeri, és mindenki köszön is neki, nem értem mit beszél, de érzem, hogy tegeződik mindenkivel.) Az egyetemisták vendéglőjét elirigylem tőlük: micsoda tündéri kis hely, üveg meg beton meg tarka színek, szabálytalan idomok kedves harmóniája. Modernebb a modernnél.

A múzeumban külön kísértőt kapunk, és megnyitnak előttünk minden termet. Szinte beleszédülök az ókori anyagba: micsoda páratlan görög emlékek vannak itt! „Az Argonauták – mondja szerényen Ny. – Jason. Tudják, ez Medea földje, a varázslóé. Nálunk ma is gyakori női név a Medea, az én feleségemet is így hívják. Legelőször Homérosz említi országunkat...” Elképedve nézek rá, aztán elkapom a szememet. Hát ezzel én nemigen tudok versenyezni. Most mondjak neki valamit Árpád fejedelemről? „Két új szállodát építünk most – az egyik neve Kolchida lesz, mert ez a föld voltaképpen Kolchis, az aranygyapjú vidéke, a másikat úgy nevezzük: Iberia. Az ibérektől származtatjuk magunkat...”

Az egyházművészet remekei között már csak botladozunk. Itt még szinte súlyosabb az arany és a drágakövek pompája, mint Moszkvában volt, talán mert közelebb, hozzáférhetőbb, megérinthetem az aranylemezeket, a türkiszerakást, kezembe vehetem a műkincseket. „Igen, ez gazdag egyházművészet – mondja Ny. háromszázhatvan körül már felvettük a keresztséget.” Jóisten, gondolom, s próbálom kiszámítani, hol voltak és mit csináltak a magyarok a negyedik században. Hosszú szemű, merev szentek néznek rám az aranyburkolat alól, a kerámiák termében fekete görög kancsók. Legmodernebb festőiket utolsónak tartogatják, mikor meglátjuk képeiket meg a grúz Toulouse-Lautrec-et, csak nyögünk elragadtatásunkban. Micsoda festők éltek itt! Már csak a színeik is őrzítők (ez valahogy a tájból is adódik itt, írtam már), hát még a figuráik, az olykor egy síkba festett, félig nemzeti, félig korabeli nyugati viseletben ábrázolt, különös grúz alakok. A múzeumigazgató szívére teszi kezét, úgy hajol meg, mikor elbúcsúzunk, én meg azt érzem: nem fér belém már semmiféle élmény. Majd ebédkor kipihenem magam, reménykedem, ma az írószövetség vendégei vagyunk. Maja csöndesen figyelmeztet, míg fut az autó a hegyi szerpentinén, hogy egyem, ha mondják, és igyam, ha mondják, ünnepi ebéd következik, halálos sértés, ha nem veszek részt benne. Sem éhes, se szomjas nem vagyok, csak fáradt, de megnyugtatom, eszem én, iszom én, miért ne. Az alkoholt ugyan utálom, de egy pohár bort azért megiszom Ny. egészségére. „Egy pohár bor – mondja Maja kétségbeesett arccal –, ugyan, Magdocska, egy pohár...”

A hegyi vendéglőbe megyünk, felettünk, az áttört, fehér mennyezeten át ránk néz az égbolt. Alattunk a város, óriási méretei most jobban kibontakoznak, mint odalent. A vendéglő tele, de persze van foglalt asztalunk, s nemcsak ötösben eszünk, házigazdánknek két barátja vár bennünket, az egyik pártmunkás, a másik drámaíró, olyan kék szeme van, mint a mesterséges tenger.

Heten ülünk az asztalnál: Ny., Maja, T., az após, a pártmunkás, a drámaíró meg én. Ny. hosszan beszél a pincérrel. „Enni, Magdocska – suttogja Maja –, inni!” „Szeretett barátunkat, Ny.-t kérem fel mindannyiunk kívánságára, legyen ez ünnepi asztalnak parancsnoka és vezetője” – mondja a drámaíró. Az asztal elcsendesül.

Nocsak, gondolom, s latin szakos emlékeim egyszerre feltámadnak, ez nem vicc, itt szabályos lakoma lesz, ókori módra. Vezetőt választottak, aki megszabja az étel, ital rendjét? Ahá, ez az a bizonyos magister bibendi, no persze, hiszen ez Kolchis, évezredes hagyomány őrizője. Nem akarok hinni a szememnek: asztalunkon tizenhat felbontott palack áll. Mukkanni se merek, csak nézem Maját, Maja meg táviratozik a szemével, viselkedjem illedelmesen. Hát majd lesz valahogy. Csak ne utálnám úgy az alkoholt, mindenféle alkoholt, a bort is. Tulajdonképpen azért el vagyok ragadtatva, mert olyan ez az egész, mint valami ezeregyéjszakai mese. Bejön egy színkopasz, okos arcú, magas homlokú, különös férfi, odaint nekünk: valami itteni jogász vagy bíró. Mindenki köszönti, és mindenki köszönt bennünket is, az itteni szakmabeliek, újságírók, kiadóvállalati tisztviselők oda-oda fordulnak felénk felemelt poharukkal.

A lakoma mindenféle zöldséggel kezdődik: paradicsomot, uborkát és illatos füveket hoznak egy tálon. Ny. megkínál valami növényvel, ami a fodermentához és a bazsalikomhoz hasonlít, megeszem. Számat, orromat előnti az illat. Mártást hoznak, aminek nem tudom kielemezni az alkotóelemeit, nem rossz, csak borzasztóan furcsa íze van. Később saslikot eszünk, sült gödölyét, amelyet kardra szúrva tálalnak, rettentően ügyetlen vagyok a karddal, Ny. segíti villát szorító kezemet, hogy le tudjam ütügetni a gida darabjait a tányéromra. Körítés semmi sincs, csak zöldség, füvek meg az a különös mártás. Tabakát hoznak, ezt az ételt már ismerem Moszkvából, ez valami különleges módon megsütött tyúk. Ny. oszt

belőle, de voltaképpen oszt itt mindenki: amint egy cseppet ürülni kezd a tányérunk, valaki az asztaltársaink közül áttesz nekünk a tálból vagy saját tányérjából egy új darabot. Tizedrészét se tudnám megenni, legalább két teljes tyúk van a tányéromon.

Közben iszunk. Nem egyszerűen csak iszunk, hanem beszédet tartva, szabályos pohárköszöntőkkel. Ny. bennünket köszönt fel, aztán Maját, aztán a drámaíró, a pártmunkást, végül az apósát, s minden felköszöntött viszonozza a tósztot. Mindenki tiszteletére külön kell innunk, és körömpróbáig. Mikor már nincs személy, akire ihatnánk, hazáink következnek: először Magyarország, mert mi vagyunk a vendégek, aztán a Szovjetunió, aztán Grúzia, később szüleink, majd barátaink, akik hazavárnak, aztán a gyermekek, akik még azután fognak megszületni, s utoljára a holtak, akikre ma is szeretettel gondolunk. Maja az egyetlen, akinek szabad nem fenékgig ürítenie a poharát, azzal védekezik, ha sokat iszik, nem fog tudni tolmácsolni. Én szemérmetlenül csalog, úgy húzom össze terítékemnél a palackokat, hogy semmi se lássék a poharamból. T., szegény nem tud elbújni semmi mögé, ő kilátszik, negyedóránként tudakolom tőle, fel fog-e tudni állni, ha majd hazamegyünk. Eleinte nincs baj, pedig már én is szónokolok és T. is, sőt, Maja is beszédet tart, ám amikor már logaritmussal se lehetne kiszámítani, hogy hány poharat ürített a társaság, megjelenik a pincér három tábla csokoládéval és három üveg pezsgővel: a bíró küldte, szíves üdvözlettel, jó mulatást kíván a „barátság poharához”. Ez a kegyelemdőfés, ez a három palack, az eddigi tizenhat után: kibontják a pezsgőt is, azt is megisszuk. Házasságunk tizenöt éve alatt most látom először részegnek T.-t, szerencsére csak abban nyilvánul meg, hogy minden átmenet nélkül elkezd rendkívül választékos franciasággal beszélni. Majd megfúlok a nevetéstől, mert azt követeli, hadd mutathassa be hódolatát Ny. feleségének. Mindenki szeretettel néz rá, kettőnkön kívül egy lélek nem tud itt franciául.

Négykor ültünk asztalhoz, lehet úgy fél tíz, mire Ny. engedélyt ad az asztalbontásra. Maja azt suttogja, menjünk le a drótkötélpálya csillájében a városba, ő fél autón menni ezen a vad serpentinén, túl sokat ivott mindenki, a kocsivezető-após is. Nekem már minden mindegy, csak még egyszer otthon lehessünk. Az após, a pártmunkás, a drámaíró beszállnak a kocsiba, Maja, T., Ny. meg én megyünk a csilléhez. Krisztus, hisz ebben józanon is iszonyú közlekedni, nincs benne pad, s villámgyorsan zuhan alá, iszonyú meredek pályán. T. megdicsőült arccal még választékosabb szózuhataggal ostromolja Ny.-t, szerencsére fogalma sincs, mibe szállt, mekkora mélység van alatta, s hol ereszkedünk alá, míg lesiklunk a bulvárra. Ny. virágot vesz Majának is, nekem is, fűszerillatú, tarka rózsacsokrot, kezét is csókol, mikor elválunk. A szálloda liftjében egy angol áll, kockás zakója van, kis pipa a szájában. Mi, persze, már tudjuk a számokat oroszul, mondjuk az emeletszámunkat, az angol teljes lelkenyugalommal azt mondja pipája mellől: „Fourth!” Fel is viszik a kívánt emeletre. Bámulatos nép! Apró imákat rebegek minden szilvaszemű szenthez, hogy csak a mai ebédet élje túl a gyomrunk, s végre benn vagyunk a szobánkban. T. ekkor már hozzám is franciául beszél, de én legalább tudok neki válaszolni. Mire bejövök a fürdőszobából, már alszik, s édeni béke tükröződik a homlokán.

Másnap a szánk akár a rézkilincs, és Maja közli, hogy újabb lakoma várható. Nincs lakoma – mondom sötéten –, még egy ilyen *tamada*, és gyomorhuruttal érkezünk Gagrába. Ma éjjel elutazunk, szó sem lehet semmiféle lakomáról, közölje Ny.-vel. Ny. arca megmerevedik, mikor Maja lefordítja, mit mondtam, érzem, hogy megsértettem az illetet. Persze, udvarias, mint mindig, bár alig tudja elfojtani rosszallását. Megint autóba ültet, s kivisz a városból, az ősi grúz fővárost keressük fel. Egy darabig a Kura vonalán haladunk, erőművek mellett, aztán befutunk a hegyek közé. Itt is különös, sárga vonulatok kopár ormai látszanak, ez már Lermontov

vidéke: a Kura és az Aragva folyók egyesülésénél fekszik az ősi székváros. Fügefaligetek, forráság, rezzenéstelen, majdnem szaharai nyár. Megnézzük a kolostort a hegyen, amely „nem is olyan régi” – csak a hatodik századból való, szégyenkezik Ny. Romerkélyéről belátni a tájat: szakadékok, hágók, vak hegyek, a völgyben a folyó villogása és a város. Meglátogatjuk a grúz fejedelmek temetkezési templomát a völgyben, itt is épp istentisztelet folyik, ős-öreg pap misézik pár öregembernek, az apszisban az egész falat betölti Jézus végtelen szomorúságú, bizantin feje. Ny. megmutatja a csodatevő képet is, mosolyog, míg elébe vezet, s megkér, álljunk előtte egy-két percig, nézzük a töviskoszorús krisztusfejet figyelmesen, s várjuk meg, mi történik. Bámulom a képet engedelmesen, Ny. figyel. „Nekem ugyan mutogathatod – gondolom –, mióta kálvinizmus van Magyarországon, protestáns minden felmenőm.” De aztán kezdem furcsán érezni magam, mert a lehunyt szemű Krisztus egyszer csak kinyitja a szemét és rám néz. Néz egy darabig, aztán megint lehunyja szomorú pilláit, aztán megint felnéz, én meg fogom magam és elmegyek előle, megelégteltem az optikai tüneményt. Ki festette, mikor, s hogy csinálta, miféle eszközökkel, nem tudom, de kétségtelen, hogy Krisztus fel-felpillant, majd lecsukja szemét a grúz fejedelmek templomában. Ny. nevet, most egy kicsit békültebb, látja, hogy nagy sikere volt kolostorának, csodálatos képüknek, s jó kedvében letép, és emlékül nekem ad egy szokatlanul formás fügefalevelet.

Visszafelé menet megállunk egy negyedórára Gül Babánál. Nem tudom, hogy hívják igazándiból Gül Babát, mi nevezzük el így, kilencven éves a vén kertész, ártatlan, okos kék szeme van, kicsit hajlott háta, figyelő tekintete. Ha nem volna bennem valami buta tartózkodás, kezet csókolnék neki, mert olyan. Megmutatja melegházait, szőlőlugasait, megkínál szilvával, szőlővel, lánya (csaknem hetven éves) szegfűt tép nekem. Az öreg egész életét virágok közt töltötte, a kertészeti főiskola hallgatói időnként hozzá

jönnek ki tanácsért a városból. Mosolyog ránk, keze, ujjai, mint a szelíd fagyökér. Kimondhatatlanul jó mellette lenni, apámra emlékeztet, pedig nem is törődik velem. T.-t kedvelte meg. Persze, nem tud vele beszélni, de ráteszi gyökérujjait T. vállára, aki egy alacsony fatörzsön ül mellette, s ránevet. „Jól van, te kék szemű, te távoli, te idegen, te fiatal” – ezt mondja Gül Baba öreges, csendes nevetése. Könnyes a szemem, míg kilépek különös, kánaáni kertjéből, csak éppen nem tudom, miért.

Ny. – kissé mereven – elköszön. Miután nem kívánjuk folytatni a lakomát, kijelenti, délután értünk jön, kivisz az állomásra, addig is jó időtöltést kíván. Ismét barbár módra viselkedem, Maját megkérem, kérdezze meg tőle, hol van Tbiliszipben olyan bolt, amelyben valami speciálisan grúz emléket vehetnék, talán valami ékszert, olyat, amelyet az itteni nők viselnek. „Mindenről gondoskodom” – feleli Ny. hidegen, s mindjárt elpirulok, és borzasztóan rosszul érzem magam, mert tüstént rájövök, milyen hibát követtem el. Kiprovokáltam az ajándékot! Ny. hozni fog nekünk valamit, s dehogy fogad el érte pénzt, és dehogy visz ez el bennünket grúz boltba! Nyilván tiltja a szokás. Na, neki is meglehet rólam a véleménye! Persze, nem tévedtem, úgy történik, ahogy elképzeltem: délután megérkezik, átnyújt mindenkinek egy fekete grúz kerámiát, a formák oly elevenen idézik Hellászt, mintha ásatási leleteket kaptunk volna. Eszembe jut a faragott fadoboz, melyet azért hoztam magammal Pestről, hogy ha valaki nagyon figyelmes lesz hozzánk, megajándékozhassem. Kibontom gyorsan a már lezárt koffert – elő a fadobozt, nyújtom Ny.-nek, fogadja el ő is szíves emlékül. Azon, ahogy átveszi és megköszöni, jövök rá, milyen újabb hibát követtem el. Mikor én átvettem a fekete korsót, annyit mondtam, nagyon szép, köszönöm, mosolyogtam egyet, s betettem az ajándékot a neszeszerembe. Ny. sokáig tartja tenyerén dobozkámat, később szívéhez szorítja, majd távolabb emeli szemétől, úgy néz rá, s azt mondja, gyermekeinek gyermekei is híven

őrzik majd ezt a csodálatos fadobozt, zálogaképpen örök barátságunknak. Hát szóval így illik ez. Azt hiszem, elsüllyedek. Ny. zsebre teszi a dobozt és mosolyog.

Autója kivisz a vokzálba, hálókupéba szállunk. A hordárt Ny. keríti, ő ad utasítást, hová tegye bőröndjeinket. Egy pillanatra eltűnik, mire visszatér, három üveg szörp van a kezében, meg ne szomjazzunk éjszaka. T.-t jobbról-balról megcsókolja, tőlem azzal köszön el, hogy bejelenti: jövőre elkészül a Zsófi grúz fordítása is. Szénfekete, ragyogó szemét ránk szegezve integet utánunk, míg csak el nem tűnik előle a vonat. Nem tudom, mi marad benne végül is, micsoda emlék, bizonyára kevésbé kedvező, mint mibennünk őrá. Én mindenesetre tudom, hogy sose fogom elfelejteni se tekintetét, se különös szokásait, vendégszerető szigorúságát, azt az abszolút készséget, hogy mindent a kedvünkre tegyen és mindenét, amivel csak rendelkezik, felajánlja annak érdekében, hogy jobban érezzük magunkat hazájában.

Holtfáradtak vagyunk, azonnal lefekszünk. Most nem ketten vagyunk a hálófülkében, mint a Vörös Nyílon, hanem négyen, Maja az egyik, egy ismeretlen fiatalember a másik felső ágyban. Maja forog, sóhajt, soká alszik el. A kerekek kattognak. „Grúzia – gondolom lehunyt szemmel. – Ez volt Grúzia. Most már annyi mindent jobban értek ...” Az ágy kemény, az utasok zajosak, nem tudok aludni. Nem izgat, hallgatom az idegen helyneveket az állomásokon, s figyelem, hogy ragyognak be váratlanul a lámpák. Ám reggel, mikor mosdunk, öltözünk – itt nem adnak reggelit, mint a leningrádi expresszen, s ágyazunk is magunknak kell –, már érzem a rossz éjszakát, olyan morcos vagyok, hogy a tengerre is csúnyán nézek. No, istenem, mondom, láttam én már tengert Svédországban, Dániában, Angliában, pár nappal ezelőtt még Leningrád mellett is. Tenger az tenger. Hogy furák a házak? Bánom is én! Álmos vagyok, éhes vagyok, rosszkedvű vagyok. Ez Gagra? Idejöttünk? Na, végre. Mogorván bámulok magam elé.

A Fekete-tengernél

Gagrában, mikor leszállunk, odajön hozzánk egy menyecske, és megkérdezi, nem akarunk-e kiadó szobát. Ezen mégiscsak elnevetem magam, mert olyan a jelenet, mint régen a Balatonnál vagy Pomázon. Hirtelen otthonos lesz minden. Másik házaspár is várakozik, nézelődik mellettünk, fiatalok, fekete hajúak, kreolok, utóbb kiderül, hogy a férfi azerbajdzsáni költő, az asszonyt Kamillának hívják és elektromérnök: csupa báj mind a kettő. Ők is az íróüdülőbe mennének: várunk. Maja végre felfedezi, hogy autóbusz áll a pályaudvar előtt, az üdülő autóbusza, felkászálódunk rá öten, és berobogunk a városkába. Ki se nézek, morgok. T. folyton figyelmeztet: milyen csuda vidéken járunk. Olyan undok vagyok, amilyen csak én tudok lenni, ha rossz kedvem van, s éppolyan fölényes, mintha minden nyaramat rivierai környezetben tölteném a Kaukázus lábánál, és természetes élményem volna, hogy a kertekben érik a citrom, a narancs, utunkat kétfelől piros és fehér leandercserjék szegélyezik, a levegő csupa virág- és fűszerillat, ciprusok fúródnak az égbe, az út mentén kövér pálmafák és a kertekben a szőlőlugasok mellett ott érik a füge. T. mélázik: miféle fák lehetnek ezek? „Fene fák” – felelem, szegény Maja ártatlanul ismétli: „fenefa”... Nem tudja, mi az a fene. Fenét fene, mondja T. dühösen, olyasmi, mint az ecetfa. Egyikünk sem látott még eukaliptuszt.

Az üdülőtől olyan messze a tenger, mint a Nagykörút egyik oldala a másiktól. Épp hogy köztük az országút, aztán már ott a part, az üdülő hátsó ablakai viszont hegyre nyílnak, látni a hely földrajzi képletét: a Kaukázus itt valósággal belerohan a tengerbe. Kamilláékkal együtt érkezünk az üdülő igazgatójához, aki rendkívül melegen fogad, s aztán azonnal kétségbeesik. Nem értem egy szavát sem, de érzem, hogy megrémült, s rettenetes gyanúm támad: talán

nincs is szobánk. Mindegy, akkor megyünk vissza Moszkvába, itt van a légikikötő Adlerban, de előbb adjanak enni, és előbb megfürdöm, és előbb alszom, aztán lesz, ami lesz.

Gugusnak – így hívják az igazgatót – más a gondja. Szegény Gugus megsemmisül attól a gondolattól, hogy nem tudunk oroszul, és Maja itthagya bennünket az üdülőben. Gugus majdnem sír, azt mondja, nem vállal minket, mi lesz, ha segítségért kiabálunk a vízben, ha nem tetszik valami, ha megijedünk, eltévedünk, megfájdul a fogunk. Maja megnyugtatta, békés emberek vagyunk, ritkán kérünk valamit, amellet az üdülőben bizonyára van, aki tud angolul vagy németül vagy franciául. Van persze, itt nyaral Hardy, az ausztráliai író, a vendégek közt is akad, aki tud nyugati nyelveket – de Gugus már csaknem a kezét tördeli, ugyan hogy képzelet Maja, hogy bárkit is terhelni fog ezzel? Itt az emberek pihennek, nem tolmácsolnak. Mi lesz itt?

Hiába, nincs segítség, Majának dolga van Moszkvában, haza kell utaznia. Gugus kétségbeesetten szorongatja a kezünket, ismét aggodalmát fejezi ki, mi lesz, ha nem ízlik a koszt, hogy fogunk tudni magyaros ételt rendelni magunknak, teljesen megsemmisülve kinyitatta a szobánkat, és intézkedik, adjanak reggelit. Fejcsóválva néz utánunk, mintha a felesége azt közölte volna hirtelen, hogy váratlanul két, elég tetszetős külsejű, de sajnos, süketnéma gyermekük született. Mit csináljon, azokat is el kell fogadnia. (Gugus attól fogva, vagy tíz napig, míg szabadságra nem megy, naponta megvár valahol a partról jövet, s hosszasán beszél velünk. Egy szavát sem értjük, mint ahogy ő sem az én válaszaimat, amelyek nagyjából ebből állanak: „Jól van, édes Gugus, ne izgulj semmin, remekül érezzük magunkat, nem férünk bele a ruhánkba, hát nézd meg, Gugus, milyen jó nekünk itt, ne félj semmitől!” Soha úgy el nem enged, hogy legalább ezzel a mindkét fél számára érthetetlen s csak jóindulatot kifejező magyar-orosz párbeszéddel ne dokumentálja: éppolyan kedves vendégek vagyunk, mint bárki, a többi, és hogy

szeret bennünket és minden jót kíván, a chefet is hetente többször az asztalunkhoz rendeli. Ha csak meglátjuk fehér köpenyét, már ordítunk feléje: *ocsin haraso!* Gugus, a chef és az adminisztrátor hosszas konferenciákat tartanak, amiből egy szó sem érthető, de aminek nyilván az a célja, hogy kiderítsék, nincs-e mégis valami vágyunk, panaszunk vagy kifogásunk. De nincs. Sosincs! Isteni a koszt, eleinte ugyan azt hisszük, belepusztulunk, annyit adnak, de amikor elkezdünk rendszeresen úszni, úgy lessük az ebédet meg a teaidót, hogy még éjjel is érte megyünk a 11 órás utolsó étkezés-fogásért, a kefirért.

A második héten eszmélek rá, hogy Gugus is, a chef is miért egyre borúsabb. Ezek nyugtalanok, hogy mindennel meg vagyunk elégedve, természetellenesnek érzik, hát hiszen mégis messze földről jöttünk, más ízekhez szoktunk, mint zakuszkáik, különös leveseik. Érzem, hogy valamit kifogásolnom kell: mindenki boldogan mosolyog, mikor közlöm, hogy nem akarunk többet se kávé, se kakaót inni, csak teát, mert azt szeretjük. Attól fogva külön kis kannánk van, ünnepélyes szeretettel asztalunkra állítják.)

Szobánk az első emeleten a tengerre néz. Most már elmúlt a rosszkedvem, kilépek az erkélyre, leülök a napozóágy szélére. A tenger vadkék, kicsit hullámozik, fel-felvillan fehér habfogsora. Olyan hülyítő érzés, hogy valami ennyire szép, s hogy ezt most hetekig nézhetem innen vagy még közelebbről, hogy csak egyengetem a lábamat és dúdlok zavaromban. Ha kihajlom, látom a hegyvonulatot, mely végigkíséri a partot, amin végigfuthat a forgalom.

Maja elköszön, épp csak Picundába rándul még ki velünk, megnézünk egy állami gazdaságot, amelynek ciprusfasorában lompos farkú, borostyánszemű kutyák köszöntenek. Picunda még voltaképpen nincs, csak lesz, szép kis makettja már ígéri a fürdővárost, most mindössze csak strand, nem kavicsos, mint a gagrai, föveny. Mi nem fürdünk, mászkálunk, elkeveredünk a

temetőbe, ott is pihenünk meg. Én leülök egy lapos sír mellé. A síron tányérka, olyan szabályos fehér gránittányér, mint otthon a pohárszékben, de valahol a hanton, a halott feje táján. Čapek prágai sírjára gondolok, s mondom Majának szép rendelkezését: „sose kelljen szomjan elszállnia madárnak az ő sírja felől”, hát tálkát tartanak a Szlavinban, naponta friss vizet öntenek bele a csehek. „Ez nem madártányér – mondja Maja –, ez a halotté. Ebbe tesznek a holtnak ételt vagy pénzt.” Riadtan előszedek két kopejkát, és beleteszem a tányérba – rajtam ne múlják a megboldogult ellátása. Maja almát eszik, s láthatólag fogalma sincs róla, milyen meglepő számomra, amit hallok. A Lavrában borzasztóan rosszul érezte magát, itt nem, a halottnak kitett tányér mellett, ezt nem vallásos fogalomnak érzi, hanem népszokásnak.

Nehéz szívvel engedjük el, részint mert olyan kimondhatatlanul jó gyerek, részint, mert azért egy egész cseppet jogosnak érzem Gugus idegrohamát: hogy a csudába lesz ez itt, hiszen én még olvasni se tudok oroszul, s míg kikeresem a szótárból, melyik szóra bökjek rá, percek telnek el. Csakugyan, mi lesz, ha megfájdul valamink, ha hirtelen kell valami, ha nem értjük az ittenieket és ők nem értenek minket. Nézünk Maja taxija után, s máris úgy meg vagyok hatva, mintha évek óta elvesztettem volna szemem elől, látom, ahogy a vonaton vacog, és az autóban azt mondja: „Talpra magyar”, meg ahogy Leningrádban naponta fasírozottat ettünk miatta, mert étkezés közben, ha megakadt a beszélgetés, mindig akkor szólította meg J. Károlyt, mikor T. megkérdezte, mi is ez vagy az az étel. „Karaj!” – mondta Maja J. Karcsinak, s egy hétbe telt s hét adag fasírozottba, amit mindig karaj gyanánt rendeltünk meg, míg rájöttünk, nem a mi kérdésünkre felel, hanem Karcsihoz beszél.

Egyedül maradunk. Van egy kis lámpalázunk, este elmegyünk, megnézzük a városkát, először az üzleti negyeden sétálunk végig, aztán a hegy lábánál. Micsoda kanyon, micsoda csúcsok, micsoda vegetáció! T. fürdőruhát keres, nem hozott, itt viszont úszni

szeretne, ám trikó, amelyet akarna, nem kapható itt, csak truszki van, szemérmes fekete klott nadrágocska, amelyet én hordtam tornaórán gyerekkoromban.

Az üdülőben Kamilláékkal találkozunk, egymásra mosolygunk, és megkezdjük a pantomimot. Kamilla férje mond valamit, és két tempót úszik a levegőben. Ahá, hogy megyünk-e a strandra. Fejem rázom, szomorú arcot vágok, elkezdem rángatni T. nadrágját, s többször azt mondom: „nye kosztyum”. „Magazin?” – kérdezi Kamilla. „Truszki” – mondjuk búsan – „nye haraso”. A házaspár tárgyal, Kamilla férje lehozza az emeletről saját fürdőholmijukat, újabb jelekkel megmagyarázzák, kövessük őket. Lemegyünk megint a strandra, csodálatos idő van, majd megszakad a szívünk, 27 fokos a víz, Kamilla férje eltűnik a vetkőzőben, s mintha csárdást táncolna vagy manöken volna, csípőre teszi a kezét, illegeti magát T. felé: truszki van rajta, azt mutogatja. „Takaros viselet ez – mondja beszédes mozdulatával –, ez csak nem akadály, vedd fel, ne légy majom!” A könnyem majd kipottyan, úgy nevetek rajta. „Gyere – mondom erélyesen T.-nek –, gyönyörű a truszki, Kamilláéknak is az van. Azonnal megyünk a magazinba!”

Megvesszük a truszkit, de csak egy napig van rá szükség, másnap megjelenik egy ismeretlen férfi a parton s a magyarokat keresi. Elképedve megyünk oda hozzá, nincs itt nekünk senki ismerősünk. M. küldte, mondja az ismeretlen, M. az Álarcosbál fordítója, aki Moszkvában fogadott. Ő M. kollégája, egy vállalatnál dolgoznak, s M. a lelkére kötötte, ha Gagrába érkezik, nézzen utána, nincs-e valamire szükségünk. Ha valami kellene, csak szóljunk, ő reggeltől estig lent van a strandon. Úgy beszél franciául, mint a szél. Elképedve nézünk rá, M. hetek óta nyaral, s nem felejtett el bennünket. „Milyen nadrág van magán? – kérdezi szigorúan M. kollégája T.-től. – Holnap áthozom a magam tartalék fürdőnadrágját!”

Tanulunk mi még más dolgokat is.

Ebédnél odalép hozzánk egy fiatal lány, közli angolul, hogy ő Zinaida, itt nyaral, Maja rábízott bennünket, legyünk szívesek tájékoztatni, mikor mit intézzen el nekünk, vagy mikor kívánjuk, hogy tolmácskodjék. Zinaida naponta megjelenik az étteremben, a strandon is, felváltja a pénzünket, jegyet foglal a majd hazavivő repülőgépre. Mikor letelik a beutalása, egy vöröshajú fiatal lánnyal jön az asztalunkhoz: „Ez Larissza – mondja –, Larissza, aki szintén tud angolul. Ha valami esetleg kellene...” Attól fogva Larissza jelenik meg naponta kétszer az asztalunknál, mint valami kis katona.

Nem, nem kell némának lennünk Gagrában: voltaképpen az egész üdülő velünk foglalkozik. R. professzor asztalánál ülünk, aki gerontológus, harcolt és megsebesült a spanyol polgárháborúban, és hat nyugati nyelven beszél. Hamar rájön, hogy szeretjük a gyümölcsöt, naponta elsántikál a piacra dinnyéért, s velünk eteti meg, vacsora után áthív a szobájába. Sötétben ülünk, hogy be ne szálljanak a bogarak, a tenger csöndesen hullámzik, a professzor felmetéli a dinnyét, osztogat, lesi az arcunkat a homályban: ízlik-e. Éttermi szomszédunk egy fiatal költő, akit azért figyelek meg, mert szakálla van és szabályos Hemingway maszkja, amerikai stílusú inge, fekete cowboynadrágja. Vele angolul lehet beszélni. Utóbb kiderül, még a takarítónő is tud valamit németül, csak nem szívesen használja a tudományát, rettentőek az emlékei. Van egy csodálatos Tass-iroda munkatárs is itt, elegáns franciasága mellett valóságos becsületsértés az én gall hebegésem, egy lengyel kiadóvállalat vezetőjével németül beszélünk. De beszélgetünk valamiképpen mindenkivel, s kölcsönösen élvezzük a pantomim játékot: Kamilla lebegő mozdulataiból megértjük, hogy a hullámverés elvitte az óráját, az ukrán költő viszont bennünket ért meg, mikor eljátszom neki, milyen kellemetlen, hogy nincs már üres napozópad. Lemegyünk a tengerhez, félperc múlva egy napozópad repül utánunk a magasból, az ukrán költő padja, térdét csapkodja, úgy örül a nagyszerű tréfának, hogy mégiscsak megoldotta a kérdést, s

fekhetik egész nap a kavicsokon, mi meg a kényelmes, sima deszkán. A szőke nő is, aki a nap ellen kaucsuk-falevéllal védi az orrát, pantomimmal jelzi, hogy valahol különleges bort lehet kapni, a levegőbe rajzol egy palackot, nagyokat nyel, aztán táncol egy-két lépést, így mutatja meg, milyen jó kedvünk lesz, ha iszunk abból a bizonyos borból. Nincs az üdülőben senki, aki ne törődnék velünk, ha mást nem tesz, legalább utánunk szalad valami levéllel – minden nem oroszos címzésű borítékkal hozzánk jönnek, megsimogatják a karunkat, s azt mondják: „mama!” – azt hiszik, valamelyikünk anyja írt Pestről.

Én most élek először ilyen környezetben.

Este néha csak csóválom a fejemet, míg rendszerezem a napot. Az éberség torz gyanakvássá ficamodott fogalmát bizonyosan nem ezek az emberek találták ki: én még ilyen jóhiszemű és gyanútlan lényekkel nem találkoztam. Ebben az üdülőben sosincs becsukva semmi ajtó, sőt van olyan szoba, amelyik a szó szoros értelmében tárva-nyitva áll, aki akar, kirámolhat belőle mindent, de ugyan ki akarna. A strandon szerteszét hevernek a szatyrok, pénztárcák, ruhabugyrok, a nyaralók rá se néznek, míg beúsznak a tengerbe – miért. Ki vinne el valami olyat, ami nem az övé?

Rengeteget eszünk, rengeteget vagyunk a strandon, rengeteget alszunk vagy kirándulunk. A Rica tóhoz is elmegyünk, ezer méterre a hegyek közé, megnézzük ezt a smaragd tengerszemet, ezt a hideg, mosolygó, különös tavat, s áthaladunk utazásaim legszenvedélyesebb, legsajátosabb vidékén, olyan szirtfalak között, amelyek szinte összeérnek, épp csak egy hajszálnyi napsugár fér el az égig érő, függőlegesen alázuhanó, növényzet nélküli, vízcsöppeket izzadó, zöldesszürke falak közt: itt a folyó, mint a Styx, alábújik a földnek, s a szerpentinén nem merek lenézni, sokkal széditőbb, mint bármilyen légiút bármilyen magassága. Nem valószínű ez a vidék, ilyenről álmodni szoktak az emberek, ilyen formájú szirtekről, patakokról, erről a furcsa, hegyi leheletről, a hóról a havasok

csúcsán, míg a pihenő utasokról szakad a verejték valami iszonyú sodrású kis víz partján, ahol barátságos vendéglős-macska fogadja az érkezőket. A Rica tónál nem kell ebéd sem, veszünk egy dinnyét, azzal behúzódnak az erdőbe, ráülök egy fatörzsre, úgy eszem; kis mélyedés van a törzsön, mintha bölcsőben ülnék, mohás bölcsőben. A lombokon átzöldellik a tó. Visszafelé menet az ukrán költő énekel, minden dalát taps jutalmazza, aztán mindenki énekbe fog, a hangok egybemosódnak, a sofőr más sofőrökkel versenyez az istentelen hegyi utakon. A végén minket is elkap a szenvedély, s mikor alig félméternyire a szakadék peremétől sikerül megelőznünk egy másik gépkocsit, mi is úgy visítunk már örömünkben, mint az útitársaink.

Sétáink mindig Ó-Gagrába visznek a pálmafasoron: végignézzük a fehér palotákat. A hegy olyan zöld, a tenger oly kék, a paloták mind hófehérek, hármass csillogás vakít. Este a legjobb erre, úgy tíz óra felé, mikor már megvacsoráztunk, és szűnik a meleg, erősebb a bokrok és virágok lehelete, időnként csillagok zuhannak a tengerbe az augusztusi égboltról. A parttal párhuzamosan mesterséges tavak, szökőkutak, jobbfelől az égbe szökik a hegyhát, oszlopsor visz fel a kis kastélyokig. Legfurább sétámat R. professzor feleségével sétálom: Gálja nagy kiránduló, meg akarja nekem mutatni az egyik forrást. Férfiak nélkül indulunk el, nekivágunk a szurdoknak, helyenként nincs is út, akkor a folyó köves ágyában mászunk át a sziklákon. Összevissza ütöm magam, folyton elvágódom vagy elcsúszom a mohán. A táj, ahogy távolodunk a tengertől és az emberi lakóhelyektől, egyre inkább meseszerű, ilyen lehet a „kék tó, tiszta tó” vidéke, ilyen lehet az a föld, ahol Rip van Winkle alszik, ilyen lehet a tündérország. A hegyhát itt sem lejt, csak leszakad a magasból, függőleges falon kapaszkodunk Galjával. Letörik minden körmöm, néha kiszakad a súlyunk alatt a cserje, de nem bírjuk abbahagyni az utat, olyan gyönyörű. Sose látott madarak sose hallott hangon adnak jelt felettünk, embernek még csak nyoma sincs semerre. Galja némán megy, én dúdolok, azt dúdolom, hogy *Ne*

feküdj a szénaboglya tövébe... Piros cipő van rajtam, azazhogy volt, az a mocskos barna valami már nem hasonlít cipőhöz, amellet merő víz a belseje, mert belehágtam egy patakba. A ruhámon zöld foltok (a moha, a sok zuhanás!), a térdem máris olyan, mint egy iskolásfiúé.

Mikor megérkezünk a forrás közelébe, énekszó hallik. Eszembe jut egy szovjet színdarab, amelyet a Jókaiban láttam, nem is tudom mikor, Horváth Teri játszott benne egy rossz, majd egyre javuló kislányt. Az kezdődött azzal, hogy valami mesebeli vidéken, valahol messze ül egy társaság, főznek a tűznél, arra jön egy utas, akiről utóbb kiderül, hogy a párttitkár, de ezt eleinte még senki se tudja, azt tüstént meghívják ebédre, az meg melléjük ül, mintha világ életében ismerte volna valamennyit, és eszik. Ültem a páholyban, sóhajtoztam, néztem az órát, fejemet ráztam – azért ez mégiscsak túlzás... Most, hogy kikeveredünk a sziklák közül, látom, hogy szemben, egy óriási szirten, ott ég a tábortűz, kirándulócsoporthoz névvel körötte, valamivel távolabb barlang, a barlangban a forrás ágya, s vízben dinnye hűl és pezsgő. A társaság saslikot süt nyáron, s mikor meglátják Galját, elkezdenek integetni és kurjongatni. Tolmács nélkül is megérttem, mit akarnak: el vannak ragadtatva, hogy ilyen kapóra érkeztünk, éppen kész az étel, együnk velük. „Kik ezek?” – kérdezem Galjától, Galja a fejét rázza, honnan tudja, kirándulók. „Dinnye is van – mutogatják az idegenek a forrást –, ital is...” „Ő nem tud oroszul” – mutat be Galja. Ezen nagyon elcsodálkoznak, az egyik kiránduló lehajol a szikláról, s felhúzza maguk mellé a karomnál fogva, ne kelljen négykézláb felkapaszkodnom a tűzig. Németül tudok? Úgy igen. És akkor nem elég az a Jókai színház élmény, hogy nem hittem el egy írónak valamit, ami itt, az ő hazájában valóság, jön a másik megrendülés, ez már nemcsak zavarba ejtő, de szívszorító is: elkezdenek németül beszélni hozzám az idegenek. Ilyeneket mondanak: „Schnell! Komm her! Frisch! Arbeiten! Wer da?” Nem merem végiggondolni, hol s

milyen körülmények között tanulták, amit tanultak. Galja nem érti, mi bajom van, mert Galja nem író, és németül se tud annyira, hogy kihallja a különös hangzavarból a katonai frazeológiát. Este nyolc óra van, mire hazaérünk, máskor ilyenkor már tombolok az éhségtől, most nem kíváncszom étel után, csak lerohanok a plázsra és beúszom a tengerbe. Egyedül akarok lenni, teljesen egyedül.

Gagrában csaknem három hétig maradunk, meghízunk, szépen lebarnul a bőrünk, Gugus úgy tíz nappal megérkezésünk után szabadságra megy. Egy szót sem értünk búcsúbeszédéből, de melegen rázzuk egymás kezét, Gugus rámutat egy eddig ismeretlen férfira. Annyit értünk meg a szavaiból, hogy taxi és Adler. Adler a repülőtér, ahonnan indulnunk kell, a taxi szóból arra következtetünk, hogy most ismertet össze bennünket a sofőrrel. Úgy is tartjuk számon a kedves, csöndes ismeretlent, hogy ő az üdülőbeli gépkocsivezető, csak az utolsó délelőtt derül ki róla, hogy Gugus helyettese. Azt hiszem, holtig úgy fog rám emlékezni, hogy kezelhető futóbolond voltam, mert éppen az imént említett félreértésből kifolyólag, valahányszor megláttam, rámosolyogtam, azt mondtam neki „töf-töf”, ezzel akarva kifejezni, hogy tudom, ő visz majd bennünket a repülőtérre.

Mikor elköszönünk az üdülőben, nemcsak Larissza van jelen, hogy búcsút integessen, átsántikál R. professzor is a másik épületből. Kamilla férje búsan üti a közfalat erkélyeink között, s átdobja névjegyét, címét, hogy tudjuk, hol keressük, ha Bakuban járunk. Mi is átdobjuk a magunkét, mert hátha ők járnak Budapesten. (Az a legviccesebb, hogy egyik út sem lehetetlen!) Még egyszer átfutunk a taxival Sztari Gagrán, ezúttal déli napsütésben, a tenger mellett visz a műút, a sziklafalba vágták. Monacót csak filmen láttam, de ott lehet ilyen a tengerpart meg a növényzet.

Adlerban tömeg, és nincs Larissza és a professzor. Jön a pantomim. Segít, bár mire megtaláljuk, melyik a mi gépünk, úgy eltelik az idő, hogy futnunk kell a repülőtéren a negyvenöt fokos

hőségben. Izzik a táj. Moszkva, mint megszoktuk, esővel fogad. Maja ott áll a transit kijáratánál, s azt se tudja, mit csináljon örömeiben. Megint elnézem, míg magyaráz, kezünkbe nyomja a magyar újságokat, folyóiratokat, hogy vacog ismét, szegény kis bogár, még mindig nem tudott lejutni a kénes fürdőbe, ahová mennie kellene az ízületei miatt. Ez a lány örül annak, hogy megint gondja lesz velünk, munkája! Holnap vásárolni szeretnénk, caplathat megint ebben a rút időben velünk.

Másnap taxival rohangálunk a Gumtól a jarmarkig, míg mindent megveszünk, amit szeretnénk, a legsajátságosabb dolgokat is, nekem poc sztakanek is kell, pohár alja, ezentúl oroszosan akarok teázni. A lakkos fa-émléktárgyak között alig győzők válogatni, rengeteget kell hazavinnem, sok a barát. Maja lefordítja kívánságainkat az elárusítónak, aztán kezembe nyomja a csomagot és kifizeti a számlát. Emlék, mondja, emlék és ajándék, ne vitatkozzunk vele, és ne bosszantsuk mindig a fizetéssel, ez itt így szokás. Elképedve nézek rá, mint ahogy akkor is elképedve nézem, mikor elköszön tőlünk a transitban a TU indulása előtt – borzasztó nehéz szívvel hagyom itt. Kávézunk, beszélgetünk, aztán egyszer csak azt mondja, most ne szóljunk egy kicsit, hát elhallgatunk. Fél perc múlva ránk nevet, most már beszélhetünk, ha akarunk, csak hát a szokás úgy kívánja, hogy a kísérőnek egy csepp időre némának kell lennie ilyenkor, átadni magát a gondolatainak, hogy mikor a barát hosszú útra kél, legyen idejük a jó gondolatoknak az utas elébe vágni. A transit falán stilizált nyírfák, a vitrinekben ametiszt, ezüst filigrán munka, nyers borostyán – nem nézhetjük sokáig, indulnunk kell. Maja szeme csupa könny. A lelkét kiugrálta miattunk, hetekig járt-kelt velünk, minden tagja fáj, és most megsirat? Rémülten érzem, hogy egy perc és bőgni fogok én is. Megcsókolom, aztán ránk csukják a repülőgép ajtaját. A TU úgy emelkedik, hogy az ember nem is érzi meg – mire feleszmélek, isten tudja, milyen magasan vagyunk, és milyen messze Moszkvától. Még nem gondolok haza,

arra sem, ami vár, arra gondolok, hogy szállhatnak gépünk előtt, gyorsabban, mint ez a képtelen sebességű jármű, Maja madárszárnyú, utunkat védő, jó gondolatai.

A Földközi és az Adria között

Lassan három hónapja lesz, hogy hazatértünk, s én, aki olyan ritkán álmodom, mintha a természet ezzel adna kárpótlást azokért a súlyos hetekért, melyek alatt mesterségem törvényeinek engedelmeskedve sosem történt történeteket találok ki, szinte minden éjszaka Olaszországban vagyok megint, oda visz az álom.

Néha úszom, számig lep a tenger, alig-alig moccanok a vízben, mert Amalfi partjainál töményen sós a víz, könnyű az úszás, csak lebegek hát, nézem a tájat, a hegyek szinte rám zuhannak fehér szikrát vető arabos épületeikkel, még a folytonos harangszó is visszazeng az éjszakában, a napsugarakba gubancolódott, egy szál sugáron lengő, csepp csilingelés, a komolytalan komolyság hangja. Máskor meg futok valamelyik nagyváros gyalogjáró nélküli utcáin, sötét van és meleg, valami kúthoz érek, ujjaim közt szétporlik a pici csobogás, megnedvesítem a homlokomat, mint annyiszor, annyiszor hat hét alatt. A zajt is visszahozza az álom, recseg a sötétség, ahogy a macskák az ablakok alá szórt halfejet ropogtatják, Isola Bellán megloccsan a tó a kikötő csónak alatt, vagy rezeg az úttest a Lungoteverén a csak a virradat három kis órájára megjuhászodó járművek alatt. Zizegést is hallok, ez Nemi forrása, valami zuhog, az Arno vízesés, s mintha jókedvű elefántok trappolnának és trombitálnának aszfaltos utakon: Nápolyban vagyok ismét. Illat is gomolyog az álomképek közé, veri a fény a mirtuszt, a babérfát meg a nevenincs, piros virágos bozótot, a leandererdőket, sűrű az illat, anyagszerű, átfúrom magam rajta az álomban, mint egy folyosón. A képek önmagukban külön egészek, mint egy nyaklánc gyöngyei: sikátor, dinnye, diadalív, gondola, narancsszínű holdtányér, bőgő gyerek, F. úr, akinek kék inge van, mint a valóságban, s szalonjában nem lámpák égnek, hanem a sarokba helyezett kis reflektorok...

Milyen reménytelen!

– Mért nem küldtél soha levelezőlapot? – kérdezte anyám.

– Mert hazudnak a legszebbek is.

Nincs az a tündérvörös-tündérsárga reprodukció, amely bármit is érzékeltetni tudna Itáliából, a tarka lap, ha rápillantok, maga is tudja ezt, szinte vállat von, szemembe nevet, azt mondja, titka van, nem közli senkivel, s vagy emlékezem rá, megőrzöm formáját és színeit belül és önmagamban, vagy elégedjem meg a brutális rögzítéssel, mely nem ismer se hallgatást, se zajt, se lombrezgést, hullámgörbületet, a tengerből kileskelő arany szempárokat, se léggömböket, guruló golyókat, kövér fehér és keszeg vasszínű, mitológiai fellegetek, sem a Tramontana kékjét, sem a smaragdszínű Szirének öblében. „El fog halványulni az emlék, ha nem dolgozol rendszeresen, ahogy szoktál – mondja aggódva, fejét csóválva anyám. – Mért nem akarsz már nekilátni? Fáradt vagy? Mi bajod tulajdonképpen? Fogsz emlékezni később, ha most nem dolgozol fel a jegyzeteidet?”

Fogalmam sincs róla, fogok-e emlékezni, s ha igen, mi módon, az egészre-e, részletek nélkül, vagy a részletekre, az egész nélkül. Nem tudom, mire miképpen fogok emlékezni. De hogy amíg élek, időnként vissza fogok vágyani Itáliába, arról meg vagyok győződve.

Nehéz erről az országról írnom. Túl közel van hozzám.

Volt egy idő, amikor az volt az egyetlen vágyam, hogy eljuthassak oda, aztán tudomásul vettem, hogy nem lehet, hol azért, mert nem engedik meg az anyagi lehetőségeim, hol más okokból, s nem volt könnyű lecke megtanulnom, hogy másnak jár Itália, nekem meg nem, hiszen a latin volt az első nyelv, amelyre megtanítottak, még beszélni is, mert úgy volt divat a mi családukban, meg aztán latin szakos voltam az egyetemen, a szeminárium falára vetített diapozitívek előtt kollokváltam a sose látott Rómáról, azzal a keserűséggel, hogy tudhatom én akárhogy a topográfiát, nem látom meg soha ezt a várost. „Az Amphiteatrum Flaviumot a Stagnum

Neronis helyén Vespasianus kezdte építeni, s Krisztus után 80-ban Titus fejezte be és szentelte fel száz napos ünnepséggel. Az épület hossza száznyolcvannyolc”... Számok meg számok, egy reprodukció a vetítővászonon, pedig valahol igazán van ez az épület, ott festett rajta „valamikor” Adorján Manassé. A professzor szelíden elszenderül, míg kollokválok, ahogy a végére érek a mondókámnak, újra kezdem, mert ha felébred, s hallgatva talál, azt hiszi, nem tudtam felelni. A professzorral nem tanácsos vitatkozni ilyesmin, észrevenni se szokásos, ha elalszik. „Az Amphiteatrum Flaviumot a Stagnum Neronis helyén...” – csak mondom hetedszerre, tizedszerre, míg a professzor fel nem rezzen, s elkapott utolsó szavaim bús lendületét érzékelve be nem írja nekem topográfiaiából a kitűnőt. Kollegáim diszkréten röhögnek, én meg kimegyek, s elbőgöm magam a folyosón, mert ez azért nem is olyan jó vicc, ez a Colosseum-verkli az alvó professzor mellett, a tudat, hogy hiába ismerem én ennek az épületnek mind a nyolcvan kapuját, hiába tudom, mint tervezték meg az emeleiteit, miféle oszlopsorok alkalmazásával, nem fogom meglátni soha életemben, sem ezt, se Colleont, a pimasz arcút, akit a gimnáziumban kellett tanulnunk művészettörténet órán, s aki szintén megvan valahol, valami velencei téren. „Minek ez?” – kérdeztem magamtól, nagyokat nyelve a szomorúságtól, s végtelen távol a kanti fogalomtól, az önzetlen tetszés ideáljától. Minek ez? Minek minden, akármi? Hogy jobban fájjon?

Velem lassan történnek a dolgok, későn, váratlanul, mintha arcomat figyelnék évekig, évtizedekig akciójuk előtt, hogy legyen idejük eldönteni, érdemes-e hozzám közelíteniök. Aztán egyszer elérnek, rám nevetnek, még vállat is vonnak olykor, mintha nem értenék, hogy lehettek bármikor is kétségeim afelől, hogy eljönnek hozzám egyszer. Itália is eljött.

„Hol az az Accademia d’Ungheria, ahol lakni fogunk?” – kérdeztem K. T.-tól. „A Via Julián.” Mentem hazafelé a Berlinből, ahol utolsó tanácsaival ellátott utazás előtt, s a hatos villamoson kapaszkodva csak törtem a fejemet, honnan ismerem ezt az utcanevet. Otthon elő is vettem Róma térképét, megnéztem, hol vezet; az, hogy Lungotevere Thebaldi, nem mondott nekem semmit. Az ókori Róma helyrajzát is elővettem, amelyen még rajta voltak egyetemista feljegyzéseim, s láttam, hogy jövődóbeli lakóhelyünk, a Falconieri palota, a kilencedik régióban fekszik, arrafelé, ahol valamikor a Navalia volt, a Tiberis egykori kikötője. Elég közel haladhat Dis hajdani oltárához is, s a Stadium se lehet messze a Via Juliától, a régi agónok színhelye. No, most már tudom, hol leszünk. II. Gyula és Bramante, kis paloták és a Campo dei Fiori, jelzi a prospektus. Jó. Érdekes, nekem semmit se mond Gyula pápa neve, azt se tudtam, hogy Giordanót a Campo dei Fiorin égették meg, s az utcanév mégis egyre kísért. Én nem tudom, mi bajom lehet a Via Juliával, hacsak az nem, hogy itthon is a Julia utcában lakom.

A Via Giulia nem hagy békélni.

Egyre pontosabban térnek vissza a szavak, amelyeket valaki mondott vagy írt erről az útról, s bosszant, hogy nem tudok rájönni, kitől idézek magamban, kitől tudom, hogy a Via Giulia „nem egyéb, mint egy nagy pápa és egy nagy építőmester félbemaradt álma, de mint ilyen a legtökéletesebb emléke a reneszánsznak, amelyben az emberek habozás nélkül cselekedték a jót és rosszat, egyáltalán nem rendezkedve be a halálra.” Vendégeink vannak, mikor eszembe vágódik hirtelen, honnan ismerem a Via Juliát, s szerencse, hogy a kávé miatt járkálnom kell a konyha meg a társaság között, s mindenki el van foglalva azzal, amiről odabenn tárgyalnak, így senki se kérdezi meg, min pukkadozom. De igazán olyan komikus, ahogy hirtelen előttem van megint minden, szegény nagytiszteletű úr a gimnáziumban, aki borzasztóan nagy tudományú ember volt, olyan határig, hogy nemigen értettünk egy szót sem abból a komplikált

teológiai magyarázatból, amit nemesebb összetételű hallgatóság híján ránk pazarolt. Galádul fizettünk szíves jószándékáért, mert ahelyett hogy kitártuk volna szívünket és fülünket a számtalan görög szóban bővelkedő, magasröptű előadásnak, valamennyien vagy leckét írtunk, vagy regényt olvastunk óra alatt, mert a nagytiszteletű úr, ha egyszer leült, csengetésig fel nem állt a katedráról, s szép tételei annyira elgyönyörködtették, hogy nem törődött azzal, nem is látta meg, mi történik a padokban, amellet névsor szerint feleltetett az áldott, úgyhogy hetekkel előre ki lehetett számítani, mikor következik el az a tíz perc egy esztendőben, amikor gondolatainkat a hitéletre kell koncentrálnunk. A konyhában padszomszédokra, Mártára gondoltam, emlékszik-e még Skóciában, ahol most él, milyen mindent elborító érdeklődéssel faltuk tizenhárom éves korunkban Erdős Renéet, s milyen mérhetetlen részvéttel kísértük szegény Santerra bíboros lelki válságát. Hát persze, hogy Santerra bíboros palotája állott a Via Giulián, onnan olyan ismerős a név!

Ma már játszhatom az elutazást megelőző hetek emlékeivel, olyanok, mint a tompa kés, nem metszem meg magam velük, nem fájnak. Pedig nem egyszerű vízum- és valutaproblémák maradtak mögöttünk, s nem egy hivatal packázásai, míg felszállhatott velünk a római gép. Az út alig kétórás, kurta és kellemes volt, ahhoz túl fáradt voltam, hogy megpróbáljam szemmel tartani a földet, bármilyen valószínűtlenek voltak is a navigátorfülke közlései, hogy mondjuk, most repültünk el Velence felett, s a tengeren hadihajók láthatók, ahhoz viszont elég friss, hogy eltervezzem, miképpen fogad majd az ország, ahová megérkezünk. Valami titokzatos módon meg kell éreznie, miféle hajdani vágyak teljesülését hozta meg ez az út, Itália rám derül, rám mosolyog... Július elseje van, mikor Fiumicinóban leszállunk, előttünk másfél órával érkezett Rómába Kennedy, ott áll a repülőtéren a gépje, a kordon is látható, amely a pápaválasztásra idegyűlt bíborosok kijelölt helyét elkeríti: nincs még huszonnégy órája annak, hogy Pált pápává koronázták. „Most – gondolom,

mikor kilépek a gépből. – *Most!*” Ám Róma épp csakhogy szarvacskát nem mutat nekem, olyan kelletlenül veszi tudomásul érkezésünket; a repülőtéri tisztviselő, míg átveszi és lepecsételi útleveletem, olyan sötéten néz rám, hogy kelletlenül nevetni kezdek, most olyan vagyok, mint a gimnáziumban tanult Mécs László vers hőse, a gyermek, aki játszani akar, de senkinek nincs sem ideje, se kedve foglalkozni vele. A vámos, mint egy krokodilus, akinek az éjjel összes fogát kihúzták, s most múlt el az injekciók hatása, iszonyú arccal nem kipakol, de mindent szerteszét hajigál a bőröndömből, nagyokat nyelek, míg visszagyömöszölöm a ruháimat.

A Terminiig autóbusz visz be majd, valaki felragadja, elviszi a poggyászunkat. Most még nem szavalok semmit, mert ezt az autóbuszut nem lehet elkerülni, muszáj kifizetni mindenképpen. (Barátaink előre figyelmeztettek, jól vigyázzunk, a kofferek néha három hordár kezén is átvándorolnak, míg elkerülnek rendeltetési helyükre, rengeteg líránk bánja meg, ha kiadjuk őket a kezünkből. Azt mondtam T.-nak, mihelyt megérkezünk valahová, én már a pályaudvarra lépés pillanatában olaszul (nem tudok!) fogok beszélni, ha facchino közelít, ettől nyilván elriad annyi időre, míg mi egerutat nyerünk bőröndjeinkkel. Kislánykoromban volt nekünk otthon egy olyan újságunk, amelyben németül, angolul, franciául és olaszul benne volt a Szeptember végén fordítása, a fordításokat lelkesedésből mind megtanultam, úgy gondolva, hogy ha mégis elkerülnék külföldre, lesz, amivel bemutatkozhatom, jobb közvetítőt Petőfinél nem találhatok. Az újság réges-rég elkallódott, de az olasz verset még tudom valahogy. *Ancora s'aprono nella valle i fiori di giardino, ancora verdaggia il piopo d'avanti alla finestra, ma vedi lontano il pesaggio invernale, già la neve a coperto la cima dei monti...* „Isteni ötlet – mondta otthon kétségbeesve T. – Július elsején érkezünk, feltehetőleg egész hat hét alatt kánikulában bolyongunk majd mindenütt, s te minden állomáson el akarod ordítani, hogy még nyílnak ugyan a virágok, de hó takará el a bérci

tetőt. Inkább facchinót, akármibe kerül, hát hisz így elvisznek a bolondok házába.”)

Az autóbusz nekiindul az ostiai úton, a vezető bekapcsolja a rádiót. Ásatási terület mellett suhanunk, az út két oldalán bozóttá nőtt piros-fehér-rózsaszín leanderek. Egy oszlop kivillan, nem fehér, mint a hó, nem fehér, mint a mész, időtlenebb fehér ez, nevető fehér, az ég kékje is nevető, a virágok pirosa is, a klaxon hangja, mint valami kibuggyanó kacagás. Valaki hát mégis rám nevetett, ha nem is ember; az ablakon belengő szél illatos és perzselő. Most minden rossz olyan messzi van, olyan végtelenül messzi! „Valamikor csak ide vágytál! – mondja az emlék. – Nagyon fiatal voltál, dacos és boldogtalan, mert nem jöhettél, pedig talán hiába is jöttél volna, túl fiatal voltál, minden érdekelt volna, nem a lényeg. Még nem késő. Semmi se késő. Tanuld meg, hogy amíg élsz, addig nem késő semmi. Emlékszel még? Ostia Róma kikötővárosa a Tiberis torkolatánál, huszonkét kilométerre a fővárostól. A hagyomány szerint Ancus király...”

– Szervusz! – mondja az ostiai országút. – Na, ugye?

– Szervusz! – mondom az ostiai országútnak. – Hát persze, persze.

Az autóbusz teteje zöld üveg. Különös varázslat alanya vagyok, míg kibámulok az ablakon, s mondom magamban a valóságban sose látott, de azonnal felismert épületek nevét. A múlt és jelen félelmes hintája emel és zuhant, az, ami mögöttem van és a jelenlegi életem egyetlen pillanat alatt olvad össze. Nem könnyű élmény, megvisel a folyamat, míg tudatom egész tartalma cseppfolyóssá válik, hogy elkeveredhessék egymással az, ami volt és az, amiről csak álmodtam valamikor, aztán megszilárdul, immár örökre és véglegesen. Belerázkódik egész lelkem, egész mivoltom.

A Tiberisnél

A Termitől taxi visz az Accademiába, kihajlok a nyitott ablakon.

Tudom, hogy ez a kép döntő lesz, ez a legeslegelső, meg se próbálom elrendezni magamban a mozaikélményeket, majd lekerekíti sarkaikat az idő. Az elemek elég szokatlanok, én még sose láttam apáca sofőrt, néger kispapot robogón, ferences pátert sem, aki az utcán egy kisfiúval birkózik, lekanyarítja nyakából csuhája kapucnis nyakrészét, a gyerek fejébe húzza, s ott táncolnak együtt az utcán, egy dekoltált szerzetes meg egy kapucnis kisfiú, s majd megpukkadnak nevettükben. Turisták, árusok, zenebona, benzinszag, súlyos őszibarackillat, mintha egy nagyváros és egy enorm gyümölcsöskert lélegzenék egyszerre. Itt is csordában járnak a járművek, mint Párizsban vagy Londonban, de az itteni Kresz elég nagyvonalú: a gépkocsivezetők, ha egymásra ismernek, keresztnevikön szólítják egymást, s mint a szerelmes kutyák, kergetőzni kezdenek csepp Fiatjaikon, közben szeretettel integetnek az úttest közepén rekedt, sóbálvány idegennek, ordító, edzett lelkű rendőrök szeme láttára. Az első tízperc nagyjából azzal telik, hogy folyton azt hiszem: pillanatok múlva súlyos baleset szemtanúja leszek, aztán elkezdek akklimatizálódni, s mire megérkezünk a Giulia útra, idegrendszerem is tudomásul veszi, hogy a hajdani kocsiversenyek hazájában vagyunk, itt több évezred óta életveszélyes közlekedési produkciókat hajtanak végre, nem kell törődni azzal a zűrzavarral, ami az úttesten, a járdán vagy a nem járdán (mert a legtöbb utcán nincs is gyalogjáró) folyik, majd segít Mercurius, az útonjárók istene. Szerencsére akadnak közlekedési lámpák, még akceptálják is a fényjelzéseket (nem mindig!); míg a forgalom áll, meg lehet szerezni az első kirakatélményeket, tűnődni, mi az istencsudája lehet az a piros, görbült répaformájú valami, ami szinte minden üzletben látható János pápa szelíd arca mellett,

amelyet nemcsak fényképek, de tárgyak is őriznek, uram bocsá még desszertestányérok is. Protestáns vagyok, az én egyházi remiszzcenciáim súlyosak, puritánok, megcsóválom a fejemet a desszertestányér láttára. Remélem, az ilyet vitrinben tartják, és nem esznek róla.

A Via Giulia egyes számú háza az út *közepén* van, ez is csak az első percben meglepő, utóbb természetessé válik. Hát van arra valami törvény, hogy egy út számozása az elején kezdődjék? Formabontás. Accademia d'Ungheria: a hajdani Falconieri palota. Várnunk kell, míg az automatikusan záródó-nyíló ajtó csengetésünkre feltárul. Van mit nézni. Balfelől, valamivel lejjebb, kút, óriási, bánatos, kicsit együgyű férfifej köpi belé a vizet, szemközt egy restaurátor műhelye, ahol képeket tisztogatnak, rámaikat javítanak, s egy aranyozott hárfa áll az utca közepén. A párhuzamos épületsorokat a Farnese palota felől egy Sóhajok hídja-szerű ív köti össze, a magasból alázuhog valami futó. Mellettünk templomocska, most be van zárva. Nyílik a kapunk, kopog léptünk alatt a fedett előcsarnok kőpadlója, bent kert álmodik egy kutacska locsogó hangja mellett, s délszaki fák és virágok mögött rácskerítés feszül a dél törékeny árnyai között. Nyár – érzi a belépő. Olasz nyár, más, mint az otthoni. A rácson túl valahol a Tiberis. Nem látjuk, de érezni a folyó közelségét.

Csak fönt, a szobánkban derül ki, voltaképpen milyen fáradtak vagyunk. Meleg van, gondolni se tudunk ételre. Az ablakot és az erkélyajtót csak pillanatokra lehet kinyitni, szieszta idő van, később megtanuljuk, hogy akik ilyenkor is kinn mászkálnak a városban, azok turisták, idegenek, az olaszok fedél alá húzódnak ezekben az órákban, s akkor folytatják a munkát, mikor enyhül valamit a hőség. De azért kikukucskálunk, megnézzük, hol lakunk voltaképpen. Balfelől az ikerudvar második, a Lungoteverére nyíló frontja, zsöllyék vannak a virágok között s egy másik, kisebb kút csacsog, macska mereng előtte, nyújtózik, s mintha a víz hőmérsékletét vizsgálná, mellső kacsóját egy pillanatra belemártja a medencébe.

Pálmafák, borostyán s a rács szövevénye mögött olyan mélyen, hogy nem is látni, a víz. Áradnak az autók erkélyünk alatt, csörömpölnek a villamosok.

Öt óra lesz, mire valahogy erőre kapunk, s érezni kezdjük, ennünk kellene valamit. Öt óra késő már ebédnek, vacsorának viszont korai, de mindegy, valahol csak kapunk ételt. Elindulunk az orrunk után. A Farnese palota mellett lépegetünk el, egyik kútjánál megállok, alátartom a kezem nevető permetének. A víz végigsiklik a csuklómon, lenyalom a tenyeremet, meg kellett ízlelnem Róma vizét, addig nem lehetek egészen itthon.

Aztán a város feldől, mint a kosár, amelyet annyiszor elképzeltem gyerekkoromban: mi lenne, ha volna egy kosaram, amelyben minden benne volna, ami csak érdekel, és a karomon hordhatnám, valami tündér titokzatos ajándékaként, s mikor kedvem tartaná, kiszórhatnék lábam elé házakat, embereket, hegyeket vagy tengert. Most itt a kosár, feldöntötte ez a feledhetetlen pillanat, ömlik tartalma, eláraszt, sikátorfalak közt száradó fehérenmű madárraja leng, az ószeres biciklipumpát, avított ruhákat és velencei csillárt árul, van itt egy múzeum is, kicsi-kicsi ház, a boltokban ismeretlen ételfajták, dinnyét metélnek a gyümölcsösstandokon, rikkancsok üvöltöznek, drogeriák villognak, szentképek tüzelnek, halárusok veszekednek, csigahéj ropog, az emberek kinn ülnek az utcán, dalolgatnak, gyereket cipelnek, muzsikálnak, hadonásznak, imádkoznak, és még mindig úgy ver a nap, mintha el akarná feledtetni, hogy tél is volt valaha, és az ég, az ég, az is kibomlik a kosárból, sose láttam még ilyen színű eget, gondolom, pedig akkor még nem is ismerem az igazi itáliai mennyboltozatot, az éjszakai olasz eget, amely úgy kék és úgy fekete, hogy voltaképpen egyik sem, csak tömör, tompa csillogás, s a déli fényt se láttam, a fehér-izzást. Gurul a sok elem, alig veszem észre, hogy gyorsabban megyek, mint illenék vagy értelme volna, mert hiszen hajdani bánataim meg a fiatalság csalódása elől futok, amely annyi éven át azt mondta

nekem: „Valami nincs, nem is lesz sohasem.”

Pedig hát *lett*, itt van, érzékelem, s a perc hosszú, mint Faust bűvös pillanata.

Sforza Cesarini terén ebédelünk, a vendéglőst nem lepi meg semmi. Spagettit, ötkor? Mért ne? Lehet, a mi földünkön ilyenkor szokás. Válgják egészségünkre, már csinálja is. Fejünk felett kárpit, pedig az utcán ülünk, egy terecske közepén, valahonnan ismerős ez a kárpit is, de honnan. Mire elkészül a spagetti, rájövök, s elnevetem magam: bizisten ilyen baldachint vittek valamikor otthon az úrnapi körmenetben a kanonok feje felett, ugyanilyen égbék baldachint, csak sose tudtam, hogy még egyszer viszontlátom Sforza Cesarini kis terén. Valamivel távolabb gazdátlan cipő ábrándozik, kell-e valakinek, még egészen jó cipő, és teljes pár. Megnézem, később aztán megszokom, hogy itt a legsajátosabb tárgyakat lehet találni az utcán, félpár vagy teljes pár szandálokat, harisnyát, női nadrágot, szentképet, kanalat, ny londézsát, elszakadt karkötőt, kalapot vagy amulettet.

Az Angyalvárig sétálunk le, nem futja többre az erőnkől. Még nem alkonyodik, arany Hadriánus síremléke, arany rajta az angyal is, az önmagától is meglepődött, kicsit ijedt angyal. Meleg van, másképpen meleg, mint itthon, kánikula idején, mind a ketten szédülünk egy kicsit. Sem a zaj, sem a forgalom, sem a nyüzsgés nem szűnik, ahogy az est leszáll, inkább minden nő, szélesedik, valahogy kiteljesül, mintha az este hozná meg itt az ébredést, mintha a nappal csak előkészület volna mindenre, ami aztán később elkövetkezik. A különbség csak annyi, hogy több a mesterséges fény, a Farnese előtt Caracalla fürdőkádja it alulról világítja meg a sugár. A víz most sárga, nem is vízszerű, inkább mint a híg méz. A Campo dei Fiorin bort mérnek, a barát szobra csak áll, ugyanazon a helyen, ahol valamikor megégették, állunk mi is, nézzük őt. A téren akkor gyűjtanak alá a napközben felgyűlt szemétnek, kunkorognak a lángok Giordano Bruno lábánál. Az ember nem tudja

megfogalmazni, mit érez, lehetetlen. Az érzés valahogy kocsonyás marad, nem szilárdul meg, csak éppen érinti a tudatot, mert hát mit lehet érezni vagy mondani az első este Rómában a Campo dei Fiorin, ahonnan már elmentek az árusok, ám a házak meg sikátorok csak úgy öntik az embereket, s Giordano Bruno ott áll megint egy icipici máglya felett.

Az Accademián mindenekelőtt fürödni szeretnénk.

Nem egyszerű. A mi emeletünkön egyetlen fürdőszoba van, istentudja hányunknak, tábla figyelmezteti a lakókat, ki-ki iparkodjék rövid ideig igénybe venni, s a mosást lehetőleg éjjel bonyolítsa le. Pár napon belül testvéri közelségbe kerülünk lakótársainkkal, nem is lehet másképpen, mert a hallban úgy ülünk, mint a paciensek a fogorvosnál, lessük a fürdőszobaajtót, számon tartva melyikünk mikor ment be, s bizony olykor még meg is kérdezzük egymástól, ki miért veszi igénybe a tisztálkodási és egyéb célra egyaránt használható fürdőszobát. „Csak kezet mosok, bizisten!” – kiáltjuk nyíltszívűen, ha meglátjuk, hogy más is iparkodik a fürdőszoba felé. „Nem fürdöm, nem, dehogy, csak egy pillanat!” – közli ki-ki legbelső titkait, mert ettől függ tíz másik ember időbeosztása – tudni kell. A fürdőszoba jelentős tényező ebben a városban, mert Róma nemigen gondoskodott vendégeiről, ha azok városnézés közben hirtelen igénybe szeretnék venni valami „egyéb mellékhelyiséget”. Egy-egy útközben elérhető gabinetto olyan felfedezés, mint valami műemlék megtalálása, azonnal jelentjük egymásnak, ha valakinek sikerült rábukkannia ilyesmire. „Képzeljétek, a Vesta templomhoz közel... A Trevi kútnál...” A hotelekben, persze, nincs probléma, de kinek van képe bemenni egy hotelbe csak azért.

Az éjjel semmi más éjjelhez nem hasonlít, nem a meleg miatt, most már nyitva erkélyajtó is, ablak is, nincs tűrhetetlen forróság: a zaj a megszokhatatlan egyelőre, reszket a Tiberis-part a járművek alatt, aludni nem lehet, csak pihenni. Korán kelünk, jókor kell itt

elindulni, mikor még nem tűz a nap, amellet a fürdőszobai tevékenységeken is tanácsos minél hamarabb túlesni. Ebéd után aztán hazajövünk aludni, ezentúl úgy élünk, mint a rómaiak, itt a klíma parancsol.

Ma végre meglátom a Tiberist.

Felmegyek pár lépcsőn a vízköpő, bánatos férfifej mellett, s mintha át akarnék úszni egy medencét, belevágom magam az autók közé. Se rendőr, se lámpa, se zebracsík, semmi jogom, hogy ott ugráljak a járművek között, de ki törődik ezzel Itáliában. Az olaszok udvariasan kikerülnek, s elismeréssel nézik, mint táncolok át soraik részén. Pesten réges-régen lefüleltek volna ilyesmi miatt, vagy agyon tapos egy jármű, esetleg ha nem lát meg a rendőr, a kocsivezető nyilatkozott volna rólam választékos stílusban. Itt nem, itt így jó, a sportszerű, csak így tudja megmutatni a volán mellett ülő, milyen ügyes. A fogam vacog, mire vége a kísérletnek, s ott állok a parton a platánok alatt.

Hát akkor neked is szervusz, te folyó, gondolom, te sekély kígyó, te zöld. Sűrű, keskeny hídpántjaiddal te se hasonlítasz senkihez, akár távoli testvéreid. Ha jól emlékszem még, Etruriában születél, onnan kanyarogsz idáig. Most már értem, hogy a benned lakó istent mért hívták Colubernek, hiszen csupa kanyarulat vagy, csupa játékos görbület. Szervusz, minden vizek atyja, pater aquarum omnium, mit csinál Rhea Silvia, akit elvettél feleségül? Könyöklök a mellvéden, nézem a folyót. Olyan különös érzés, hogy az ember évtizedekig ismer valamit, a valódi megismerés minden reménye nélkül, s aztán egyszer csak szembe kerül vele. Füttyülök, bámulok, lenn kígyózik a víz.

Próbálok tájékozódni, de hát nekem az ókori Róma térképe van a fejemben, amelyből vizsgáznom kellett. Körülbelül itt, ahol vagyok, lehetett valamikor Agrippa hídja, de melyik van a helyén, talán a Ponte Sisto? S a másik, ami felé közeledünk, a Garibaldi, az lenne az

Aurelius? Nem tudom. Ha lejjebb megtaláljuk Aesculapius szigetét, s híd visz át rajta, a Fabricius, akkor jó irányba megyünk Vesta temploma felé.

A Ponte Garibaldin túl ott a sziget.

Egészében pirosnak látszik a hátán terpeszkedő épülettől, amelyen szentek támogatják egymást, templom lehet ezen a szigeten. Hátrább, a híd mögött – Ponte Fabrizio, jól emlékeztem – kimondhatatlan méretű lakóház szövedéke, sziget a szigeten. És virág. Mindenütt virág. Olyan a sziget, mintha egy tál virág feneklett volna meg valami sekély, zöld folyóban, s megtartották volna rajta dísznek, hogy örüljön a folyóisten; a tál virág közepén, hogy még parádésabb legyen, templom is áll meg ház meg egy hidacska púpozza hátát, mint a virágkereskedések baba-japán kertjeiben. Itt reggelizünk vele szemben. Most már pontosan tudom, hol vagyunk, akkor is tudnám, ha nem látnám a közelben a zsinagógát: ez volt a zsidóváros valamikor. A templomfalon a világháborús és a fasiszták kiirtotta áldozatok neve alatt csupa méz és zene az olasz szöveg méltóságteljes szomorúsága: „Meghaltak az édes hazáért...”

Nem kell térkép, az emlékezés vezet. Mögöttünk Marcellus színháza van, ha itt átvágunk, a Capitoliumra kell jutnunk. Leandercserjék alatt visz az alvajárók biztonsága. Itt a sas, magas kalitkáját hiába árnyékolják a lombok, rosszkedvű, szegény akvila gunnyaszt a melegben – istenem, de borzasztó lehet szimbólumnak lennie egy eleven lénynek! Milyen különösen sötétek a lombok ezen a földön. Itt a farkas is, Romulus és Remus farkasa, kis házat építettek neki a meredek dombon, szikráznak az Ara Coeli lépcsői, irgalmatlan a sugárzás, nemcsak éget, de szúr is, mint a penge. A farkas csendes farkaska, csak járja-járja műsziklaodva előtt az utat, bele-beleszagol csepp medencéje állott vizébe. Sárga, bánatos kutyaszeme van, csak a járása vadé. Ketrece előtt, a lombok alá húzódva macskák alusznak, még azok se veszik komolyan.

A Capitoliumon minden fényből van, fény tartja össze, mint valami háló az épületeket, a csillogásra fekete és lila árnyékok zuhognak a tarpei szirt tájékán. A tetőn a Dioscurok őrzötte téren lekuporodom a földre, nem is annyira a meleg vagy a kimerültség, inkább a tehetetlenség húz le. Az ember tudja, hogy ezt a teret Michelangelo álmodta, Marcus Aurelius lovasszobrát is ismeri, ám a valóság súlyosabb és igazabb, mint az elképzelés vagy a tudat. Csak ülök, ülök a Capitolium tetején, ömlik rám a leanderillat, a fény, s majdnem szomorú vagyok tehetetlenségemben, mert ugyan mit is csináljak ennyi szépség előtt?

Az út lefelé a régi római út kövein megint olyan ismerős. „Clivus Capitolinus” – mondja az emlék, s aztán elhallgat, mert odalenn már a Forum villan elő, s innen felülről jól látni a hangyákat a romok közt; a turisták százait. Irgalmatlan sugárzás, napverte kövek, mint a felleg leng fölöttünk a cserjék illata. Ott, jobbra, az a Palatinus, az emlék tudja, arra kell keresnie a Domus Augusteat meg Tiberianát, de elkapom a fejem, most még nem akarom tudomásul venni – sok. Carcer Mamertinus. Akkor mögöttem a Tabularium lehetett, s a három oszlop valamelyik híres templom maradványa. A három oszlop megrögzül bennem; akkor, ott, azonnal tudom, így rémlik fel majd később mindig ennek az első sétának az emléke: a semmi háttér előtt árva oszlopok lebegnek, amelyek tökéletesebbek, mintha egy épen maradt épületből fehérlenének elő.

Lenn a Forumon előttem amerikai turistacsoport, mögöttem németek, oldalról francia szó hallatszik, olasz nemigen. „Ibam forte Via Sacra” – motyogok, akár sermókat szavalhatnék, nem figyel itt úgyse senki. Szóval, most én is itt megyek a Szent Úton, ahol valamikor egyszer egy költő haladt, s ahogy szokása volt, mindenféle hiábavalóságon törte a fejét. Én is ezt teszem, míg aprózom a lépést a szabálytalan, évezredes köveken. Párizsra gondolok, a Boul. Michelre, Adyra, Horatiusra. Nem, nem kérek vezetőt, köszönöm szépen, tessék engem békében hagyni, tudom, mit látok. Az ott

Septimius Severius diadalíve, most a Basilica Aemilia meg Julia között állhatok, előttem a Rostrum. Ha visszafelé megyek, Castor templomát kell megtalálnom és a Vestát, Antoninus és Faustina temploma most valami szent nevét viseli. Nem, igazán nem, ingyen se tessék magyarázni, nem kell. Ahol járok, csupa rom, a semmi közt visznek a durva kövek, minden csak törmelék, pusztá jelzés, itt mesterségem egész kelléktárára szükségem van, hogy az oszlopmaradványok, épület-alapzatok között haladva a rekonstruált Forumot láthassam, ahogy képeken láttam, ahogy tanultam. Persze, sikerül. A képzelet erős.

Romulus sírja. Üres. Leügyetlenkedem. Fenn lehet vagy negyvenöt foknyi meleg, idelenn több, amellet levegő sincs. Magam vagyok, megtapogatom a köveket, meg is szagolom a falat. Felettem, mint valami Aida-finálé, hallik az amerikai csoport vezetőjének a hangja: „Ez itt Romulus sírja, de ide ne menjünk le, borzasztóan meleg van odalenn. It's stuffy, rather. I, personally, don't even believe, that he had ever existed.” Elnevetem magam, aztán ijedten abbahagyom, iszonyú hang, ha valaki a föld alatt, kövek között felkacag. Nem szabad megpróbálni.

Mire visszamegyek a Forumról, le kell ülnöm, nem bír a lábam. Oszlopok hevernek a kijáratnál, mint mindenütt Rómában, senkinek fel se tűnik, hogy ráülök az egyikre. Hátradőlök, ég a torkom, a szemem. Mögöttem sűrű bokrok és hersegés. Egy csúnya asszony most borított a bokrok alá egy kosár hulladékot, sovány, feltartott farkú cicák rohannak rá az ételre. Arra még van erőm, hogy odaintsek az ismeretlennek, beszédre nem futja, ám a gesztusomban benne van, amit akarok. Jól van, derék csúnya nő, köszönöm szépen a macskák nevében, mi lenne ebből a sok állatból, ha nem akadnának magadfajta jó lelkek, akik ételt hoznak a számukra. Az ismeretlen komolyan, valami írásban érzékeltethetetlen suta bájjal meghajlik a bokrok alján a halhulladék felett, így érzékelteti, hogy elfogadta, s méltányolja üdvözetemet. A cicák esznek, az ismeretlen

vigyáz rájuk, míg megebédelnek, vizet is hoz nekik egy konzervdobozban. Még akkor nem tudom, hogy amit látok, mennyire nem tipikus, még nem ismerem Nápolyt, nem ismerem Fényképész Szamárkát, lelkesen megbámulom a T. felfedezte Állatvédő Egyesületet, mely előtt pici állatmentőkocsi áll, s az ambulancián bús kutyák és bebugyolált macskák várnak az orvosra, azt hiszem, kiváltképpen állatkedvelő országba jutottam, de hát később kiderült, hogy nem. Egyáltalán nem.

A Colosseum-élmény váratlan ráadás: egyszer csak itt van, felénk magaslik, s mint a harang, zeng vissza saját, feleslegesnek hitt, szomorú papagáj-feleletem az arány és szépség e különös épületéből: „Az Amphitheatrum Flaviumot a Stagnum Neronis helyén Vespasianus kezdte építeni...” Zeng, zeng saját hajdani hangom, s lebírja, visszafelé bandukolva a Vittorio Emmanuel emlékmű barbár fehér tortája miatt érzett szomorúságot.

Fáradt vagyok, szédelgek. Traianus oszlopát már nem tudom felfogni, a Palazzo Veneziát sem, sok volt, nem látok, nem érzékelek. „Itt a Doria palota – csúfol T. – Doria Angyalka palotája. Ez se kell? Doria! Doria Loredan!” Megtorpanok, bebámszokodom a gyönyörű, árkádos udvarra, s kipukkad belőlem a nevetés. Én, ha regényen dolgozom – gyakran megírtam már –, nem olvasok rendes irodalmat munka közben. Míg a Danaidát csináltam, heteken át Féval többkötetes könyve volt az esti pihenésem: A néma cimborák egy 1871-es kiadása, annak hősei voltak a Doriák, akik palotája előtt most állunk. „Midőn Doria ünnepélyt adott – idézi síri hangon T. – mindenfelől sereglettek a vendégek. A gyepaddal szemben, mely babér- és kaméliabokrok mögé volt elrejtve, egy domino megállt, háromszor tapsolt, s Doria Angyalka és Loredan látták, hogy a fasor végén egy álcás férfi...” „Na, igazán!” – mondom sértődötten. Mit bosszant mindig az olvasmányaimmal? A tömlős, pufók vízköpő mellett indulunk haza, ebéd nem kell, nem bírok én lenyelni most semmi szilárdat, forró csokoládét kérek, aztán haza. Estig

agyoncsapottan, álomtalánul alszunk, még a vacsorát se kívánjuk, pedig „sátán módra” sült csirke van, s a vendéglő sövénykerítése fölött lampionok fénylenek. Minden épület mintha egy kicsit előregömbülne, úgy figyel bennünket ebben a világításban. Lehet, hogy estenként itt lehajolnak a kíváncsi házak? Miért ne? Ez Róma. Körülbelül annak a porticusnak a helyén vacsorázunk ilyen étvágytalánul, ahol Pompejus oszlopa állott, amelynek alján Julius Caesart megölték.

Reggel előveszem a gyönyörű kék útikönyvet, elkezdem olvasni. Térdemen, mintha regényvázlaton dolgoznám, papír, kiírom, mit kell feltétlenül megnéznünk, ez az ügyes Guide Bleu aszerint osztja be a látnivalókat, kinek hány napja jut Itáliára. Nekünk majdnem két hetünk van magára Rómára, rengeteg idő. Olvasok-olvasok, egyre csüggedtebb leszek, a végén lecsapom a könyvet. Ki volt az a lelketlen, aki ezt a Guide-et ilyen praktikusán megszerkesztette? Ha követem az útmutatásait, nem fog bennem megmaradni semmi, csak nevek halmaza, a sznob tudat, hogy itt is jártam meg ott is, felidézni nem tudok majd semmit. Reménytelen város ez, itt évekig kellene élni, hogy valamennyire is megismerjük. Magunkfajta vándormadár jobban teszi, ha lassan átrepül utcái felett, s hagyja, hogy Róma a maga módján hasson rá, lényegével, egészével. Na, szervusz, útikönyv, jó éjszakát. Úgyis borzasztóan nehéz vagy, ezentúl csak este nyitlak ki, s utólag megnézem benned, mit láttam. Egyébként még ezt sem ígérem, mert én nem szeretek mindent tudni, nem nyugtalanít, ha egy adatom hiányzik itt vagy ott. A Maria sopra Minerva előtt láttam egy elefántsobrot, így jut majd eszembe együtt a sötét, illatos templom meg kinn a kemény sugárzásban az ügyes kis elefánt. Híres templom lehet, a nevéből ki lehet következtetni, miféle; ha szorgalmas volnék, mint Simkó Elek, most nekikezdhethnék jegyzetelni, helyett, hogy mint valami folyóba, belevetném magam az utcák közé. Nem, kedves kis elefánt, maradj meg csak titoknak. Nem ront az élményen, ha az ember évek

múltán, mikor az idő már minden élet lecsiszolta az emléknek, egyszerre lát maga előtt egy nyilvánvalóan pogány szentélyre épült keresztyén templomot meg egy kis elefántot, s egyikről se tudja bizonyosan, amit tudnia illenék.

Azt mondják, jelentkeznünk kell a Questurán, elindulunk a Via Nazionale-ra. Óriási élmény: az olasz férfiak akkor is átadják a helyüket a járműveken, ha az ember nem terhes és nem jár bottal. A Questura, mely a hírek szerint a magyar turistákat illetőleg változó magatartást tanúsít, ezen a napon lekötelezően nagyvonalú: a tisztviselő azt mondja, semmiféle bejelentkezés nem kell, nyaraljunk jól és jó mulatást. Megkönnyebbülten térünk vissza a Via Nazionale kápolnába: miénk a délelőtt. A Pantheon felé vágyom, mert a műtárlatos Agrippa régi szerelmem, de mikor meglátom az épület gömbölyű tetejét, csak elmosolyodom: még csak ki se rí környezetéből, természetesen egyé vált vele. Nem, sajnos, itt nem járnak tógás kísértetek, a hajdani fürdőhöz épített épület se Mars, se Venus emlékét nem idézi már, ez a Sancta Maria Rotunda, s az én barátom nevét csak a felirat őrzi. A Pantheon látása azért mégiscsak jelentős pillanat lesz a számomra, itt kezdek először gyanakodni magamra, hogy nekem valahol valamiképpen mégiscsak a nem létező latinok a legfontosabbak Rómában. (Ez az érzés akkor kulminál, mikor később a katakombában a szaleziánus páter arról beszél, hogy üldözték a hívőket a pogányok, s én sértődötten rábámulok, mert mit pogányozza le az én latinjaimat.) Ez a felismerés olyan komikus, hogy leülök kuncogni a Pantheonnal szemben egy lépcsőre.

Úgy döntöttünk, ha a Questurán nem kell várni, megnézzük a San Pietrót. Sok pihenőt tartva lépegetünk vissza a Tiberisig, minden kútnál megállok, megmosakszom az utcán, jó adag vizet locsolok a ruhám kivágásába is. Senki se lepődik meg rajta, az olaszok észre se veszik, az idegeneknek pedig rendszeres találkozóhelyük minden közkút. A Piazza Navonát illedelmesen körbejárom, ezzel G. G.

verseskötetének tartozom, furcsa tér ez, sokáig bámulom minden irányból, le is ülök az egyik óriási szökőkút peremére. Oroszlánfigura nagy topa lába hág előtttem a vízbe, iszik az állat a csodakút csodabarlangjában, szivárványszínű permet mögött lefetyel. Most nagyon szeretném, ha itt lenne G. Itt állt valaha Goethe is? Itt sétáltak azok a metszetekről ismerős, különös figurák? Nyilván. Akkor itt a közelben kell lennie Letizia madama palotájának is. A vonatkozások útikönyv nélkül is eléri az utazót, küllőik közepén rezeg a szemlélődő, mint egy önmaga emlékeitől megriadt bogár a pókháló szövedékében.

A Garibaldi hídnál villamosra szállunk, messzi van gyalog a San Pietro. Most „Budára” megyünk, a Tiberis túlsó partjára, olyan tiszta ez a rezzenéstelen forrás, hogy az ember azt hiszi, csak átnyúl a parton, s leemeli maga elé a Ianiculusról Garibaldi szobrát. Az egyébként ritkán zsúfolt járművek közönsége kivételesen akkor sem gyérül, mikor a túlpartra érünk: Szent Péter temploma körül áttekinthetetlen tömeg hullámszik.

Tulajdonképpen ez az igazi látványosság, ez a szökőkutas, két kitárt karhoz hasonlító kolonád, melynek árnyékában esznek, kegytárgyakat árusítanak, szandált lehúznak, imádkoznak, gyereket pólyálnak, alszanak és fényképeznek a látogatók. Nemzetközi tömeg ez, ilyen volt a Louvre közönsége, ilyen az Ermitázsé, Stratfordé. Vannak helyek, ahol az ember azt érzi, a világ megtorlik valami végérvényesen fontosnak bizonyult látványosság előtt. A szökőkutak ontják a vizet, a zaj tisztelettudó, de azért csak zaj. Míg a templomlépcsőkhöz ér az ember, hagyján, védik a kolonád árnyai, de aztán nem óvja semmi már, csepp napszúrással érkezik Szent Péter híres templomába. Nem tudom, mért nevezem templomnak a Pietrót, nem templomjellegű, apparátusa sem az, középkori öltözetű egyházi személyzet őrzi ellen, illendően öltözött látogatók lépik-e át a küszöböt.

A pompa Olaszországban sehol se kihívó, mindig arányos, nem

nyomaszt, hanem felfrissít, csak éppen nem teremt alkalmas légkört az imádkozásra. A Pietróban se jutna eszembe imádkozni, itt csak nézni lehet, azt is bizonyos rendszer szerint, mert még ép a dekoráció, még állnak a pápaválasztó konklávé tribünjei, s csak egy irányban lehet mozogni, odabenn, ott sem mindenütt. Múzeum, császári palota és nagykövetség, valami világhatalom dekoratív előszobája, ez a Szent Péter, egy oldaloltárnál miséznek is, ám a járókelők oda se pillantanak, nem erről van itt szó, valami másról. Megnézzük a Pietát, csillog, mint a vaj, játszik az ember szemével a márvány, puha is meg merev is, pontosabban görcsös, ahol annak kell lennie, ahogy a rémült izom egy időre megszilárdul a halálban. Végtelen, végtelen magasság, és titkos, csak időnként táruló ajtók, sűrű egyházi illat, tubarózsa, nyári virágok, parfüm meg tömjén.

A Szent sírja. Megállok előtte, iparkodom elképzelni, hogy itt van eltemetve, próbálom elhinni, hogy *valóban* járt Rómában, a Quo Vadisra gondolok, mindent elkövetek, hogy azt tudjam érezni: most egy rendkívül jelentős ember sírja fölé hajlok, aki a legnagyobb veszedelem árnyékában se lett hűtlen ahhoz az ideológiához, amelyben hitt, amelyet képviselt. Ám, nem tudok érezni semmit. A szabály kendőt kötöttetett a fejemre, el kellett takarnom a vállamat, a fél hátamat, pedig amúgy is majd meghaltam a melegtől, borzasztóan irritál ez a maszk, ami annyira nem illik hozzám, de ami nélkül nem léphetek be egyetlen főtemplomba sem itt. Járkálunk, a turisták beszélgetnek, a középkori ruhás egyháziak azzal is megelégednek, ha valaki üvegnylonstólába burkolta be magát, s igaz, hogy mindenhol átüt a bőre, de eleget tett a szabálynak. Dühöngök. Azt magyarázom, azon nem múlhatik semmi, van-e hajamon valami, vagy se, különben is hülyeség az egész, mert a férfiaknak meg azért szólnának, ha kalapban mennének be. Mért kell nekem fedett fejjel járnom, ha a férfiaknak fedetlennel muszáj? De ha már ez a rögeszménk, akkor vegyék komolyan a saját szabályaikat, s ne elégedjenek meg üvegnylonnal meg látszattal.

„Slussz – mondja T. –, gyere ki a Pietróból, nem neked való, nincs humorérzéked, meg különben is puritán vagy és süket az áhítatra. Eriggy csak vissza szépen a latinjaid közé.”

(Nincs igaza, mert amikor, sokkal később, felkapaszkodunk a lejtőn, mely a Hallgató Nénék kolostorába visz [Z. nekünk adta saját külön városélményét!] – s meglátom a szinte teljesen üres Quatro Santit, az áhítat, amelynek a legfőbb főtemplomban kellett volna megérintenie, mégiscsak elér, pedig itt aztán igazán nincs semmi, csak valami kora negyedik századi alapon épült, ártatlan és együgyű templom, négy mártír tiszteletére. A templom üres. Nincs elegáns helyen, nehéz megközelíteni, más templomokhoz mérten szegényes kis épület – ó, istenem, milyen mellette a Gesu, a féldrágakövek, a súlyos ezüst, a gömbölyű, angyali fellegek és különös szentek villódzó temploma, milyen gazdag, fényes és magabiztos. Loyola sírja fölé úgy borul a barokk pompa, mint egy tripla baldachin... – oldalfalán ajtó nyílik a kolostorba, az ajtó mellett csengő. Becsöngetünk. Hallgatási fogadalmat tett apáca nyitja meg a rendház ajtaját, aztán csak hajlong virágcserepei között, míg mi állunk a négy fal közé szorított, hallgató kertben, ahová bezuhog a nap. Itt nem karcsú és hetyke a sugár, mind odakinn, valahogy érettebb, ikrásabb. Donganak a méhek, pillangók emelgetik szárnyaikat a bokrokon, a virágzó fák között a mindenütt jelenvaló kút oly szerény, mintha azt mondaná, akár ne is vegyetek észre, kicsike kis csorgó vagyok én, még a hangom is félénk, szinte szégyellem, hogy kút vagyok, láthattatok ti nálam sokkal különbet Rómában. Itt eszembe jut minden, ami elmaradt mögöttem annyi éven át, holtak, akiknek emléke, élők, akiknek élete kísér: akiket szerettem, akiket szeretek. Csak állok, s riadtan érzékelem, milyen csöndes tud lenni a szívem, az a szinte sose csöndes szív.)

Ebéd, tekergés a Vatikán körül. Micsoda szervezés: van itt minden. Vendéglők hívogató emberei állnak a Pietro felé futó utcákon, s kínálják eredeti római konyhájuk kosztját. Nem kell

semmi szilárd étel ma sem, csak folyadék, s valami könnyű sütemény, aztán vánszorogjunk haza, nyúljunk el, aludjunk, hogy legyen idejük az élményeknek hátrább húzódnia a tudatban, s este megint viszonylag pihentebben vehessük be magunkat a városba. Kurta, mély nappali álommal pótoljuk az éjjeli alvást, ébredés után percekig kábultak vagyunk, mintha altatót vettünk volna be.

Vacsora után a Palatinus alatt sétálunk, megint csak nézek, találgatom, mért annyival sötétebb itt a fa meg a bokor zöldje, mint máshol, s mik lehetnek ezek a bőrnemű, furcsa levelek. A Circus Maximus előtt megállunk, persze, csak a helye van meg, Horatiusra gondolok megint, *evitata rotis, palmaque nobilis...* Milyen egyszerű volt minden az iskolapadban – gondolom, aztán megrázom a fejemet saját buta közhelyemen. Istencsudát volt egyszerű.

Porta Capena, Fortuna Virilis, Vesta. Itt mégiscsak meg kell pihenni, körbefutok a szentély körül, be is leselkedem, de nem látok semmit. Lenn a templomocska körötti téren a márványtörmelék között gyerekek labdáznak, piros labdájuk van, és semmi közük semmiféle istenekhez. A sötétség a Capitoliumon talál, ezúttal fényben úszik már minden, sárga-fekete-arany és kék-fehér villog a hármass épületen. A Dioscurok háta mögé húzódom megint, a lépcső tüzel az egész napi napsütéstől. Lehúzódom a szandálomat, mezítláb ülök, így ül köröttem minden turista. Egy macska ballag át a belső téren, nagyon kicsike, szürke foltos macska, fogpiszkáló-farkát égneke emeli. Oly pici a nagy épületek között, oly magabiztos, hetykén eltűnik a tarpei szirt irányában. Sűrű a leanderillat, az ember azt hiszi, ha belekap a levegőbe, a kezébe akad, mint egy fonál, s belekapaszkodva elbotorkálhat, részegen a naptól, az élményektől, az illattól a leándererdőig.

Mindig meghatnak a városkapuk, még a viszonylag fiatal városkapuk is, elképzelem, hogy állt valamikor őrség előttük, mint zárták be őket éjszakára, mint közeledett felé valami sereg, s hogy villogtak messziről a vérték. Róma kapuival akkor kezdünk

megismerkedni, mikor követünket keressük fel, a Via Nomentanáig hosszú az út. Nagyot sétálunk a látogatás után, a Piazza del Popolón át tartunk hazafelé. Tömeg hullámszik rajta, s úgy odaillik a zsibongó áradat a kutak közé, ez olyan nevető tér, abszolút jókedvű és magabiztos. Egyszer éjjel is látjuk, s különös módon akkor sem érzékeljük csendesebbnek, a járművek, a járókelők alig gyérülnek, a Piazza változatlanul zajos, zsúfolt és mosolyog minden kövével. „Rettentően szeretek élni – ezt mondja a Piazza meg a kút. – Ugye, nagyszerű, hogy megszülettünk? Idegen vagy? Engem nem zavar. Évezredek óta tele vagyunk idegenekkel. Tudsz nevetni? Remélem, nem veszed a dolgokat túlságosan komolyan? Nem akarod valamelyik kútba belelógatni a kezedet? Nem akarsz esetleg virágot tépni? Csak tessék! A Pincio közel van, bizonyára tetszeni fog. Mit szólsz hozzá, milyen szép vagyok? Van érzéked az arányhoz?”

A Via Margutta annyira közel, hogy a hajdani vallásórák bűvöletes olvasmánya kedvéért oda is bepillantok, s áhítattal áldozom Lavinia Tarsin emlékének. Egyáltalán nem lep meg, hogy a regény szavai szerint Santerra bíboros batárja feltűnést keltett a Via Marguttán, az az érzésem, hogy még most is, a némileg lazább viszonyok között is azt keltene. Itt firnájszszag van, festékszag, lakk, rengetegféle régiségkereskedés, félpucér modellek, hangszerkészítők, mindenféle ékszerek, hadonászás, palackok, ordítás és egy kidobott, rózsaszín bidé. Igazán nem illik végighurcolni a Via Marguttán semmiféle szentéletű férfiút.

Este követünk vendégei vagyunk, ő visz el vacsorázni, s olyan jó házigazda, hogy elfelejtem mellette: egy hete, amióta itt vagyunk, szenvedek Róma klímájától, folyton szédelgek, étvágytalan vagyok és aluszékony. Úgy bevacsorálok a társaságában, hogy öröm nézni. Ezzel aztán meg is törik a varázs, kezdeti rosszulléteim elmúlnak.

Felejthetetlen a hely, ahová vacsorázni visz: átmegyünk a Trasteverébe, s a bazilika előtt eszünk, fejünk fölött irtózatosságon túl mennyiségű és nagyságú léggömbök lengenek, mindenféle tarka

gömb, hátunk mögött a méltóságos bazilika homlokzata sárga és arany a reflektorfényben, a szökőkút olvadt ezüstjét fényszórók világítják. Három csudaruhás énekes jár asztaltól asztalig s gitározik, énekel. Gyerekesen jól érzem magam ezen az estén, s végre van étvágyam. Még nem tudom, hogy az a kagyló, mellyel követünk felesége megkínál, s melyet nem vagyok hajlandó megkóstolni, ismét előbukkan majd a nyaralás folyamán: Rókica fogja elém rakni Amalfiban, Rókica, a Goulu pincérsztárja, s akkor úgy megeszem, de úgy megeszem, mintha egész életemben ezzel táplálkoztam volna.

Halat kérek, kapok valami izgalmas előételt előtte, vacsoránk végén meg citromos számócát – isteni jó. „Most megmutatjuk a dolce vita színhelyét” – mondja követünk, mikor elkészülünk, s száll a kocsi felett a nevetés, nevetünk valamennyien. A Vittorio Veneto éjszakai hömpölygése egyik különös figurát a másik után veti fel, Visconti is ellépdel előttünk, estélyiruhás nők prémstólájának fehérje vakít, verdesnek a műszempillák. Sok lárvaszerű, izgalmas arc, sok különös ékszer; néha elsöpör mellettünk egy nálunk felvehetetlen ruha, s valami súlyos illatszer fellege. Kávét iszunk, nézdelődünk, semmi közünk az egészhez, de nézni jó. Hazafelé folyton fel-felvillan még valami új, csak már nemigen tudom felfogni. Ez most Augustus sírja volt, jaj de furcsa most ráemlékezmem, hogy ez az Octavianus szóke volt meg gyenge szervezetű, meg valahol belül bizonytalan is, különben nem félt volna annyira az irodalomtól. A Pinción az olasz filmekről ismert, várakozó nőfigurák valóban ott sétálnak, szívják az elmaradhatatlan cigarettát, lóbálják óriási retiküljeiket. Piazza Barberini. Csuda szép. A Pincio is olyan szép, hogy azt feltétlen meg kell nézni nappali fényben.

Másnap odamegyünk, autóbusz visz a Via Flaminia-ig. Iszonyatos meleg van, ilyen forróság még egy napon se volt, mióta megérkeztünk, gyerekek ugrálnak a mesebeli kertek szökőkútjaiban,

a teknősbékás kútnál, egy férfi ásítózik, lehúzza a cipőjét, a medencébe lép, sétál, kiszáll, hosszasan szemléli, tapogatja tiszta, felüdült talpát. A cserjék szinte füstölnek a napsütésben, a füvet folyton locsolják, mégis asszu, szinte ájult a föld. Az ember majdnem belebódul ebbe a hőségbe, még akkor is, ha szereti a nyarat. Lihegünk, fujtatunk, mire az Etruszk Múzeumig érünk, de ahogy belépünk, elfelejtünk mindent, ami kívül volt.

Leszoktam róla, hogy bárkinek bármit is ajánljak, rájöttem, hogy az élmény átadhatatlan, és az emberek reakcióját, érzékenységét vagy érzéketlenségét nem tudom kiszámítani. Ám az Etruszk Múzeum meglátogatására azért rá fogok beszélni mindenkit, aki megkérdezi, mi volt a saját egyéni Itáliám, mint Zoltánnak a Quattro Santi; nem tehetek senkiért se többet, minthogy figyelmeztetem, nézze meg ezt a villát, amelyet úgy alakítottak át múzeumnak, hogy mint múzeum is mintául szolgálhat bármiféle gyűjtemény elhelyezésére kijelölt épületnek. A Villa Giuliában sose fárad el a néző, gyűjteményét úgy világították meg, hogy olykor megriad, azt hiszi, eleven testeket lát, ott, ahol akar, leülhet, bámulhat, nézdegélhet vagy elindulhat sétálni: nem zavarja senki. Akármit látott már a világ nagy kincsei közül, álljon meg a Veii Apollo előtt, nézze egy kicsit: majd mond neki is valamit az isten, pontosan megérti fura vonalú ajka szavait, és nézze meg a Hitvesek szarkofágját, mert a halhatatlan szerelem is beszédes, fusson végig az emeleten, s a vékony testű Szendergő szobra előtt tartson pihenőt: néha megengedheti magának az ember, hogy úgy leroskadjon a művészi élménytől, mintha valami betegség teperte volna le. Elemi érzés lesz, megéri. Nem ígérek egyszerű múzeumlátogatást, problémamenteset, az élmény, amit felkínálok, legalább olyan kínzó lesz, mint elbékítő, az sem bizonyos, marad-e a múzeumi szemlélődés után annyi energiája a látogatónak, hogy megformáljon egy értelmes mondatot; alighanem csak motyogni fog, a lába se bírja, hebeg valamit, leül a fűbe egy bokor alá. Ha

hűvösebb napot fog is ki nálam, akkor se maradhat sok energiája sétálni, épp csak végiglépdél – gondolom – a Pinción s lebámul róla Rómára. A Trinita dei Montin ereszkedjék alá, s a Piazza di Spagnán gondoljon egy pillanatra Subick Jankóra, az árva Keats-re, mert látni fogja halottas szobája ablakait. Én is megálltam, néztem a leeresztett függönyöket, törtem a fejemet, mit gondolhatott szegénykém, ha kikönyökölt, ha lenézett az obeliszk irányába, s futottak felette az annyira nem angol fellegek. Nem Byronra, nem, add, istenem, hogy nem Byronra gondolt! Kút állt az ablaka alatt, ugyanez, amelyet nézek, olyan a formája, mint egy sajkának. Kopog szándalom a millió lépcsőn, futok lefelé, s mondom magamban, mint egy bolond a sajátságos imát: „Add, hogy nem Byronra gondolt valaha, és nem arra, hogy meg kell halnia.” Közben becézem is magamban Subick Jankót, drágám, mondom neki, édesem, mintha egy gyerekkel beszélgetnék, felelj, ugye azért szép volt? Azért csak segített valamit, amit láttál, az igazi fény meg az illat, ez a rengeteg virág, pálma meg a kemény sugárzás a Trinitán, és ugye, volt perc, mikor elfelejtetted, amit el kellett felejtened? Nincs válasz, hogy is volna, mikor bennem magamban sincs, egyébként Cestius piramisánál sem lesz, ahova három nappal később jutok el. Csak a remény, a „talán”, a „hátha mégis” reménye, s felettem a gyűrődés nélküli, fehérén izzó, kegyetlen ég.

Megyünk haza, azon az úton, ahol valaha Goethe járt, ahol valaha Shelley járt, ahol annyian jártak azok közül, akik neve hozzátartozik az emberiség szókincséhez. A Trevi előtt ebédelünk, számtalan kisvendéglő köríti a teret. T. majd elájul, mikor nagy büszkén megmutatja nekem a Trevit, mert elkezdek kiabálni, hogy a kút ronda, nincs levegője ennek a térnek, dagadt, procc, undorító a Trevi, tőlem ugyan ne várjon egy vasat se, inkább megeszem a pénzt, de nem dobom a vizébe. A babonás kút körül amerikaiak, fényképeznek, nevetnek, énekelnek, a nők lehúzzák a cipőjüket, átmásznak a peremen, lábfürdőt vesznek. Zuhog a Trevi vízesése,

nem érdekel. Kimondhatatlanul szomorú és feldúlt vagyok az etruszk szobrok és Keats egyetlen, nyomorult kis élete miatt.

A Capitolium múzeumaiban – vasárnap látjuk őket, mikor ingyenes a belépés – már szabályos az élmény, megnyugtató. Nem mintha nem volna jelentős, ami a látogató elé tárul, a részint eredeti, részint replika anyag, a tövishúzó fiú, az efézusi Diana vagy a Medici Venus, a galambos mozaik, a keleti kultuszok istenei, még meg is hatódik a néző, hiszen csupa régi ismerőse között bámészkodik, köszönnie illenék Silenusnak, meg a folyóistennek, Mucius Scaevolának, a Horatiusoknak, még a libát gyilkoló dundi kisfiúnak is, nem szólva a haldokló gallusról, akit valamikor meg is siratott, csak hát ez a meghatódás nem megrendülés. Szerencsére azért itt is akad valami *személyes* rendkívüli, ami méghozzá nem is kell kívülem senkinek; én vagyok az egyetlen, aki megállok a falba vakolt fasti consulares előtt, mást nem érdekelnek. Olyan furcsa pillanat ez, hogy végre saját szememmel látom, és én látom, hogy mindketten megmaradtunk, a műemlék is, az ember is: áhítattal megérintem a táblát, utánahúzok ujjammal egy kiugró, pirosra színezett nevet. Az udvar sem érdekel kívülem mást, a négy oldalról körbezárt goethei udvar, a Mignon udvar, melynek közepén kút fecseg, s torzók, márványdarabok, egy szelet fehér-kék ég díszletében a féltucat fa, amelyen izzanak a narancsok. *Kennst du das Land* – kellett valaha tanulnunk, s mi fújtuk a Mignont, iszonyatos alföldi kiejtéssel. A látogatók távoli moráját megszűrik a falak. Tüzel a gyümölcs, mint a gyerekkor vágyai. A Toscánában ebédelünk, a falon sóvár Dante mered egy negédes Beatricera az Arno hídon, a mennyezetről korsók és edények lógnak. Délután nem megyünk sehová, alszunk. Készülünk a másnapra, most már igazán nem halasztható tovább a Vatikán.

A Vatikán.

Fel a kendőt a fejemre, vállamra, 43 fokos a meleg, meg fogok fulladni. A falak, melyek ezt a picike államot ölelik ezen az oldalon olyan magasak, hogy fáj a nyakam, míg felnézek. Címerek is vannak rajta, a bejárat előtti téren, mint egy bölénycsorda, szuszognak a turistaautóbuszok. Mindenféle nemzet utazási irodája nevét olvasni az autóbuszok oldalán, van izlandi, izraeli is, mintha ide gyűlt volna Róma valamennyi turistája, tombol a tömeg a kapuban. Szépen sorba kell állnunk, elegyengetem a kendőt, a vatikáni múzeum is főtemplomi rangban van. A stóla miatt morogva sodródok előre a turistákkal. Van lift, felmehetnénk rajta, de ezerszer izgalmasabb a furcsa, Dantét idéző bronzspirál, amin fel lehet futni – soha ilyen különös, mennyei lépcsőt!

Öt perc alatt kiderül, hogy a Vatikán is a reménytelen vállalkozások közé tartozik. Ha nem akarunk megtévelyedni vagy beköltözni több esztendőre, meddő reménység, hogy akár csak felületesen is meglássuk. Egyet tehetünk csupán: elindulhatunk sétálni a folyosókon, azzal az elszánással, hogy ahol valami rendkívüli kelti fel a figyelmünket, megállunk. Lazítok a nyomorult kendőn, s míg elindulunk a Sixtina felé, magyarázni kezdem magamnak, hogy goblent már láttam Párizsban csudálatosat, ne álljunk meg a goblennél, még jól emlékszem az Ermitázs vázagyűjteményére, ne álljunk meg a vázáknál, missalét meg inicialékat meg mesebeli könyvtárt láttam a British-ben, ne álljunk meg a könyvek között sem, aztán elkezdek kuncogni, mégiscsak borzasztó, hogy már a meg-nem nézésnek is megteremttem az ideológiáját. A porcelánok, az óragyűjtemény, a pápának küldött ajándékok vitrinjei között mint valami tollat sodor a tömeg. Ha nem láttam volna elégszer képen Szent István koronáját, arra sem ismernék rá, de így mégiscsak rájövök, mi van az üveg alatt, visszapislogok rá undorító stólám alól. Ha hagynának megállni, rájönnék, miféle másolat, amit látok, de persze, nem hagynak.

A Sixtinába mindenféle keskeny folyosón visz az út, errefelé különösen nyomasztó a tömeg. Rájövök, ha itt kivételesen látni is akarok valamit, ravasznak kell lennem. Körbepillantok segítségért, s megáll a szemem a Gyönyörű Papon. A Gyönyörű Pap a leggyönyörűbb pap, akit életemben láttam, s egy sánta fiatal lány kerekesszékét tolja. A tömeg mindenütt utat nyit neki, beállok a Gyönyörű Pap mögé, s magammal rángatom a vonakodó T.-t. Azontúl elsőnek bejutunk mindenhol: a Gyönyörű Pap előtt szétválík a sokaság, s mi, mint a kísérete, utána lépkedünk. Így végre elérünk a Sixtinába, s megint elbékélhet bennem valami, mert ott a Sibylla, csakugyan ott, vad szeme néz, minden megvan: Jeremiás, utolsó ítélet, Noé. Iszonyú meleg van, az emberek hangosak, fáradtak, idegesek egymás közelségétől. Oly jó volna átadni magamat az élménynek, de nem lehet, tovább kell menni, mint Stratfordban Shakespeare sírjától, mint Mona Lisa elől Párizsban, se hely, sem idő álldogálni. Úgy megyek a sánta lány és a Gyönyörű Pap után, hogy egyre hátranézek: hátha láthatnék még valamit...

A képtár, szerencsére nem áttekinthetetlen, s ha több érzékem volna a különféle módon szörnyű véget ért mártírok látványához, még élveznem is lehetne, de hát engem lehangol, ha valakinek – bármilyen művészi festészeti megoldással is – de hámozzák a bőrét, mint az almát. Megkönnyebbülök, mikor időnként ablakhoz jutok, s kiláthatok a kertbe a kedves fák és kutak közé, szeretnék sétálni a Vatikán kertjében, de erről, persze, nem lehet szó. Ettől azonnal dühbe jövök, gyilkos hangon kijelentem, bizonyára nem volna akadálya, ha János pápa még élne.

A tömeg szétszóródik. Valószínűtlen negyedóra, de a Laokoont, az Apollót, a császárok termét és az állatszobrok gyűjteményét *csendben* végignézhetem. Valahova elsodródhatott a többi néző, csak mi maradtunk együtt, mi ketten, s előttünk a Gyönyörű Pap meg a sánta lány. Szegény arcocská többet fordul a Gyönyörű Pap, mint a műkincsek felé, azt hiszem, mindegy volna ennek a szomorú

teremtésnek, mit néz, fantáziátlan bérházakat-e vagy a pápai tiarát, csak ez a fiatal férfi taszítsa a székét. Gazdag lány lehet, látszik a ruháján, valódi ékszerein. Lába csak bokáig ép, bokái alatt sűrűszövésű harisnyáján is üvegesen átütő művégtag kezdődik. Olyan bús látvány, a rajongása is búsító. Mit kezdhet ezzel a Gyönyörű Pappal?

Míg ki nem lépünk a kapun, nem érzem, mennyire kimerültem. Ám, kinn a nem irtalmazó nap újra ránk sugárzik, s az az érzésem, legjobb volna nyomban végigfeküdni egy lépcsőn s aludni egyet. Nem kell ebéd, igyunk tejet vagy kefirt, s aztán próbáljuk meg valahogy életre rázni magunkat: követünk ideígérte a kocsiját, ma nagyobb utat megtehetünk, megnézhetjük Keats és Shelley sírját, és lemehetünk valamelyik katakombába. Nem vagyunk messze hazulról, de villamosra szállunk, azt érezzük, azon is szép teljesítmény lesz hazavánszorogni. Az autó négyre jön értünk, és estig a miénk. Beesünk az ágyba az Accadémián: még van egy óránk négyig. Aludni, aludni!

Mikor útnak indulunk, az jut eszembe, most majd lemérem, érdemes-e egyáltalán megnéznem a hét főtemplomot. Csak azért, mert illik és szokás, én ugyan neki nem indulok. Valahogy nem sok reményem van önmagamról, nekem olyan lehetetlen dolgok szoktak tetszeni meg nem tetszeni, s elég volt egy San Pietro, ami semmi hatással nem volt rám. Ha más templom se lesz, kár az időért. De jó, gondolom megkönnyebbülten, hogy réges-régen nem akarok már bebizonyítani semmit senkinek, s nem kell mindenféle akcióba bonyolódnom pusztán abból a félelemből kifolyólag, hogy ki mit gondol majd rólam. De jó!

Szent Pál temploma a falon túl megint olyan, mint valami királyi palota. Szorongva járok bámulatos mennyezete alatt, s még ott, míg látom, érzem, hogy mire hazaérek, nem fogok tudni semmit sem írni róla, csak közhelyeket, hogy páratlan meg művészi, ilyesmit. Valahol elszáll fölöttem az élmény, meg sem érint, csak járkálok, merev

vagyok, figyelek, nézegetek. A turisták ide-oda kószálnak, a templom, mint a múzeum, igazán teli látnivalóval, csak épp nem tudom megjegyezni. Huzigálom a kendőmet, a Quatro Santira gondolok, ez a Szent Pál, sajnos, szintén nem sikerült. Menjünk tovább, fut az idő, menjünk el a protestáns temetőbe.

Cestius piramisa mögött soká keressük a bejárást, végre meglegjünk, meghúzzuk a gyerekhangú csengőt. Egy kislány nyit ki, átsiklik rajtunk a pillantása, hányszor nyithat ez kaput egy napon, s milyen szerencse, hogy ezúttal nincs kívülünk senki itt, egy temetőben különösen zavaros az idegenvezető locsogása meg a beszéd. Így megmarad háborítatlanul a kép, a virágerdő alján porladó idegenek néma világa, csak a madarak repesztik meg a kék, törékeny csendet, a madarak, melyek a gallyak közt bujkálnak, s mint a lelkecskék, apró neszekkel adnak hírt magukról. Milyen megható temető ez, a nagyjából ifjú halottak, a rengeteg művész utolsó pihenője, Itália külföldi vendégeinek végső szállása, s micsoda érzés megállni Shelley sírja előtt – *Cor cordium*. A síron hosszú szárú sárga rózsák, friss díszítés s egy koszorú, rajta, mint nálunk a fenyőfán karácsonykor, ezüstös üveggömböcskék. Hát itt vagy, Ariel, különös tündér, itt a szíved, meg lehet érinteni a sírodat, van valami elérhető belőled, ami elkerülte a máglyát és a pogány temetést? De borzasztó, hogy csak sárga rózsák meg üveggömbös koszorú ragyog előtttem, s nincs erő, amivel visszahozhassalak egy percre, csak addig, míg megmondhatnám, hányszor adott számomra vigaszt a Nyugati Szél, hogy mindig, mindig te jutsz eszembe, szelek, felhők és tenger gyermeke, ha valami rossz jön ránk, keserves, nehéz, mert te tanítottál meg arra, hogy nem lehet már messzi a tavasz, ha a tél érkezett. *Cor cordium*, nyugtalan szív, kerestelek Londonban, de ide illesz te inkább, itt öblösebb fölötted a fellegek nevetése, és a tenger, a nem is olyan távoli tenger a sziréneké.

A másik halott, aki miatt idejöttünk, messzebb fekszik, majdnem a temetőfalnál, s olyan gögös, amilyené csak a mérhetetlen

szomorúság tudja keményíteni a költőt. Sírján nincs friss virág, nincs elegáns koszorú sem, nem áll a főúton, a holtnak még neve sincs, mintha mindent itt akart volna hagyni, emlékeket és jelzéseket, mert úgy érezte, hogy ha az élet nem hozott semmit, minek elvinni odatúlra bármit, ami a földi léttel járt, akár még egy nevet is. Emléktábla a falon. Egy egész kortárs-nemzedék helyett szégyellem magam, mikor meglátom. Minden irodalomtörténészt, mindenkit, aki kritikával foglalkozik, odaállítanék John Keats sírja elé, és megtaníttatnám vele könyv nélkül a költő sírfeliratát: „Itt nyugszik valaki, aki a vízre írta a nevét”, hogy jegyezze meg, nemcsak a tüdőbaj pusztít, hanem a közöny, a rosszindulat, az ostobaság, az új irodalmi jelenségekre való süketség is, hogy a meg nem értés is ölhet. Az alkotó egyszer iszonyú bosszút áll, az, ami benne nem földi, szétvet kriptát, koporsót, fényleni kezd, felszárnyal, helyet választ magának az irodalomtörténetben, megtorlásképpen nemzete határait is túlhágja, s lesz belőle világnagyság, közös emberi kincs. Ez lehet kárpótlás a barátnak, öröm a műértőnek, elégtétel a családnak, csak éppen az alkotót nem támasztja fel, akinek sose mondták meg hivatalosan, hogy nem vízre írta a nevét, hanem a világmindenségre, sem azt, hogy ne rettegjen meghalni a Trinita dei Monti sajkkás kútja felett, akármilyen ijesztő is a halál arca, mert rá nem vonatkozik semmiféle törvény; halhatatlan lesz.

Innen logikus út a katakombák s egy másik temető, a Fosse Ardeatine sírvilága.

Megérkezve tulajdonképpen nem ér meglepetés. G. G. kötete már felkeltette érdeklődésemet, milyen is lehet a valóságban az a vaskapu, mely háromszázegynéhány, a fasizmus utolsó napjaiban kivégzett ellenálló emlékét őrzi, s milyen a három férfiszobor,

amelyről G. verse szól. Most látom, milyen pontosan ábrázolt a költő, milyen szemléletesen: a temetőkerítés, a vaskapu különös cirádái csakugyan a koncentrációs táborok sövénydrót mintázatát utánozzák, s a három férfi szobra azért olyan megrázó, mert egyetlen, hármuk testét egybefogó kötelék fölött háromféle indulatot villantanak az arcok. Az öreg ellenálló teste megrogy, tekintete azt mondja, gyorsan végezzetek, elég volt, a legfiatalabb, a majdnem gyermek nem is leplezi, hogy fél, mert még alig élt, s most egyszerre vége lesz mindennek, annak is, ami meg se kezdődött számára, csak a kettőjük között álló férfi néz a jövődőt felmérő, komoly nyugalommal: ami történik, nem történik hiába. A sírok a Via Appia melletti katakombák közelében alacsony kőmennyezet alatt sorakoznak, nem lehet elfogódottság nélkül végigmenni friss virágdíszítésük között, s olvasni a kivégzettek életkorát, sokféle felekezetét, foglalkozását. Nehéz és keserű az ember szíve, ha elhagyja a Fosse Ardeatinet.

A katakombák?

Az ember hozzászokik Itáliában, hogy templomokban is árusítanak kegyszereket, képeket, érmecskéket, hogy belépéskor helyenként tányért tartanak elé, s megadóztatják a művészi élményért, mintha nem is imádkozó helyre lépne. (A San Pietro in Vincoli Mózes élménye ráment a dühömre, mikor orrom elé tartották a tálkát, s pénzt kellett adnom, hogy megláthassam a csodálatos szobrot. Meg se néztem mérgemben, milyen voltaképpen maga a templom, mert csak motyogtam és átkozódtam, azt magyaráztam T.-nak, mi volna, ha én vallásos idegen volnék, és imádkozni akarnék itt, *csak* imádkozni, és fogalmam se volna, hogy itt jobbra, ha hátramegyek, ott fog ülni Mózes, akiről művészettörténet órán csak hebegtem valamikor, annyira

jelentősnek és szépnek éreztem. Haragomban most a szobrot is kevésbé jónak találtam, amellet túl kicsinek, ami persze butaság, mert a szobor gyönyörű, csak én voltam mérges, hogy már megint pénzt kértek azért, mert be mertem menni egy templomba.) A katakombák mindent felülmúlnak: előttünk valóságos idegenforgalmi iroda van. Szeretnék kicsit elfogódottabb lenni itt, de nem sikerül, pedig erre az elfogódottságra folyton vágyom Itáliában, sajnos, ritkán jut osztályrészemül, túlságosan meg van szervezve minden, hiányzik a naivság, a spontaneitás. A katakombák előtt is bolt van, emléktárgykereskedés, nyelvtudás szerint csoportokba osztott turisták falkái. Egy kellemes arcú páter bennünket is megköörnyékezik, megkérdezi, milyen nyelven beszélő vezetőt óhajtunk. A társaság, amellyel vagyunk, németre szavaz, megjelenik egy szaléziánus páter, kicsit megnéz bennünket – mi azért még mindig egzotikus idegennek számítunk Magyarországról –, vállára kanyarítja köpenyegét, s leszáll velünk a föld alá. A lépcső alján érzem, hogy elvesztettem az egyik harisnyatartóm guminyelvecskéjét, nyelek egyet. Hogy a csudába szólhatnék egy ilyen szent férfiúnak, hogy álljunk meg, jobban világítsa ki ezt a folyosószakaszt, és segítsen megkeresni. Á!

Mikor T. először járt itt, még ki-ki gyertyát vitt magával, most a páter villanyt gyűjt a fordulóknál, s mesterséges fénynél látunk be a csepp temetőbe, befalazott mártírsírokra, kis oltárok felé. A szaléziánus nem sokat magyaráz, mert rövidesen kiderül, mindenki ismeri a szent jelképeket, még a hal nevét is tudjuk görögül, s úgy látszik, az egyházi frazeológia nem szokatlan csoportunk számára. Jól érzem magam a katakombában, gyerekkori olvasmányok jutnak eszembe, Péter meg Lygia meg Ursus, s mindjárt az is, micsoda bibliai tárgyú filmözönt hirdetnek a mozik, meg az, milyen messze vagyunk voltaképpen a várostól, s mennyit kellett gyalagolniuk valamikor a császárkorban az imádkozóknak, míg ideérhettek. Mikor visszakerülünk a felvilágra, a páter nem tud uralkodni

kíváncsiságán, s megtudakolja, milyen vallásúak vagyunk. „Protestánsok” – közlöm derülten, s hogy ne legyen félreértés, és tudja, miféle eretnekek közt keressen, latinul is hozzáteszem: „*Helveticae confessionis*”. „Magyarország protestáns ország?” – riad meg a páter, de közben mosolyog, hivatalos mosoly ez, jóindulatú, az van mögötte, ha így is áll a dolog, nem baj, elvégre ezen nem múlik a békés egyházi együttélés. Nem, országunk lakosságának nagyobb százaléka katolikus – nyugtatom meg; hallgat pár másodpercig, láthatólag valami problémán mereng. Ha meg mernék szólalni – mert külföldön azért mindig számolok azzal, hogy a magyarokhoz csapódó idegenek egy része csak színleli, hogy nem tud magyarul, s nem tanácsos megjegyzéseket tenni, mert a legváratlanabb pillanatban derül ki valakiről, hogy honfitársunk – azt mondanám T.-nak, most küszködik magában a páter, megáldjon-e bennünket vagy se. A belső harc befejeződik, János pápa nagy koncepciója ellenére se kapunk áldást, papunk csak jó napot kíván, aztán társaihoz siet, s széles, latin gesztusai elárulják, rólunk beszél, protestáns magyar egyéneket kalauzolt mostani fordulóján.

Estére veszünk valami ételt, senkinek sincs lelkiereje vacsorázni menni. Sok volt a felfognivaló, idő kell, míg valahogy gyökeret ver a tudatban a Borgo, a Stanzák, a Belvedere, a Vatikán épület, a múzeum, a képtár, a könyvtár, az új- meg az ókor mártírjai és a halott költők. Szent Pál templomát úgy elfelejtettem, hogy amikor írni próbálok róla, legyintek, összecsucok a füzetet. Holnap ki kell mennünk a városból valamerre, túl sok volt az intellektuális látnivaló, túl sok a művészet is, tavat szeretnék már nézni, hegyeket, Róma környékét. „Hova?” – kérdi T. Csuda tudja. Valahova Latiumba. Jó, jó, de merre? Nemibe. Nemibe? Igen. Ott itatott a méregkeverő Lucia szegény bíborossal arzénes mandulatejet. T.-nak torkára megy az étel, annyira nevet az indokoláson, s végleg döntünk: a megboldogult Santerra emlékére holnap kirándulunk a

krátertóhoz.

Követünk autója elvisz Frascatiig. A Cinecitta mellett futunk el, közben mindenféleire gondolok, arra, hogy ez a vidék megpróbált Róma ellen küzdeni valamikor, aztán leverték együgyű mozgalmait, beolvadt a városállamok közösségébe, később elképzelem, mint utazhattak itt a tusculumi villatulajdonosok ugyanezen az úton a hegyek felé, mikor már érett a szőlő, s hogy hajolt ki ugyanitt és ugyanígy, ahol és ahogy most én, Cicero a gyaloghintóból vagy a kocsiból, hogy megnézzé, közelítenek-e már a hegy lejtőjét ellepő olajfaerdők.

Frascati-Tusculum. Az autó elmegy, jólesik földre hágni a sok aszfalt meg kő után, jólesik a séta az erdőben, az enyhén kapaszkodó hegyen. A szemközti kastély kertjében a fák jobbról-balról egymásnak dőlő koronájából alagutat nyírtak a kertészek, alatta sötét ösvény vezet az épület bejáratáig. Kutak, mint mindenütt, és végre csend. Nem is tudtam, hogy ennyire hiányzott. A városka is csöndes hálistennek, valahogy elfeledték a látogatók; hunyorgó, virágillatú; a rómainál üdítőbb, szelídebb dél van. A templom végre naiv templom, ahol még gondolkozni is lehet, nemcsak nézni, s persze bekövetkezik az Itáliában mindig várható meglepetés, ahol az utas a legkisebb helyen is a világtörténelem valami váratlan üzenetét találhatja: ebben a templomban például az utolsó Stuart nyugszik. Töröm a fejem, hogy a csudába került ez éppen Frascatiba meghalni. A főtéren ebédelünk, előttünk a domboldalon a park óriási fái alatt kislányok játszanak, három apáca vigyáz rájuk, a gyerekek némán labdáznak, s mérhetetlen mennyiségű panninit esznek nyolontarisznyájukból.

Az autóbuszok a főtérről indulnak, sűrűn közlekedő, kényelmes járatok. Amin nem tudnak segíteni, az a forróság, az ember ruhája hozzátapad a műanyag üléshez, minden ablakot leeresztünk, de nem enyhít semmit. Viszont a táj annyira szép, hogy az ember lassanként elfelejti, milyen gyötrelmes kánikulában utazik; eltűnik a

Campagna, hegyek közé futunk, sziklák, tavacskák, patakok, piros, lila meg vadsárga virágzuhatagok ragyognak elő a sötét örökzöldekből. Castelvandolfóban megpróbálok belesni a pápai rezidencia falán, de nem sikerül, csak a fák ormát látom, az albanói tó viszont ránk nevet, nincs kék színe, nap színe van: a hullámok fémesek a déli napsütésben. Itt terem az a különösen édes és aromás szőlő. Nem vagyok álmos, pedig logikus volna, s ebben az órában Rómában mindig alszom is. Itt nem lehet, túl szép minden.

Genzanóban átszállunk. Nem kellene feltétlenül autóbusszon folytatnunk az utat, a turista-jelzések világosak: ha átvágnók amarra, körben is elérnők Nemit, még a múzeumot is láthatnók, ahol még maradt valamicske Néró aranygályájából, amelyet azért halásztak felszínre annyi kinnal a Nemi tóból, hogy aztán jobbra elpusztuljon a második világháború bombáitól. De nem akarok gyalog menni, mindjárt eltűnni hegyek és erdők között, Genzano oly picike, azt is meg kellene nézni, jobbfelől a síkságot, balról a hegyeket, középen magát a települést, melynek házai teli vannak ragasztva furcsán dekorált gyászjelentésekkel. Nincs idegen kívülünk a főutcán, Genzanóról se tudnak a világjárók. És olaszul beszélnek – Róma belvárosában alig hallani olasz szót az utcákon, bármilyen furcsa is. Nézem az ismeretlen halottak elköltöztét jelentő szomorú kis papírlapokat, van rajtuk letört rózsafa, romoszlop, szentkép, mióta nem láttam már hasonlót! És a boltok mi mindent nem árulnak, kerek gyümölcsseit előttem fényesítgeti piros ronggyal az egyik kövér tulajdonos, látja rajtam, hogy szépnek találok az áruját, hát rám mosolyog, pedig nem veszek semmit – ez a nép olyan érzékeny a szépségre s a szépség méltánylására is. A vegyesbolt – mert itt is van vegyesbolt – mennyire vegyes, uramisten, az embernek az az érzése, ha bemenne, s kérne például süvegcsukrot, rókaszínű kiskutyát meg rézgálicot, ha nem is azonnal, de egy óra múlva utánahoznák az autóbusszmegállóhoz.

A kalauz rendkívül udvarias, s úgy örül, hogy tetszik nekünk a

vidék, amelyen járunk. Nincs kívülünk utasa, ugyan ki menne ki kánikulában, szieszta idején Nemibe, s egyáltalán, hányan olvashatták zsenge ifjúkorukban vallásórán a magasztos életű Santerra bús históriáját. Pedig mit veszít a római utazó, aki nem teszi meg ezt az utat, amelyet én is csak hülyéskedésből tettem meg. Nemi valaha a berki Diana – Diana Nemorensis – szent tava volt, úgy hívták: Diana tükre. Az utazó, míg felsuhan vele az autóbusz a köhögtetően édes leheletű erdőkön keresztül, egyszer csak meglát egy sziklát, egy sziklát, amely az égbe szökik, alatta zöld tó, fűzöld, kerek, igazi tükör, csak nyele nincs, egyébként éppolyan, mint az ókor csiszolt fémlapjai, forrás zuhog belé a magasból, körötte erdő meg erdő meg erdő, itt vadászhatott az istennő valamikor. A szikla tetején csepp város, csak akkora, amekkora így távolról az ember tenyerébe belefér; középkori város és középkori vár. A kalauz csettint, mintha jó ízt ízlelne, kezet ráz mindkettőnkkel, úgy tesz, mint akinek édes gyereke Nemi, s méltányolja, hogy idegen létünkre úgy ámulunk a szépségén annak, amit ő úgy szeret.

Dél van, Nemi alszik. Fehér kutya kísér egy darabig, aztán felhág a kőmedencés ivókútra, amelyen latin felirat kínálja szívesen „a környék legédesebb, legegészségesebb vizét” a fáradt utasnak. „Üdítsd fel magadat, utas, kívánjuk jó szívvel!” A vándor bemegy az icike-picike álmvárosba, és megnézi, milyen hát az igazi, ép vár, amiről annyit olvasott, de ami hazájában csak képen látható, milyen a középkori utcaszövevény, milyenek a házak, udvarok, fura kémények, tetők, csupa szögelet sikátorok, tornyok, milyen a bástya, mely a sziklán könyököl, mint egy őrszem, s lesi a tavat. Nevető tó, istennő tükre, csupa illat és ragyogás körötte minden, s a vár s városka a sziklán azért olyan sötét meg néma, hogy annál jobban mosolyogjanak a berkek, a lankák, s a házacsók kertjeiben annál délcegebben osonjanak a karcsú macskák. Füge, szőlő, mandula és olajfa mindenütt, majd leroskad a hegy, nehéz hátán tartania ennyi bőséget, ennyi szépséget.

Amerre megyünk, belátunk a házakba. A helyiségek két párhuzamos falán egy síkban nyílik a két ablak, s kétfelé néz: a városra az egyik, a tótükörré a másik; a tóra néző ablakon át a semmi látszik, zöld-arany ragyogás. A vendéglő falára krétával írta fel valaki, hogy friss számóca kapható, és hogy itt roston sütik a gombát. Hát süssék, azt ebédelünk ma, én csak keveset, mert egy borzasztóan sovány macska elkoldulja az adagom legnagyobb részét. Kívülünk egyetlen idegen pár van még Nemiben, az is hamar autójába száll, s attól fogva mienk minden, a várkapu, a lejtő, a torony, a félméter szélességű utcák, a mélység, a vízesés, és a zöld, töretlen tótükör.

Genzanóba visszagyalogolunk, kell a mozgás, mire eljön az este. Az ember szinte részeg, ilyenkor nincs más segítség, csak az izmok természetes elfárasztása. A főtéren kávét iszunk, coca-colát, háromszor olcsóbb, mint Rómában a legolcsóbb helyen, aztán visszaszállunk az autóbuszba, s most már megszakítás és bámészkodás nélkül megyünk vissza Rómába. Azt hiszem, az út egy szakaszán alszom is, mert mire feleszmélek, látni a vízvezeték alkonyi sziluettjét. Csak hümmögünk, nincs kedvünk beszélgetni. A városban már égnek a fények, olyan az esti Róma is, mint a karácsonyfa.

„Tiburt is nézzük meg!” – kérem este, mikor már lefekszünk, ajtóablak nyitva, ejti-emeli a függönyöket a Ianiculus felől fúvó szél. Tiburt, okvetlenül, különben megsértődik Horatius. „Isten ments, meg ne sértsük! – feleli T. – Csak ne holnap. Még ne. Holnap talán a Borghesét, vagy nem akarod?” De akarom, persze, ott vannak azok a Berninik, Berninit valaha szerettem. Ott az a Daphne? Igen? Mindig vágytam látni, hogy csinálta a kezét, arról a szoborról minden reprodukció brutális. „Nem Moore” – motyogja T. – Bár olyan

álmos vagyok, hogy alig tudom nyitva tartani a szemem, még van időm, hogy megdühödjem. Nem Moore, jó vicc, mintha nem tudnám. Attól elvégre meg tetszhetik.

A Daphne, különös módon, nem tetszik annyira, mint akár a Proserpina elrablása, akár a Dávid. Dávidhoz többször visszamegyek, a szobor tekintete miatt. S aztán csak örülök, egész délelőtt folyton örülök magának az épületnek, arányainak, jellegének, a kilátásnak teraszáról, ahol le is lehet ülni, s messzire láthat a bámészkodó; örülök a folyosóknak, faburkolatos szobácskáknak, képeknek, kandallóknak még a lépcsőknek is, kis kanyarulatainak, a falak színének. Iszonyú tömeg hömpölyög itt is, egymásnak ütődünk a termekben, a fordulóknál. Most látok először párókás divathölgyet, gyönyörű égővörös álhaj alatt fulladozik az alig bírható hőségben, s nagyokat verdes több centiméter hosszúságú műszempilláival. Az eleven élet s a művészi élmény elkeveredése mindig olyan különösen, vidáman feszültté tesz, egyszerre és egymástól függetlenül élvezem a két elemet, mint gyerekkorom íz-szenzációit, amikor ugyanabban a pillanatban haraptam a csokoládérúdból meg a szalámiból; világéletemben szerettem együtt az édeset meg a sóst. Ezt a villát valamelyik Pál pápa unokaöccse építtette, nagyhírű műkincsei egy részét Napóleon alaposan kipakolta, aztán a gyűjtemény egy része visszakerült, itt imbolyog a néző Paulina Bonaparte szép teste meg a Tizianok között.

Az előcsarnokban félájult örök próbálnak rendet tartani, reménytelen. Az óriási ajtó-ablakokon át beragyognak a színek, a park, melynek szépsége valahogy nyugodttá teszi azt, aki belefeledkezik, nem hideg-nyugodttá, boldog nyugodttá. A szépség biztonságában áll a turista, úgy nézi az ég-lezárt képet, amely elébetárul a rezzenéstelen, csuda kék itáliai nyárban.

Tibur élménye több okból megrendítő.

Nem az Este villa miatt, ó, dehogy, pedig a szemlélő azt érzi, kiáltozni vagy sírni kell, ha belép, meg földbe gyökerezik a lába, mikor meglátja a szökőkutakat, a tájat, amely a vízijáték felett a villa kőkorlátján kihajolva elébe tárul a megszámlálhatatlan mennyiségű és regisztrálhatatlan formájú kút zenéjében. Ez a zene halkabb, ugyanakkor intenzívebb is a nyári forróságban, mint bármi más zaj, valahogy egyszerre csöndes és erős. Ki tudná valaha igazán szemléltetni az Este villa kertjét, amelynek zengnek, zsongnak, mennydörögnek, fecsegnek, ugrándoznak, átkozódnak, ábrándoznak, önmagukkal feleselnek, elkomorodnak, sírnak és nevetnek a szökőkútjai? Ezüst vízkígyók kergetnek ezüst vízkígyókat itt, piramisokat épít s bont a víz, a néző szeme előtt omlanak magukba a pillanatig mereven álló vízoszlopok. Még süt a nap, ahogy a játékos gyerekutak pösze beszédű sugárcáján és a fenyegető vízesésen megtörik a fény, a vastag lombok feketén zöldek itt is. A víz beszél, ez a kutak világa, az álmok súlya helyett az álmok lebegésére épült vízi csuda palota.

Nem, nem az Este villa teszi, még csak nem is a plébános. Ám az utazó itt, Tivoliban, Horatius vidékén találkozik először igazán a mitológiával.

Mikor megérkezik, csak bámészkodik, eleinte azt hiszi, olasz kisvárosba jutott, mely arányos, forró és kecses, mint minden testvére, aztán megrohanják az idegenvezetők, ezektől elriad, maga keresi az útját, egyedül akar lenni, hisz erről a vidékről annyit tanult valaha, itt kell lennie Bandusia forrásának. Az utazó poros utcákon csavarog, autójavító műhelyek között, és mivel makacsul ellenkező irányba indult el, mint a többi, aki leszállt a római autóbusról, nem is találja meg az Este villát. A nap elbújik, megint kiragyog, csak baktat a mézszínű porban, a hegyeket vastag, szokatlanul gyapjas

erdő borítja. Távol ciprusok, temető lehet ott. Merre kellene fordulni? Csak nem lesz vihar?

És akkor egyszer csak ott a folyó, és a folyó vezeti tovább. Nem a hegyek felé, amerre hajdan Maecenast vitte a hintója, hanem ellenkező irányba: itt az Anio, a csuda zöld, ez nem a kanyargós Tiberis, a minden vizek atyja, ez sokkal szenvedélyesebb. Szűk a partszegély, az utazó a város felé bámul, nézi a tornyokat, az ősi épületek csipkézetét, s közben hátra-hátra pillant a hegyek meg az erdők irányába, amerre a forrás, az a forrás lehet ott, meg talán a farkas is, az a farkas. Motyog, azt motyogja, *Integer vitae*, s szégyenkezve rájön, hogy valahol belül még mindig hiszi is e sorok igazságát, hogy hisz a költészet védelmező erejében, mint ahogy mindig hitt az Anion mondában is, mert nincs más menekülés, nincs más fogódzó számára, csak ez a hit. Megy hát, mellette az Anio fut, háta mögött Horatius hegyei, fái, a megszelídült szabin vadállat emléke és Lalage, a mosolygó, s akkor gyerekek táncolnak elé, ránevetnek, körbe mutogatnak, tartják a kezüket s azt rikoltozzák különös, magas hangjukon: „Sibylla, Sibylla!” Vad fellegek rohannak az utazó felett, épp a Villa Gregoriana elé érkeznek, mikor megreccsen az ég. Itt nyáron nemigen van eső, ritka az effajta élmény, a kereskedők boldogan kiállnak boltjuk elé a vízözönbe. Az utazó bemenekül egy eszpresszóba, alig issza meg a kávéját, kisüt a nap megint. Vissza a Villa Gregorianába, megint sikoltozni kezdenek a gyerekek: „Sibylla, Sibylla!”, megindul lefelé a kopott lépcsőkön, de ismét reccsen az ég, elfeketedik, megint zuhogni kezd a zápor. Már a harmadik eszpresszóba fut be, mire rájön, valami mókás istenke tréfálgozik vele, aki azzal szórakozik, hogy nem hagyja aláereszkedni a Villa Gregoriana kertjébe. Új kávéét iszik, ezúttal az ismeretlen isten tiszteletére, s tányérjába loccsant egy korty libációt. Az ég egyszerre kiderül, nem lassan, apródonként, hanem ahogy a rövidzárlat után egyszerre kigyúl a villany, a gyerekek, a csepp faunok megint előtáncolnak, ismét elkezdik visítani: „Sibylla,

Sibylla!”, s az utazó végre leér a Gregoriana kertjébe. Ott aztán csak áll, mintha elbűvölték volna, nézi az Anio vízeséseit, nézi a Sibylla és Vesta templomot a szikla tetején. Zuhog az Anio a szirtek között, hófehér füstté porzik, dübörög. A villa kertjében szobrok, urnák és padok, egyre alább-alább visz az út a völgybe, a szirtek alatti mélységig. A sziklatetőn szinte tovaszállnak a templomok, amelyek a madarak ősi bizalmatlanságával pihennek a szirt tetején, az utazó valahol belül nevet magán, de meg is riad, mert ott, a villa parkjának a mélyén, az omladozó kerítésre dőlve, míg az Anio karcsú zuhogása szerteszét tört előtte a szirteken, valahogy megértette az egész görög-római mitológiát.

Visszafelé haladva mindig hátranéz, mulat magán, ellágyulásán, fura zavarán, azon is, mért néz hátra, ugyan miért. Ha volna felejtés, könnyebben viselné a percet, de nincs. Ezt, amit látott, viszi magával örökre, s nem bizonyos, hogy okosan teszi, mikor letép egy bőrszerű, majdnem fekete babér levelet s beleharap, riadtan kiköpi; az utazó tudja, hogy az emlék nem irgalmazó, fél önmaga szépségigényének jelentkezésétől, mely egyszer, mint valami ellenség, szembefordul vele majd, új táplálékot követel, új sötét, bőrszerű levelet, porló víz üvöltését, madár-könnyedségű templomokat, az istenek incselkedését, durcás, megint nevető eget, és belemar indulatosságában az utazóba, ha nem olyan eledellel csillapítja éhét, amilyennel most szelídítette.

A plébánost a dombtetőn találjuk, a templomból jön ki, s éppen olyan, amilyennek egy plébánosnak lennie kell, szelíd, komoly, derült arcú, még kiskönyve is van, azt olvassa, szemmel láthatólag szent könyv. Kövér asszonyok és gyerekek között lépdél, időnként megáll, beszélget. Akkorra már végképp sikerül eltévednünk, mert hiszen mi dacosan épp az ellenkező irányba indultunk el, mint mások, s valahogy fordítva, hátulról közeledünk – ha ugyan közeledünk – az Este villához. „Villa d’Este” – mondom minden járókelőnek, jön is a dallamos mondatzuhatag válaszul, amiből egy

szót sem értünk, hadonászás, kacaj, szíves készség, de nem megyünk vele semmire, annyian akarnak segíteni, olyan bőbeszédűen, annyi tánccal, énekkel, pantomimmal. Ez a kéz erre mutat, amaz meg arra, az utcabeliek kedélyesen összevesznek a tanácsokon, elfelejtenek bennünket, akik csak állunk, nézünk, és nem tudjuk, merre ereszkedjünk le hát a dombtetőről. Ekkor jelenik meg szegény tisztelendő úr, aki eleinte észre se vesz. „Te, kérdezd meg az utat a paptól!” – mondom T.-nak. „Hogyne, egy falusi pap, az majd tud angolul vagy németül – feleli T. – Dehogyan kérdezem, úgyis hiába. Ha akarod, tárgyalj vele te!” „Tárgyalok is – mondom dühösen –, azonnal megszólítom. Latinul fogok vele beszélni.” „Hát akkor, szervusz, én már itt se vagyok – mondja T. – Majd épp végignézem, hogy esik össze. Itt sétál, lelki béke az arcán, te meg megtámadod... Na nem, ebből nem kérek, trafikálj magadban a plébánossal latinul. Hiszen elalél!” T. félrevonul, egy ház mellé húzódik, ott vihog, és várja, mi lesz, a gyanútlan pap meg csak ballag a főtéren. Én, mint egy gonosz kis állat, elállok az útját. „Salve, reverendissime pater, vis-ne mihi monstrare directionem ad villam d’Este?” A tisztelendő úr felkapja a fejét, leereszti a kis könyvet, rám néz. Arany szandál van rajtam, nagyon rövid, lila ruha, teljesen eleven vagyok, kézzel fogható és latinul beszélek Tivoli egyik dombja tetején. Olyan lehetek a számára, mint egy rossz álom, rémülten megvárja, míg még egyszer elmondom neki, mit akarok, akkor végre erőt vesz magán, s merev, olasz kiejtésű konyhalatinnal közli az utcák nevét és az irányt. Eltakarja a száját kis könyvével, mikor legszebb cicerói floszkuluszommal megköszönöm a szívességét, és elrobogok T. felé. Nem merek visszanézni rá, attól tartok, indul is tüstént a templomába, s ott meggyón és megáldozik a kollégájának. Úgyis olyan fekete lettem ettől a brutális napsütéstől, hogy anyám nem fog rám ismerni otthon, szegény plébános úr nyilván azt hitte, én vagyok az ördög.

Visz az autóbusz visszafelé, teli vagyok emlékekkel, álommal,

mitológiával, mint egy csordultig töltött korsó. A minap voltam a Lateránban, sajnos, már nem tudom, milyen volt, csak arra emlékszem, hogy a tizenkét apostol szobra állt Szent János templomában, meg hogy arrafelé valami kápolnában igazándiban muzsikált a bronzkapu, mikor nyitották-csukták. Azért mégiscsak láttam egypár templomot, tűnődöm álmosan, míg fut az autóbusz, a Clemensnek annyi néznivalója volt a föld alatt, altemplom meg ősfalak, és a Santa Maria Maggiore... az ott volt valahol a Merulana közelében. Csodálatos mozaikjai voltak, de elég bizonytalan róluk az emlék. Mindegy, otthon a könyvek majd mindent visszahoznak, még a tömjénszagot is, a gyónófülkék égő lámpáscskáit, a gitározó Giuliót a Via Merulana-i kisvendéglőben, Giuliót meg egy torzót együtt lebegtetni majd az emlék. Hol is volt az a torzó? Valami loggián, s megállt az ember lélegzete, olyan szép volt, olyan szép... Annak a háznak az erkélyéről le is lehetett nézni, és látni, mint hullámszik a forgalom meg a fények, s érezni lehetett, hogy százak meg százak álltak már ugyanezen a loggián és figyelték ugyanerről a pontról a tömeget, a járműveket, csak éppen másféle ruha volt a járókelőkön, s nem autókat láttak, hanem hintókat, szekereket... Barracco múzeum, persze.

Otthon végre levél, nem Feltrinelliéktől ugyan, akiktől várok, hanem az Inseltől: a Frankfurter Allgemeine még az őszi megjelenés előtt hozza a Disznótort. Állok a fürdőszobában, zubog a kádba a víz, közben olvasom a postámat. Örülök A. úr levelének, de az Insel sorai mögött ott csivitelnek Tivoli madarai, s a gyerekek éles kis hangja is visszazeng, a süvöltés a mesebeli romok között: „Sibylla, Sibylla!” Most nagyon távoli az irodalom.

Legjobb csak úgy menni.

Az ember elindul cél nélkül, reggeli után, megnéz egy kirakatot,

megmosdik valami kút alatt, ha elfárad, leül egy lépcsőre, kőpadra egy parkban vagy az utcán, esetleg iszik valami frissítőt, s mint valami arany méhkas, zümmög körötte a város. A gyerekkori vakációk abszolút kötetlensége tér vissza, nincs megszabva, hol, mikor ebédel vagy vacsorázik az utazó; esetleg sehol, esetleg az utcán, állva, lehet két órával előbb vagy hárommal később, mint rendes körülmények között szokott. Ha talál a Porta Pinciana környékén egy ici-pici pályaudvart, amelyre az van ráírva: ROMA-VITERBO, felszáll az éppen induló vonatra, mert mért is ne nézné meg Viterbót, van ideje, szabadjegye is.

Nem tudom, miért, de azt képzeljük, hogy egykettőre ott leszünk, aztán fél négy is van már, mire a vicinálisunk célhoz ér. Egyelőre nem érdekel más, csak az ebéd, pedig a vonatban fellapozott kis prospektus azt ígérte, hogy „c'est une ville médiévale qui conserve des restes de remparts, des petites rues caractéristiques et de beaux monuments”.

A viterbói vendéglős az utcán terít meg, s négy órára már tálalja is a frissiben készített ételt valahol a Piazza Plebiscito közelében. Hálistennek: itt is olaszul beszélnek a lakosok, mint Genzanóban, és itt se látni turistát, magunk vagyunk idegenek. Meleg van, rengeteg macska alszik az átforrósult köveken, asszonyok és kisgyerekek ásítognak az árnyékos kapuboltok alatt. Olyan forró a levegő, hogy minden mozdulattal takarékoskodni kell. A macskák ájult álomban nyújtóznak, egy rebben fel csak előttünk, akit azóta se tudok felejtetni, egy beteg macska, csapzott irhájú, rühös, akinek a szemén is nyomot hagyott a betegség. Le akarok hajolni hozzá, megsimogatni; – állatok bőrbetegsége nem ragad emberre –, s eszembe jut, hogy otthon a gyógyszerész mindig adott kenőcsöt, ha kúrálni akartam a környék beteg állatait. Töröm a fejemet, hogy tudom majd megmagyarázni az itteni patikusnak, mit kívánok. Latinul esetleg menni fog, abba a tarka szókincsbe, mely az ember latin tanárrá válását kísérte, ilyen bizarr szó is beletartozik, hogy

robigo – növényrozsda, vagy scabies-rüh. Ám az állat elmenekül előlem, nincs alkalmam rühkenőcsöt vásárolni Viterbóban, pedig olyan szépen elterveztem: T. elmegy megnézni, hol laktak a pápák 1275 és az avignoni fogság között, bejárja a középkori negyed, én meg itt maradok a napverte köveken és kezelem a macskát. Ezt az állatot mindenki kergetheti, mert rút és beteg, ezért fut a simogatásom elől, s már nincs is olyan jó kedvem, mert a menekülő kandúr most sok képet felidéz, a többi horpaszhasú macskát Rómában, a kalitkák kecses és abszurdul szűk formáját, eszembe jutnak a szomjazó csacsik, a véres szájuak, az agyonterhelt öszvérpár Nemi útjain; – vajon mért gondolják ezen az istenek földjén, hogy az állat olyan, mint a tárgy, megpakolható, akár a bőrrönd, sem ápolni, sem kímélni nem szükséges. Szomorú vagyok, pedig még nem tudom, hogy pár hét múlva a szépséges Amalfi többek között azt is fogja számomra jelenteni, hogy delente megjelenik a rettenetes öregasszony két pici kutyájával a plázson, s elkezdli őket produkáltatni. A csepp állattekék kifúlnak, míg folyton beúsznak s ismét partot érnek a tengerbe dobott papucsokkal – még nem ismerem Fényképész Szamárkát sem nyomorult vékony lábacskaival a parti kövek közt, akinek felsebzett szájában ingerülten rángatja a zablát a tulajdonosa, s állandóan rosszkedvű, mert soha senki se csináltat a gyerekéről szamaras fényképet Amalfi strandján, hiába kényszeríti a nyomorult szamárkát arra, hogy kiskocsistul-terhestül naponta kétszer aláereszkedjék egy meredek lépcsősoron.

A kút, amelyet itt látok, úgy fog megmaradni emlékeim között, mint a legnagyobb kút-élményem Olaszországban.

A Palazzo Comunale udvarán áll, s voltaképpen nem is olyan régi (!), az ezerhatszázas évekből való. Két oroszlán ágaskodik rajta, arccal egymás felé fordulva, karmos lábuk szorításában szökik fel a vízsugár, s minden olyan köröttük, rajtuk és velük, mint az álom vagy a varázslat, mert a Palazzo Comunale magaslaton fekszik, alatta lezuhog a lanka, s a kút közvetlenül a magaslat peremén

emelkedik, olyan, mintha nem is volna igazán, csak úgy lebegne a táj fölött. Aki a kapun belép, az olasz képekről jól ismert, csuda kék eget látja, amelyben két ágaskodó oroszlán karmai között pálmafa-formájú felszökő vizet tart a levegőben. Semmi a semmiben: maga a mindenség.

A pápa-palotában abszolút csend. Ilyen lehetett a terem, ahol Gertrudis Bánkot fogadta, furcsa elgondolni, hogy e kopasz falak között valamikor pápát választottak, még olyan eleven bennem a Pietro pompája. A csipkés oromzat s a loggia azonos varázslat részese, mint az imént az oroszlános kút, csak leng-lebeg a semmiben; egy jókedvű építészangyal lehajította az égből, ott rögzült a levegőben mindörökre, és bizonyoságot tesz a művészet hatalmáról. Szent Lőrinc templomában mintha méhek döngénének: egy atya tanítja katekizmusra a kisfiúkat. Milyen ősi kép! Csak állok, nézem a gyerekek szép arcát, a templomban hűvös van, engedelmes cérnahangok felelgetnek a pap kérdéseire. Állnak a türelmes falak, csöppet sem nyugtalanítja őket, hogy a hajdani etruszk fellegrómjain épültek.

Alapvető tájékozatlanságom a szentek életében itt elég nyomasztó. Mint az egyik utcatábla mutatja, Szent Róza városában vagyok, s fogalmam sincs, ki lehetett az illető, pedig érdekel, mert a tábla azt is közli, hogy minden esztendőben éjjeli körmenettel ülik meg ünnepét, huszonnégy férfi mindig azonos útvonalon egy huszonhét méter magas, feldíszített, kivilágított emlékjelet hordoz végig az utcákon, s Viterbóban ilyenkor eloltanak minden más fényt, csak Szent Róza emlékjele sugárzik. Jaj, istenem, de szeretnék látni egy ilyen processziót! Milyen lehet, mikor egy ilyen város vaksötét? Ettől a Viterbótól még így, világosan is elakad a lélegzet. Van egy kútja a tizenkettedik századból, jobbára fa-alkatrészekből áll, s egy ősi római vízvezeték táplálja, ez megint azt érzékelteti velem, hogy az *aeterna* jelző nem azt jelenti, hogy „örök”, hanem hogy „folytonos”. E mellett a gót kút mellett egyébként ott állhatna akármelyik

középkori ismerősünk, deklamálhatna különös szöveget, s a Pellegrin utca környékén a masszív középkor is meglelhető még: a lépcsőcskéknak nincs karfájuk, a házak árkádosak, tornyosak, ikerablakaik idegesen könyökölnek egymás mellett, mintha nappal is attól félnének, csóvát dob be rajtuk valaki. Az ívek árnyán meg kell hajtani fejünket (még nekem is!!) s a két szemközti utcafal olyan szűk, hogy járműforgalomra gondolni se lehet, még gyaloghintó is nehezen férne el. Warwickban, Kenilworth tájékán, Stratfordban azt éreztem, most aztán igazán értem már Shakespeare-t, Viterbóban rájöttem, hogy csak a királydrámákat értem, a Rómeó és Júliához például Itália kell. A boltok tenyérnyiek, s varázslatos az ellentét, ahogy az árkádok homályából elővillannak az absztrakt formájú műtárgyak. Az ég vakít, a házak feketék az időtől, kicsit valamennyien púposak is, hosszúkásak, mintha idegességükben megnyúltak volna, valahonnan a Farnese palota felől duda szól, autó futhat át a téren. Ez se disszonáns, ez az igazán nem középkori hang, mint ahogy Itália művészi érzéke mindig kisimítja az ellentéteket. A hang, mint a madár, nagyot bucskázik a levegőben, aztán játékosan megpörög, s lezuhan az árkádok és középkori kövek közé. A falak befogadják, elnyelik, de ez valahogy kölcsönös, mert a hang is magába nyeli az árkádokat, tornyokat és árnyakat, és Viterbó mint január istene, arcának mindkét felével nevet, csupasz ajka, szakállas orcája egyaránt csupa mosolygás.

Ma búcsúzni kellene.

Elképesztő gondolat. Felkönyöklök az ágyban, dübörögni kezd a szívem. Ej, hát ennyire fog fájni? Most vagyok itt először, még hetek várnak rám, hosszú hetek, s én tachycardiás leszek arra a gondolatra, hogy el kell utaznom Rómából? Micsoda hülyeség ez? Lenyelek egy pasztillát, átkozódom, magamat szidom, Rómát, azt,

hogy idejöttem, ez egyszerűbb, ez a dohogás, mint hogy becsületesen átadjam magam a felismerésnek: valami kifogott rajtam, erősebbnek bizonyult nálam, egyszerűbb annál is, mint hogy rájöjjek, még mindig nem lettem eléggé kemény, még mindig érzékeny vagyok, nem elég tárgyilagos. Na keljünk fel, ne komédiázzunk, még van egy nap, menjünk valamerre. Mi volt a legfontosabb, hova induljunk? A Forum? Jó! Még egyszer zuhogjon ránk a leánderillat a Capitolium alatt, még egyszer nézzünk be a Mamertinusba, sétáljunk el a császárforumok között, aztán ebédeljünk a Sziget környékén, valahol Szent Bertalan templománál, és délután nézzük meg utoljára az egészet, a tündér várost, az ezerarcút, valahonnan magasból – úgyse jutottunk fel még a Ianiculus tetejére, Garibaldihoz, hát tisztelegjünk nála is, s onnan fentről köszönjünk el Rómától.

Coteletta à la Milanese. A Trastevere utcáin vidám rendetlenség és szellemes piszok. Nem tudok mást mondani rá, mert az olasz utcák szennye nem brutális, nem is undorító, váratlan, tarka és invenciózus, a járókelő elképedve nézi, milyen találékonyan hajigálnak itt össze mindenfélét. Kopoltyú, kalap, Szent Antalka, tejeskanna, gyógyszeres tubus, szobadíszkagyló és megtépázott lámpaernyő mosolyog a kibuggyanó lombú kertek alján itt is. Az út emelkedik, a szűk utcák kitágulnak, egyszer csak alattunk a város, a kupolák szelíden lebegnek az alkonyi sugárban. Itt a kígyófolyó, ezer hurkot vet, lentről nem is érzékelttem, milyen jókedvű, voltaképpen mennyire nem méltóságteljes öreg víz ez a Tiberis, és itt a sziget és a házak, előttünk az eleven térkép, melynek annyi-annyi pontja mond most már külön nekünk is valamit. Garibaldi szobra körül nyüzsög a tömeg, kis bábszínház is játszik, étel-italárusok, fagyaltosok kiabálnak. Innen távcsővel lehet nézni a várost, komoly, kalapos kisgyerekek toll-labdával játszanak. Emlékmű, rajta Martialis hendekasyllabusai: *Hinc septem dominos videre montes et totam licet aestimare Romam...* Hol van Iulius rokonának villája a

Ianiculus tetejéről, s hol maga a költő, aki valaha erről a helyről nézte, mint lepi odalenn köd a görbe völgyeket, s a Flaminia és Salaria úton hogy döcögnek a szekerek?

Alkonyodik. Az albanoi hegyek sötétek, a Campagna felett mélykék, ibolyaszínű és sárgászörös sávok. A Vatikán irányában ereszkedünk alá, hogy még egyszer az Angyalvárat is lássuk s a fura hidat, elrugaszkodó figuráival. Kopott lépcső mellett kiszáradt fa, csak egyik gallya él, emléktábla mellette. Lábujjhegyre ágaskodunk, T. még gyufát is gyújt, hátha ki tudnók betűzni, mi áll a táblán, amelyet mások is megnéznek. Hasztalan. A kopott felirat kibetűzhetetlen ebben a világításban. Csak mikor egy újabb végeláthatatlan lépcsősoron kezdünk lefelé lépegetni, s az egyik épületről kiderül, hogy benne halt meg Tasso, jövünk rá utólag, hogy Tasso fáját láttuk az imént, csak éppen nem tudtuk, mit nézünk. Lenn egy templom tetőtől talpig villanydíszben, minden ajtaja tárva, olyan mint egy reklámfal a Piccadillyn, csak épp egyszínű s nem világi, ájtatos, sárga, egyházi fények égnek rajta. „Hát akkor egyelőre isten veled – mondom magamban Rómának. – De csak egy kicsit isten veled, mert pár hét múlva még visszajövünk ide egyszer, innen fogunk hazarepülni.” Szél zúg a platánok között, olyan *itteni* szél, inkább nevetés, valami szelíd, mitikus állat zihálása, s hideget sem hoz, csak éppen van és legyen. Tompa szél, mint az álmok sarkai.

Az Arnónál

Reggel vonattal indulunk Toscana felé. A Termini előtt megkezdődik a harc a hordárokkal. T. elszánt arccal rohan a nagybőrönddel, magam a két neszesszerrel követem a végeláthatatlan betoncsíkon. Én még nem láttam országot, ahol olyan szépen tudna mosolyogni a lakosság, mint Itáliában, így aztán halálom órájáig fog üldözni a hordár képe, aki agitálni kezd, hogy adjam át a neszesszereket, s egy széles gesztussal a szarvasként iramló T.-t is meg próbálja győzni arról, milyen helytelen magatartás kánikulában, pulykavörösen rohanni egy pályaudvaron, ahelyett hogy szakemberre bízna a poggyászeit. Ám mi akkor már régen feketekávéban és frissítőben gondolkozunk, és sok fekete és frissítő kitelik a facchinók díjából. „Még nyílnak a völgyben a kerti virágok, még zöldel a nyárfa az ablak előtt” – mondom olaszul, szelíden a hordárnak. A szép olasz mosolygás materializálódik, megmerevszik, szinte megáll a melegtől imbolygó levegőben. „Madonna mia – mondja az a mosoly rémülten –, szegény asszony, nem látszott rajta...” T. már fenn is van a vonatban, iszonyú erőt ad az embernek, ha a felesége a pályaudvaron Petőfit szaval a hordárnak. Én is utána kapaszkodom, s pukkadózva elnyúlok az ülésen.

Az út, Toscánáig, titok marad.

Ki kellene nézni, persze, de nem nézek ki, elkezdek olvasni. Süt a nap, leeresztjük a védő bőrfüggönyöket, csattognak, ahogy a vonat iramlík, de nem a meleg miatt nem figyelem a tájat, a hőség már mindegy, naponta megsülünk, megfővünk, mióta itt vagyunk, vele jár a nyaralással. Egyszerűen csak üresen akarok érkezni, egy kicsit el akarom felejteni, amit eddig láttam. Firenze oly régen kísért a gondolataim között, még mindig hihetetlen egy kissé a gondolat, hogy a vonat csakugyan odavisz.

Róma az *aeterna* volt, Firenzét így nevezik: *la bella, la gentile*. Ez se lesz könnyű élmény, túl sokat tudok erről a városról, nem leszek elég naiv benne, inkább sóvár és utálatos: annyi éven át kíváncsoztam ide, szomjan halok, ha nem itatnak meg szépségével, mutassák meg az Arnót, a csudahidat, a Primavera képet, a Signoriát. Ammanati szökőkút, gondolom. Uffizi. Boboli kert. Reménytelen, majdnem reménytelen. A hatodikos művészettörténeti könyvemben egy dupla lapon vannak a Medici síremlékek, s mindjárt balra, lejjebb a dóm meg a campanile. Olyan vagyok, mint egy ideges szerelmes. Mindenféle jár a fejemben. Michelangelo meg Macchiavelli meg Dante, *Örülj Firenze, oly nagy vagy te hírrel, hogy tengereket s földet ver a szárnyad és nagy neved a mély Pokolig ér el. Hacsak... Nem hacsak. Hogyha. Hogyha értelmem jól értette – szóla most az előbbi – sejtem már, miféle folyóra gondolsz, az Arno folyóra... Jaj, istenem, istenem! Itt volt Titi háromhetes házas, és itt beszélt a férjének a lehúzhatatlan, heg-jegygyűrűről.*

Lámpalázam van Firenzétől.

Nyűgös vagyok, fagylaltot eszem, úgy teszek, mint egy régimódi fiatal lány, aki találkára megy: mélázom és mosolygok. Félreteszem a könyvet, amiből nem értek egy betűt se, mert folyton máson jár az eszem. Ezüstharang – mondja az emlék, menyét meg elefánt egy karkötőn, ezüstharang és Margherita zsámolya. Micsoda elemek megint! Persze, hiszen ez *I. E.* városa, írásai miatt ilyen lüktető az élmény. Szeretném, ha öregkoromra nem hagyna el ez a különös képesség, ez a fájdalmasan éber memória, mely mihelyt eszmélni kezdtem, már megmutatkozott – olyan gazdag vagyok azzal a rengeteg mindenfélével, ami megrögzült bennem. „Firenzében vannak nyári délutánok, amikor úgy tüzel a nap, hogy a kétperces utat is szaladva kell megtenni a hídfőig. Mindenütt tüzes kövek és lobogó napfény, lélek nem mutatkozik semerre. Néha azonban olyan sűrűn és édesen csurog a nap, mint a méz. Ezek a szelíd

délutánok...” – így írta Bandi. Ha végigmegyek a Ponte Vecchióon, sose nézek át majd a bal oldalra, a bal oldal az aranyé meg a porceláné, én I. élményét akarom ismételni, a harangos, gyűrűs, liliomos élményt, a „fátyolozott fényt.”

Firenzében nincs lakásunk, keresni kell.

Miután itt is – a már megszokott sikerrel – elszavaltam a Szeptember végént, s toszkán földön is meggyőztem mindenkit arról, hogy nem kell segítség a bőröndcipeléshez, beülök a váróterembe, T. elmegy, én elkezdek olvasni. Még a harmadik lap aljára se jutok, mire visszatér; a pályaudvari turistakirendeltség máris szerzett lakást, de egy kicsit fél tőle, mert nagyon olcsó. „Olcsó!” – hűlök el, hiszen itt minden borzasztóan drága, hogyhogy ez olcsó? „Ez az – mondja T. –, gyanús.” Mindegy, ez nem lehet akadály, fel a bőröndöket, induljunk azonnal. Kapott a tisztviselőtől térképet is, nézzem meg, itt fogunk lakni. Ilyen közel a Santa Maria Novellához? Isteni! Na, gyerünk már! „És ha nem lesz jó?” – aggódik T. Bánom is én, minden jó, csak fürödhessünk és pihenhessünk végre, és aztán felmehessek a Ponte Vecchióra. Mindegy az, hol lakunk, teljesen mindegy, úgyis csak négy napig maradunk Firenzében, menjünk már haza, ne tétovázzunk ebben a melegben. „Én mégis félek...” „Ugyan – mondom hetykén –, négy napig a pokolban is el lehet lakni.”

El, persze, csak azért nem kellemes.

(Marcello és Philomena ilyen szépnevű házaspár locandájában kaptunk szállást –, egy kesztyűszerű ház negyedik emeletén lakik, a négy emelet hét magyarnak is megfelel. Lift nincs. Marcello közli, a szoba – elvben – valóban kiadó, mint a kirendeltség jelezte, de sajnos, csak panzióval. Ezt elfelejtette megtelefonálni a pályaudvarnak. Ilyen feledékenység! Most aztán megnyugodhatunk, mert a szállás így kosztal éppen háromszor annyiba kerül, mint a pályaudvaron hittük, már nemcsak hogy nem olcsó, hanem

egyenesen drága; ennyiért valami normális szállodában is kaptunk volna helyet, nem ebben a furcsa házban, ahol azzal kezdődik az élet, hogy minden ár csak elvben azonos önmagával, és ahol a szobánkban egy gyermeknagyságú, gurgulyaszemű, pocsek nylonbaba guggol az ágyon.

A koszt viszont isteni. Philomena Nápolyban született, közli Marcello, azért főz ilyen jól. Adagjaik elfogyaszthatatlanok, naponta háromszor úgy megtöm az asszony, mintha arra számítana, hogy pár nap múlva levág, mint a boszorkány Jancsikát. A szobánkat utáljuk, a vízcsap bög, mintha egy befalazott tehén jelentkeznék a téglák között, mielőtt mosdani akarunk, amellet a víz állott, az íze kellemetlen. Philomena megbámul, mikor a langyos, rossz vízre panaszkodom; hát bolond vagyok én? Az ember vízzel *mosdik*, inni bort szokott. Literes korsóban hozza a számára egyedül természetes italt az asztalunkhoz, gránátvörös bort iszunk Firenzében, másfajtát, mint amihez Rómában szoktunk, a Castelli vidék borának vadállatszeme volt, smaragd meg topáz. (Itália az első ország életében, ahol szívesen megiszom a bort, s még ízlik is. A bor jellege okozza: könnyű, nemes az itteni bor.)

Mienk az utolsó szoba, utánunk már csak a fürdő meg a gabinetto következik, amely előtt állandó a sorbaállás. Az angol beszéd behallatszik az ágyunkba is, az ébreszt fel, a locanda tele amerikai turistával. Étkezéskor a fiatal amerikaiak mezítláb jönnek az étkező-helyiségbe, amelyet Philomena vérpiros olajfestékkal dekorált, elég bizarr kis ebédlő, szerintem mosókonyha volt fénykorában, de nem törődik vele az ember, mert a nyitott erkélyajtón keresztül éppen a Santa Maria dei Fiori kupolájára lát, s galambraj és harangszó remeg a levegőben.

Szobánk hőmérséklete kibírhatatlan, negyven fok körüli bent a hőség, az ablakot nem lehet kinyitni, mert kinn legalább negyvenöt Celsius van, ide ver a nap alkonyatig. A zsalurésen át látom, hogy a szinte kartávolságnyra levő túlsó oldal szemközti házának a

mienkkel egyvonalban levő emeletén szabályos lesőlyuk figyel a mi frontunkat: valakinek azzal telhetik az élete, hogy azt lesi, mi történik Philomena locandájában. Az óvodásgyerek méretű ocsmány baba rám bámul, akármerre fordulok, elhatározom, hogy éjjelre sállal bekötöm az arcát, legyen inkább olyan, mint a láthatatlan ember, én nem bírok együtt hálni ilyen fertelemmel.

Lefutunk a lépcsőn, megállunk a kapu előtt. Most – gondolom –, most, most azt se bánom, ha rám szakad az ég. Firenzében vagyunk, és most végre meg fogom tudni, amire olyan régen vágyódom.

Sose tudom meg, mert Firenze nem válaszol.

Firenze nem felel, nem is felelhet szegény, mert épületeit eltakarják a turisták, és neszeit elnémítja az idegen beszéd. Olyan héten érkeztünk, mikor a város szinte túlcsordul önmagán, senki se fér el benne, az autósok üvöltenek, a járókelők csordái leszorítják egymást a gyalogjárókról, riadt, hunyorgó látogatók ügyetlenkednek az úttesten. Nem férünk el sem a városban, sem az utcákon, sem a vendéglőkben, sem a műemlékek között, múzeumokról vagy templomokról már nem is beszélve; ott teremőrök ordítanak, siessünk már azzal a szemlélődéssel, mit kell valamit percekig bámulni, tovább, tovább, előre, más is sorra akar kerülni. Az utcán nem érdemes megállni a kirakatok előtt, az érdeklődőt félrenyomják a kíváncsi nézők. A város katlanmelege éjjelre se szűnik, négyig, fél ötig kuksolok ébren az akkor már nyitott ablak mellett, s figyelem, hogy a lassúdó, de végleg sose szűnő forgalom mint dobálja fel a hangokat, hogy rezegnek a lámpák. T. tud aludni, én nem. Philomena babája bekötött fejjel ül a földön. Meg vagyok róla győződve, hogy Philomena babájának gonosz gubószeme vert meg, azért nem megy Firenzében semmi úgy, ahogy kellene, a fene egye meg Philomena nylonbabáját.

A város Bandi városa, tehát valahol ott kell kezdeni a megnézését, ahol ő ajánlja, a Ponte Vecchiónál. T. emlékei felélednek, térkép se

kell, tudja az irányt. Botorkálok mögötte, folyton elveszít, benyel a tömeg. Mikor végre odaérünk, s ott lépdelek a Ponte Vecchiön, nem látok semmit. Ahol az üzleteknek vége szakad, a híd középső, nyitott részén csak pár pillanatig maradhatok, tüstént továbbsodornak. Megpróbálom azt mondani: Dante, de nem érzek semmit, csak azt, hogy tovább kell mennem, mert más is ide akar állni, és más is ki akar nézni a partok felé. Tudom, hogy az, amit *nem* látok, az ezüstművesek boltsora, s még jó, hogy tudom, mert a turisták elfedik a kirakatokat. A Lungarnóig kell sodródunk, s ott is egy bár teraszára, hogy végre igazán lássam a hidat, egész hosszúságában. Szopom a Coca-colám jégdarabját boldogtalanul. A bár mellett egy öregúr áll, szappanbuborékot fúj valami ügyes kis pipából, igazán szép szappanbuborék-sorozatot ereget, bukfenceznek a semmi golyók, elenyésznek, az öregúr az asztalunkhoz lép, ránk mosolyog, s utánozhatatlan bájú, félkörös mozdulattal elibünk tartja a kalapját.

A turisták rohama később sem szűnik, pedig vacsora után a Palazzo Vecchio terén ülök egy lépcsőn és kapkodom a lábamat, rá ne gázoljanak. Az este valószínűtlen, színpadias, a Signoria tömbje nekifeszül a sosem egészen sötét égboltozatnak, körben a homályból és az utcai fények közül elővillognak a szobrok, fénylik Dávid kicsit asszonyos teste, fénylenek a kutak. A Guide Bleu szerint ezen a téren meg van jelölve, hol égett Savonarola máglyája, de a tér éjjel-nappal annyira teli, hogy sose lelek rá. Ülök a Loggia lépcsőjén, hátam mögött Cellini Perseusa meg az Ajax. A turisták fagyaltoznak, hűsítőket isznak, a tér hullámoz, senki sem akar hazamenni. Itt látom az éjszaka, rugalmas, ellenálló szövedékű, állandó nevetés himbálja az utcákat – én nem oldódom. Ideges vagyok, kielégületlen. Még égnek az üzletek fényei, a boltokban minden portéka olasz ára mellett angolul is ki van írva, mibe kerül. Nem volna pénzem vásárolni, de ez nem bánt, ez sose bánt. Hogy nem jutok hozzá Firenze titokzatos szépségéhez, hogy nem férek el ebben a városban a tömegtől, melynek, persze, éppannyi joga van, hogy megnézzék ezt

a helyet, mint nekem, az fáj. Persze, a felismerés nem segít, ettől még rosszul esik, hogy nem járhatom be a várost nagyobb csendben, nagyobb nyugalomban, az is bánt, hogy amikor megállok a Campanile alatt vagy felbámulok a Santa Maria dei Fiori homlokzatára a faragványok közé, tüstént tovább lök valaki, s csak madárszárny rebbenése marad bennem a szépségnek, rózsaszín, vajsín és világoskék villogás az erős napfényben a dómon, s benn a sötét, a majdnem abszolút sötétség, és a találkozás a művel, amelyet annyit néztem képen valamikor, a tökéletes szépség burkolatában a tökéletes szomorúság megfogalmazása, az aggastyán Michelangelo befejezetlen Pietája. Ez az objektív elragadtatás mellett szubjektív élmény is, mert ez az a szobor, amelyet Az őzben leírtam, s mikor leírtam, 1954-ben, igazán mindent elképzeltem, csak azt nem, hogy valamikor látni fogom a saját szememmel. Méltóságteljes sekrestyés sandít rám, de már beletörtem az erkölcsbe: fejemet-vállamat illedelmes stóla fedi, megint olyan vagyok, mint egy félbolond Vestaszűz ezekben a leplekben. Mit tudja ez a sekrestyés, mire gondolok. Mit tudja bárki.

Firenze így marad meg bennem a krétaszerűen törékeny és krétaszerűen fehér kánikulában, fejem riadt mozdulatának körözésével: jaj, ez a dóm, ez a Campanile, ez a Battisterio... Beférni nem lehet, a Battisteriónak még a kapujáig se tudok elhatolni, mert éppen holland turisták szállták meg, s filmezik. Még jó, hogy tudom, mit *kellene* látnom, s egyetlen pillanatra, míg szétválík a tömeg, megpillantom Ghiberti kapuját, a tíz domborműből egyet, egyetlenegy, Józsuát, Jerikó falait. Valószínűtlen kép, én magam is elég valószínűtlen vagyok önmagamnak, ahogy ott állok, gyürkélem a stólat és meleg van. Giotto – gondolom. Andrea Pisano. Látom, de nem látom, amit kellene. Mindegy, otthon valahogy majd kiegészül ez, vigasztalom magam, s most, hogy gépelek, s nézem a jegyzeteimet, érzem, hogy ki is egészült igazán, most teljes a kép előttem, egyetlen turista se fedi, meg a nyakszirtem is emlékszik,

hogy hátra kellett ejtenem a fejemet, mert a harmónia édes oszlópa, a nyolcvanhét méter tökéletesség, ott lebegett előttem, örökre felejthetetlenül.

A San Lorenzo előtt kikiáltók, zsibvásár, a templomkapu körül szállnak a labdák, kisfiúk szórakoznak és üvöltenek. Ez itt valahogy borzasztóan rendjén is van, a kikiáltó hangja, a gyerekvisítás meg a templom. Ide eleve úgy megyek be, minden illúzió nélkül. Fáradt is vagyok, nézem az oszlopokat, a mellék-kápolnákat. Felettem mintha a világ megkettőzné magát, kupola lebeg. Ez a legszebb kupola, amit valaha láttam. Elnevetem magam, olyan szomorú vagyok, mert itt végre nincs tömeg, itt aztán megnézhetnék mindent apróra, megkereshetném a Nagyok kezenyomát, hol lebeg Michelangelo lehelete, kereshetem Donatellót, hiába. Csak ülök, nézek felfelé, mintha a világ hirtelen összeszűkülne volna, nem látok semmit, csak a kupolát. Csend van, abszolút csend, önmagam jelenlétét sem érzem, csak a szomorúságot, amelyet soha senkinek nem fogok tudni megmagyarázni. Egy galamb szabadult be valamelyik kitárt ajtón át, most ott csapong, iszonyú magasban a fejem felett, lebeg, neki-nekiveri szárnyacskáit, csepp fejét a lunettáknak. Nincs számára kifelé út, sose találja meg. A levegő súlyos a szépségtől, ám az ártatlan suhanás, a naiv lebegés itt fog meghalni, nekiütődve valaminek, kábultan, éhenveszve, a menekülés pánikjában, sose szabadul. T. csak néz rám, potyog a könnyem. Nem a madár. Nem csak a madár. Ez az egész. Olyan borzasztó, hogy meg kell halnunk valamennyiünknek, Michelangelónak, madárnak, nekem, neki, a labdázóknak odakinn.

A San Lorenzo haláliszonya a Medici sírboltban enyhül bennem, ez olyan groteszk, hogy az önmagamon való csodálkozás erősebb az elsődleges élménynél, a márványberakások hatásánál, még a sírszobroknál is, melyek a holtak álmait őrzik. Különös, különös üres szempár, mely nézed a turistákat, különös, különös arc, te réges-régen nem élő örökkévaló, mit szólnál, ha ebben a súlyosan

nem protestáns környezetben megszólalnék, s azt kérdezném, amit a mi temetéseinken szokásos: „Halál, hol a te fullánkod, koporsó, hol a te diadalmad?” Lehet, hogy tévedtem az előbb a Lorenzóban? Lehet, hogy mégse kell meghalni, csak az energia másképpen marad meg, a galamb újra galamb lesz, nem ő, másik galamb, s az ember is, igaz hogy nem ő, csak egy másik. A kriptá falai, mint a romló hús, hűvösek, sikosak, egyszerre lilák, szürkék, zöldek és vörösek, ám a turisták hada vígan zümmög, fel-fel villannak a reflektorok, ahogy valaki filmezni kezd.

Este újból az Arno. – Szűk ez a folyó, sekély, szigorú és hallgatag. A hídi és partmenti fények elnyúlnak benne, rezegnek, összetörnek, majd egyévválnak megint. A hidakon parányi figurák; emberek mennek egyik partról a másikra. Mindig mentek. Mindig fognak menni. Még akkor nem jártam a Canale Grandén, nincs meg az az élményem, hogy a víz olyan is lehet, mintha éjjel-nappal enyhén részeg volna, s lelkesedésében és mámorában önmagába hajigálna pezsgős poharakat, belülről fénylő üveggömböket és virágot. Az Arno komoly folyó, keskeny, komor szája van, mint Danténak.

A San Martóban nem látom meg a Giottókat; egy pillanat jut a számomra, máris eltolnak a képek elől, s mikor visszasompolyognék, a teremőr elirányít, én már láttam, menjek tovább. Megszégyenülten, majdnem lesütött szemmel futom végig a termeket, sem azt nem érzékelem, hogy ahol vagyok, ott valamikor Savonarola élt, sem hogy itt tüzelnek a képeken azok a csodálatos kékek meg pirosak, itt vannak a lélegző barmok, keskeny arcú figurák, vérszín ruhás, arannyal cifrázott, angyali angyalok. „Avanti, avanti, avanti.” A kolostorudvaron egy kisgyerek bög, kocsiban ül, szíj védi a kiesés ellen, rúg-kapál, ordít: „Mamma, mamma!” Legszívesebben mellé ülnék a falba vakolt emlékek alá, és ordítanék torkomszakadtából valami mennybéli mammá-hoz, ha meghallgatna, hogy nem férek el, hogy nem láttam igazán a Giotto-képeket, és mindjárt kisodort a tömeg Savonarola szobácskájából is.

A gyerek bóg, az anyja nem jön. Hozzám sem jön a mennybéli mamma, mehetek tovább, csalódottan és szomjasan kipipálva valami képzeletbeli listáról a San Marco kolostort. Ha hencegni akarok, azt mondhatom róla, láttam. Pedig nem láttam, nem igaz. Csak voltam benne.

Az Ogni Santiban csend és átszűrt fénynyalábok. Szent Ferenc csuhája balkézt esik, felágaskodom, megnézem. Barna lehetett valamikor, most leginkább olyan az üveg mögött, mint a kókuszdió rostja, szinte fanemű. A szent nem illik ide, tulajdonképpen rájöttem, hogy sehova sem illik Itáliában, ami templom: én a Poverettót csak tájban tudom elképzelni, víz mellett, rét közepén vagy poros úton gyalogolva. Milyen ideges lenne, gondolom, ha látná a saját kultuszát, milyen ideges lenne sok mindentől. A munkanélküliektől, a kővel górált kutyaiktól, az üvöltözéstől, a Santa Maria Novellában az amerikai úrtól, akibe majdnem belebotlom, mert egy szent ereklyéje előtt guggol a földön, és vaderejű zseblámpával bevilágít a csontok közé. Precíz ember, kár, hogy ki nem bontja a koporsót. A Novella túlsó felén aranyszívek és virágözön, valami szent előtt feketébe öltözött asszonyok térdepelnek.

Utolsó délutánunkat félholtan a hőségtől és a reménytelen küzdelemtől az utcákon és a múzeumokban (az Uffiziban egyszerűen rosszul leszek, az első teremből tüstént fordulok is vissza, otthagynom T.-t, azt hiszem, ha még két percig ott kell maradnom a hömpölygő áradatban, amely elfedi a képeket, összeesem, és komolyan beteg leszek. Leszédelgek a számolhatatlanul sok lépcsőn, ki a térre, s azt tervezem, a kútnál majd leülök a földre, kinn akármilyen meleg legyen is, jobban kell éreznem magam. Sajnos, kivihetetlen. A kútnál reklámfényképezés folyik, a Signoria előtt ájuldozó, mascarás szemű manökenek a téli divatot mutatják be, rájuk nézni is elég, hogy az ember szédülni kezdjen. Valaki folyton hozzájuk szalad, megigazítja a festéket az arcukon, mely egyre elolvad az irtózatos melegben. A

manökenek bundában, fejükön kis kucsma, csizmácskájuk is van. Rettentő kép!) Fiesolében töltjük. Mintha jóvá akarná tenni mindazt a keserűséget, amelyet Firenzében éreztem, a hajdani etruszk Faesulae kegyelmes. Autóbusz visz fel a ciprusszegte úton a hegyekbe, és itt végre csend, illat, hűvös és béke fogad, nem hallom a turisták állandó ordítóását. A ferencesek kolostorában egy barát rendezkedik a templomban, hátra se fordul, hogy belépünk, csak akkor pillant ránk, mikor feltűnően sokáig állunk II. József emléktáblája előtt. Letelepszünk a hegyoldalon. Virág- és bokorillat, súlyos, édes, nyári lehelet. Alattunk a város, most rózsaszínű köd fedí, mint valami túlságig kinyílt rózsza sárgállik át a ködön a Santa Maria kupolája. Minden csak dereng, minden olyan, mint az álom. Nagyokat nyelek, szomjasan, riadtan, a késői, de mégis betelt gyönyörűség megvisel. A múzeum etruszk emlékei között csupán ketten bolyonganak még kívülünk, a gyönyörű kis római amfiteátrum üres, magunk vagyunk, míg sokféle lombjára ráborul az alkonyat. Míg a visszafelé vivő autóbuszra várunk, eszünk valamit a főtéren s nézelődünk: a municipio falán Fra Angelico és Mino da Fiesole nevét őrzi a kőtábla. Harangoznak. A madarak leereszkednek a templomtetőre, aztán egyszerre villámgyorsan és érthetetlenül tovatűnnek: augurium...

Éjjel csak gubbasztok. Philomena undok nyílonszörnyetege, remélem, levegő után kapkod a sálam alatt. Rezeg a ház, futnak az autók, nem tudok aludni, nemcsak a zaj és a forróság miatt, idegesít valami nevenincs. Reggel Marcello eltűnik, Philomena közli, ő csak egy szegény együgyű asszony, hogy tudhatná, mennyivel tartozunk, ne kérjük a számlánkat, ő nem tudja kiállítani. Marcello akkorra időzíti érkezését, mikor már csak egy negyedóra választ el a vonatindulástól. Kis olajbogyó szeme csupa derű, míg átnyújtja számlánkat, s elhúlt arcunk láttára táncolni kezd, égneek emeli a kezét, *caro signore, cara signora*, mi az, hogy nem stimmel az összeg, hogy lehetséges? Hogy kétszer annyi, mint amennyiben

megegyeztünk? Ugyan, a kedves vendégek tévednek! Pantomim, lenn közben megérkezik a taxi. Tíz perc van indulásig, teljesen elképzelhetetlen, hogy emberi száj lebírja Marcello szóáradatát, ez Cicero kései rokona. Fizetünk, amennyit akarnak, Philomena annyira szégyelli magát, hogy elbújik a konyhában, s nem jön ki köszönni. A taxiban már nevetünk, főleg én. Úgy féltem valamitől az éjjel, hát ennyi volt csak? Csak ennyi, egy kis locandás? Firenzéért nem nagy ár. De Marcellóhoz nem szállunk soha többé. És most induljunk Milanóba!

A tavaknál

Útközben olvasok, Pompeji végnapjait hoztam magammal, istenien szórakozom. Nem közönséges az élmény, gyerekkori szép piros Pompeji könyvem a páratlan illusztrációkkal elveszett, kedves kis kötet volt, már nem emlékszem, ki dolgozta át az ifjúság számára. Firenze és Milano között fel-felvihogok a vonaton T. vastag eredetijén, hát ez bizony nemigen azonos az én gyerekkori olvasmányommal. Ó, csak nyomára lelhetnék valamikor az eredeti könyvemnek, s megtudhatnám, ki volt az a lelkes irodalombarát, aki a könyv herélését végrehajtotta! Micsoda móka! Hajdani olvasmányomban Arbaces komor, cselszövő férfiú volt, indulatait – számomra akkoriban teljesen elfogadhatóan – részint rossz szíve, részint vakbuzgó vallásossága motiválta, s Nydia, a vak virágárusleányka félreértésből és merő jóindulatból okozta egy időre jólelkű pártfogója, Glaucus romlását. Mely kiábrándulás – viháncolok a könyv felett, hiszen ez az Arbaces buja rossz ember, aki nem is Isis papnőjének szánta szegény Ionét, hajaj, de mennyire másnak, mint amit egy szent életű papnő létformája megkíván, ami pedig a vak leánykát illeti, hisz ez egy elvetemült vak leányka, aki szerelmes Glaucusba, és nem hálából, hanem szimpla rosszakaratból és féltékenységből adja be neki a varázsitalt. Hinnye, hinnye! Még ott a vonaton átírok több nagy regényt ilyen módszerrel a serdületlen ifjúság számára, s az eredmény oly váratlan, hogy nevetésünkre felneszelnek útitársaink.

Milano más élményt kell, hogy jelentsen, mint az eddigiek. Itt konkrét tennivalóm van, nem engedhetem át magam sem a nyárnak, sem a pihenésnek: itt a kiadóm. Kicsit fázom a tárgyalások gondolatától, de hát én mindig fázom, mihelyt valamelyik regényem adminisztrációjára kerül sor; írni jó, de aztán olyan rettenetes tovább foglalkozni a könyvvel, kiadóval, lektorral tárgyalni,

korrigálni. T. megint a pályaudvaron hagy, míg elmegy hotelt keresni, én a rossz kis Nydia történetével beülök a váróterembe. Itt végre kellemes hűvös van, egy anya ül benn két pici gyerekével s még néhány utas. Nydia története abbamarad, nézem az anya kalapdobozát, soha életemben nem láttam még ilyen gyönyörű kalapdobozt. Egyébként, mint azonnal kiderül, a szemrevaló készség nem kalapdoboz: csinos kis éjjeli kerül ki belőle, a két gyerek elvégzi rajta, amit el kell végeznie, a többi utas lelkesítő szöveggel kíséri a két pici tevékenységét, s gratulál az anyának elmés eljárásáért.

A Hotel Virgilióban kapunk szobát, nem messze a pályaudvartól, s voltaképpen nem messze semmitől: innen pár megállónyira van a Scala, a Biffi, maga a Feltrinelli cég is vagy a dóm. Kellemes, modern hotel, valósággal ujjongok az erkélyünkön Marcellóék szellőztethetetlen, sunyi lakása után. Tüstént indulunk is a városba, a Scala előtt szállunk le a villamosról, befutok a kapuja alá, nagyon jó kedvem van. Eléneklek azt, hogy *Hol voltál, báránykám*, hogy elmondhassam, én is énekeltem a milanói Scalában. Nyugodtan tehetem, nyilván minden turistának hasonló vágya támad, mert a járókelők nyájasan bólongatnak és mosolyognak: megszokták ezeket a scalai ingyen hangversenyeket. Szemközt az épülettel Leonardo szobra, megnézem, mert Olaszországban szinte sehol sincs pocsék szobor, de ez, kivételesen, az, aztán a Galérián át kimegyünk a dóm terére. Az est leszáll, a székesegyházzal szemközt a zárt tér negyedik falán elindul a villanyújság, ugrálni kezdenek a fényreklámok. Az árkádok alatt komplikált szerkezet, óra-légsúly- és hőmérő, valami bár is van, ahol csak hűsítőket lehet kapni, óriási gömbökben zubog-forog a sok folyadék, az újságárusok be-befutnak egy italra. Hányféle frissítő, van rezedazöld, tejfehér, gránátszínű meg topázsárga. T. zöldet iszik, én pirosat, a felénél cserélünk, aztán nevetünk egy sort: mindkét italnak pontosan ugyanolyan az íze. Mindegy, a szépséget is meg kell fizetni, a ragyogásból előragyogó újabb ragyogást, a színek harmóniáját. Ezen az éjszakán pótoljuk a

firenzei álmatlan éjeket, alszunk, mint akiket agyoncsaptak. Reggel T. morogva ébresztget, ne rugdossam. Dühös leszek, ki a csuda rugdosná, mért kelt fel, álmos vagyok. „Igenis rugdosol – mondja T. –, mozog az ágy. Az éjjeliszekrény is megmoccant.” „Hagyj már aludni!” – fúrom a fejem a párnába, s már alszom is tovább. Délelőtt tudjuk meg az iszonyú észak-olasz földrengés hírét, együtt szomorkodunk a várossal.

Milano két elemsorra bomlik, hivatásos teendőimre és magánjellegű csatangolásokra. Hivatalos teendőim a Via Andegarín zajlanak, itt a Feltrinelli cég, de itt van F. úr lakása is, tulajdonképpen F. utcának kellene hívni az Andegarit, mert szinte minden háza a céggel áll kapcsolatban valamiképp. Először könyvem szerkesztőjével ismerkedem össze, ő visz be F. úrhoz, akihez igazán kegyesek voltak hazája istenei, mert minden közismert jó tulajdonsága mellett még szokatlanul csinos is. Végre fellélegzem a hőségben: szobájában kondicionált a levegő, majdnem fázunk. Nem szeretnék megismerkedni könyvem fordítójával? – érdeklődik. Dehogynem, boldogan. Hát akkor legjobb lesz, ha együtt vacsorázunk. Nem ma, a fordító Genovában lakik, onnan kell idetelefonálni, talán hétfőn. Majd De R. úr megszervezi. Sajtó, fotósok, fordító, szerencsére itt van G. úr is Amerikából, Knopféktól – igazán kellemes vacsora lesz, igazán. Az F. kiadó apparátusa oly elképesztő, hogy csak hunyorgatok zavartan, mikor visszaereszkedünk az utcára. Csak az vigasztal, hogy végre giccset látok egy kirakatban, egy műkereskedés ádáz képeit, viaszos almákat gyönyörű harmatcseppel héjukon, halászt, olyan alkonyatban, amelyben tüstént égbe is szállhatna üdvözülni, felgyalogolhatna, mint egy lépcsőn, az ocsmány, kemény, kármin sugárzáson, kis kutyákat és falkavadászokat nézdegélő, mezítlábas lánykákat. Elbűvölten nézem a képeket: ez a föld olyan tökéletesen szép, olyan kimondhatatlanul jóízű, olyan semmihez nem mérhető módon művészi, hogy boldogtalanul mentem volna haza,

ha nem sikerül olyan valamire találnom, amiből kiderül, hogy azért itt is talál a szem bíráltnivalót. Még akkor nem tudom, milyen élmény vár Velencében, az elemmel világítható, fertelmes gondolaszörnyek és gurgulyaszemű, ocsmány játékbabák között, de itt is vígan fütyörésem, míg ballagunk a Sforza kastély felé. Egy járdaszigeten újabb megrendülés ér, a könyvárus antikvár készletének díszhelyén Harsányi Zsolt Magdolnáját pillantom meg. Hogy utáltam mindig azt a nyavalyás Magdolnát, amellet három példányban megvolt nekem, mert a nevem miatt több nagynéném is meglepett vele, gondolták, örülök neki. Most itt a Magdolna, kívánhatunk egymásnak jó napot.

Átdobogunk a Sforza kastély kis hídján. A címerek kőfigurái alatt, a várfalak közé épített szabadtéri színpadon Eliot Gyilkosság a katedrálisban-ját játsszák. Mögöttünk, előttünk, körülöttünk a kastély meg a park, meleg szél borzolja a tavacskát. Jön egy néni, megáll velünk szemben egy kútnál, iszik, aztán leveszi a cipőjét, lábat mos, később leveszi a felsőruháját, ottmarad kombinéban, ruhát vált, meg is fésülködik, most már igazán csinos néni lett belőle, levetett holmiját bőröndbe rakta. Az emberek járnak-kelnek, mindenki látja a nénit vetkőzni-öltözni, senki sem akad fenn rajta, és ugyan, ha jól meggondolom, miért is akadna.

F. úr cége megkezdi víkendjét, szombat-vasárnap szabadok vagyunk. Este a Biffiben tervezgetjük, másnap hová menjünk. T.-nak jut eszébe, hogy el kellene utaznunk Milanóból, nézzük meg a tavakat. Játsszom az ügyes műanyagasztalterítővel, motyogok. Megszokhatatlan élmény, hogy hajdani földrajz órák keserves és egykor értelmetlennek érzett tananyaga valósággá válhatik, hogy ezt: Lago Maggiore, így is ki lehet mondani, nemcsak a gyermekkori hangsúllyal, eleve reménytelenül, a pusztta közepéről epedve a világ tájai után. Hát akkor menjünk Stresába. „Isola Bella – magyarázza T. – Nagyon fogod szeretni, olyan szép.” Én nagygimnazista voltam, mikor először láttam Budapestet. Holnap a Lago Maggioréhoz

utazom. Jó. Jó. JÓ!

Erre az útra nem viszem magammal Pompeji végnapjait. Csak nézek ki az ablakon, s elkezdem ismét érezni a különös szomorúságot, az abszolút szépség kísérőjét a lombok, hegyoldalak, vízcsillogás és virágerdők láttán, amely csak később szelődül, békél és édesedik, először mindig zavarba hoz, szégyellőssé és riadtá tesz. Most nem tudok nevetgélteni, pedig a víkendre felpakolt turisták, akik kiszállnak Stresában, mind olyan jókedvűek. Megint szieszta ideje van, de mi már megszoktuk, hogy ilyenkor is napon legyünk, s ki állná meg, hogy le ne fusson a tóhoz. Istenem, tűnődöm, hát mindig ilyen maradok én, sose fogom tudni természetesen és magátólértetődően elfogadni, ha szembekerülök valamivel, ami gyönyörű? Mindig megvisel majd, mint a betegség? Ennyire szokhatatlan a jó? Ennyire?

Azt hiszem, ennyire. J. néni kifejezés nélküli, együgyű arcát ringatják a Lago Maggiore hullámai. J. néni sose látta ezt a tavat, de fújta engedelmesen a katedráról: „A Lago Maggiore a felső-olasz tavak leghosszabbika. A Bavenoi öböl vidékén, a Borromei szigetek háttérében emelkednek az Alpok csúcsai, északi vége a hegyekben van. A Borromei szigetek Isola Bella, Isola Madre, dei Pescatori, di San Giovanni. A kopár szirtekből álló szigetekre egy Borromei herceg humuszt hordatott, most növényzetük trópusi és pompás kastélyok...”

Itt a tó és itt vannak a szigetek. Balra, legmesszebb onnan, ahol állok, Isola Bella, aztán sorra a többi, vitorlások siklanak a tavon, amely a láthatár peremén valahogy eltűnik, mintha a hegyek összezárulnának felette. Virágzó cserjék a parton s erdőnyi hortenzia. A szállodák alusznak, elhagyott aranyöv hever a pálmafák alatt. Motorcsónakok hozzák-viszik az utasokat a part és a szigetek között. Isola Bella kikötőjéből zenét sodor a meleg szél, locsognak a hullámok. A kastély tetejéről mint a vízesés zuhog alá valami virágcsuda, s a horizontba belerajzolódik egy szobor. Totemállatunk,

hogyan állsz ott, égnek ágaskodva, szárnyad kifeszül a kék háttér előtt, hogyan állsz ott Isola Bella kastélyának ormán, a földön, de az ég felé iparkodva, mutatva az irányt és az igényt: édes Pegazus...

Babér, mirtusz, olajfa, leander, rózsák, hortenziabokrok hidegkékek fellegei, és persze pálmafák és mézes napsütés. Még akkor nem tudom, hogy látok ennél is szebbet, elnémitőbbat, hát csak ülök, súlyos vagyok, mozogni sincs kedvem, legszívesebben arcra feküdném a napverte, jószagú földön, és behunynám a szemem.

Úgyse tudom én ezt elmagyarázni.

Este az állomáson várni kell a vonatra, Svájcban jön a vonat, a Stresa után következő állomás már a határ. Ülök egy mirtuszcserje alatt, letépek egy levelet, szagolgom. Visszafelé nem beszélgetünk, a reflektorfényben még egyszer felragyog minden, búcsúzóul, hátraejtem a fejemet a csepp, fehér huzatos tarkópárnára, s hagyom, hogy átmosson rajtam a nap emléke.

A vasárnap, mint a jól nevelt családokban, csaknem hogy az égieknek szentelődik, mert a Santa Maria delle Grazie kolostorból Szent Ambrus templomába loholunk, onnan meg a dómba. A Brera képtárra már alig jut idő, s ha nem volna a teremőr olyan figyelmes, csak megzavarna a szépen rendezett termék gazdagsága, de a múzeum alkalmazottja (első ilyen élményem Itáliában!) őszintén kívánja, hogy valamit lássak is, hát karon ragad, s remekműtől remekműig vezet, ki ne maradjon valami, el ne kerülje a figyelmemet. Megállok Perugino híres képe előtt, így eredetiben még bűbájosabbnak találom, mint amikor művészettörténet órán először mutatták meg nekünk. Milyen kicsi-kicsi Szűzmária ezen a képen, milyen ijedt, piruló, önmaga miatt meg más miatt is, ugyanakkor nem tud, nem is akar ellenállni sorsának. A képen a báj, a zavar és a megadás keveredik, József meg olyan komoly, jóságos, öntudatos a menyasszonya mellett. Most szükségem van erre az élményre az iszonyú Ben Hur film után, amelyet tavalyelőtt Londonban láttunk.

Számomra a képen a templom a legszebb, számtalan ilyen templom előtt lépkedünk el már, mióta itt vagyunk, szeretem a lépcsőit, szerkezetét, Perugino sose vétő komponáló készségét. Olyan jó a Brerában, amilyen reménytelenül rossz az Utolsó vacsora termében. A kolostor refektóriumában csattognak a fényképezőgépek, járkálnak és diskurálnak a turisták. Nem ez zavar, hanem a kép elmosódó, szomorú színei. Annyira vártam, hogy lássam a Cenacolót, s valahogy levert lettem tőle. Mintha visszahúzódnék a szemlélő elől a kép, mintha megsértődött volna valami, talán az emberiség miatt, s távozni akarna innen. Szent Ambrus templomában, a hajdani pogány s megkeresztyénésített kígyós oszlopok között jobban érzem magam megint. Mise folyik idebenn, mégis sárga fényű, olvadó csend van, a papok mind öregek, valószínűtlenek, és maguk is olyanok, mint egy műalkotás.

A dóm iszonyú.

Nem mintha nem tetszenék. Minden barátunk, aki Milanóban járt valaha, csak legyintett, ha a dóm szóba került, rémesnek, jelentéktelennek, brutálisnak nevezte, azt mondta róla, nincs levegője. Nem ezt érzem, számomra a dóm szép és monumentális is, kőcsipkái szokatlanok ezen a klasszikusan egyszerű vagy reneszansz vagy barokk módra pompás földön. A dóm *belül* riaszt, belül és felül, szubjektív ez az élmény, talán más nem is érzi így. Bent miséznek, közben a turisták ide-oda járkálnak, ahogy a főtemplomokban már szokásos. Én is sétálok, így talállok rá egy egészen fiatal tisztelendő úrra, aki idegeneket vezet, s közben elmélyült arccal fényképez. Annyira belemelegszik a munkába meg a magyarázatba, hogy se térdet nem hajt sehol, se nem ügyel arra, ami az oltárnál folyik, én meg majdnem megpukkadok dühömben, mert milyen pap az ilyen, hát legalább tartsa meg a foglalkozása szabályait. Ez csak locsog és fényképez, az istentelen. Magamon is nevetek, mert végre is mit érdekel engem egy olasz pap hitélete, de közben nem szűnik bennem az ingerültség, mely valóságos dührohammá fokozódik, mikor a lift

felvisz a dóm tetejére. Ácsorgó, szenvedélyes, hófehér figurasor közt barangolunk odafenn, az élmény kafei, félek is egy kicsit, úgy érzem, sose szabadulok ki innen, kőváros van itt, kőtornyok, kőemberek, minden egyes figura más. Legszívesebben visítanék és lerohannék, inkább nem kell a kilátás, ez nem természetes szenzáció, arcommal egy vonalban vagy fölöttem a csipke emberek némasága. Szerencsére valami kifújja belőlem az idegességet, a jó, elsődleges méreg. Rés vagy mi lehet a kövek közt a tetőn, mint valami kígyó siklik fel rajta a tömjén illata, s a hang is felkúszik, a lenti misézés hangja. Közben a templom tetején korzóznak a turisták. Coca-cola automaták működnek, sört árulnak, aki elfáradt, leül valahová, nézi a kilátást, cigarettázik, széthajigálja a csikkeket. Dühöngök, méltatlankodom, hát hiszen ez a dóm, itt mise folyik, tessék tisztességesen és komolyan viselkedni, minek árulnak itt italokat, ide jöhetne Jézus a korbácsával vagy mijével, az az ember ott kiköpte a szalmaszálat az oltár felett, mindenki röhög, fagylaltozik, fújja a füstöt, mi ez, vurstli? Oly komikus, hogy én pukkadozom emiatt, hogy a végén zavarba jövök, elnevetem magam, s vállat vonok, hát ha nekik így jó, nekem mi közöm az egészhez?

Vége a misének, zárják a templomot, az örök és vezetői magasról, tornyocskákból, szobrok közül, ki- és bejáratoknál nyújtott farkashangon üvöltenek, ez a millió szobor közt nyívó farkashang eliszonyít. Hanyatt-homlok rohanok a lifthez, hogy minél hamarabb megszabaduljak innen. A templomkapu előtt egy anya gyereket pelenkázza, sánta árus biceg hozzá, amulettet kínál neki, de nincs rá szükség, a kisfiú pelenkáján korallszarvacska lóg, dajkatűre fűzött, elegáns korallszarvacska.

Milanó F. úr vacsorájával zárul, lakását sose fogom elfelejteni, nemcsak múzeumba illő képei, berendezése: a különös kis reflektorok miatt sem, melyek lámpa helyett a sarkokban a parkettre helyezve alulról világították meg a helyiségeket, puhább, egyben harmonikusabb fényt adva valamennyiünk esti arcának. De R. úr, F.

úr, G. úr New Yorkból és olasz fordítóm van jelen kívülünk, F. úr olyan kedves, amilyen csak egy olasz tud lenni. Vacsora után a fordító meg jómagam kivételével mindenki kimegy a tetőteraszra, ahol állandóan csobog valami víz, csepp locsogása behallatszik hozzánk, míg S. asszonnyal az asztal mellett bogozzuk Az őzet, hogy lenne jobb ez vagy az a mondat, milyen szó kívánódik ide. Kinn a férfiak isznak, hűvös árad be, mi tárgyalunk. Volna a kiadónak egy kívánsága – közli S. asszony. Tessék, hallgatom, minden kiadónak van valami kívánsága, megszoktam már. Pillanat alatt végigcikázik bennem minden lehetőség, ami az olasz közönség igényét tekintve szóba jöhet, s kicsit elborulok, remélem, nem lesz lényeges, nem szeretnék hozzányúlni Az őzhez. Ugyan mit hagyjak ki belőle, mi nem tetszik? S. asszony elmélyülten nézi F. úr kincset érő szőnyegét, s megkérdezi, volna-e kifogásom az ellen, ha Az őz olasz kiadásában Isten nevét kis d-vel szednék. Mintha nem is én cselekedném, nyúlok a poharam után, iszom egy kortyot. Csoda Milanóban! Mindenre el voltam készülve, erre nem. Kinn nevetés a teraszcél, a férfiak jól mulatnak. Kérem, szedjék úgy, ahogy akarják, nekem aztán nyolc.

Nehezen búcsúzunk el, mert F. úr kiváló házigazda, sokáig integetek neki De R. úr autójából, ahogy nyugati szokás szerint háza küszöbe előtt várja meg, míg eltűnünk a szeme elől. Akkor még nem tudom, hogy nem is egészen három hónap múlva a frankfurti Buchmessén fogom viszontlátni, s úgy megörül nekem, hogy megráz, mint egy kiskutyát, aztán az újságírók, a kiadók s egyéb szakmabeliek örömeire jobbról-balról megcsókol.

Az Adriánál

Velence felé utazva tovább pihen Arbaces cselszövénye s a gonosz kis Nydia. Látnom kell az utat, mert most Catullus vidékén fut a vonat. *Miser Catulle, desinas ineptire et quod vides perisse perditum ducas.* Venusta Sirmio, Lacus Benacus, lehet hogy életem alapélményei között a legalapabbat köszönheti Catullusnak tizenhárom éves gyerekszívem riadalma, az *odi et amo* fogalmát, hogy ez a két érzés egyszerre is lehetséges. A Garda-tó színarany, úgy veri a nap, hogy a sárga tűz elfedi a víz kékjét, s a szél, a szél se változhatott, mihelyt eltűnnek a házak, s csak az ég látszik, a lombok, a tó, megint itt a költő, a szenvedélyes Catullus, a caesarfricskázó Catullus, a madársírató... Van min gondolkoznom Veronáig, a költő s a szerelem szülőhelyéig. Brescia fellegvára. Fura, hogy ez a név még mindig úgy szúr. Vajon a mi gyerekeinknek is úgy körme alá szalad a tüske, mint az én nemzedékemnek még, ha eszünkbe jut Haynau? Pádua. Ide eljövünk, ha egy kicsit kipihentük magunkat Velencében, kíváncsi vagyok, milyen az egyeteme.

Velence komplex érzés, még egy kis félelem is van bennem, túl szépek a képek, túl ismerősek is, nem tudom már megmondani, mikor és hol láttam először a dózsepalotát vagy a Szent Márkot, az az érzésem, hogy voltaképpen egész életemben ismertem őket. Apám íróasztalán szárnyas oroszlán volt a levélnyomó, szét is vertem gyerekkoromban, máig két darabban van, mert kalapáltam vele. Colleoni. A Merceria. Az Accademia. A Frari. A kanálisok. Aztán még valami, anyám meséi, aki első férjével itt volt nászúton, s emiatt ez a város mindig elképedést ébresztett bennem, amibe sértett szemérem is vegyült. Ilyesmi soha máskor nem érezhető, csak a gyerekkor különös, hideg tisztaságú légkörében, ilyen probléma, hogy mért volt anyámnak valaha más férje is, mint apám, nem rendes dolog ez, minek kellett neki valamikor más család, mint

mi? De rettentő fura kislány is lehettem én, féltékeny, szigorú, hogy máig csontomban az idegenkedés a gondolattól, amiért anyám más férfival lakott itt a Bauerban, mint apám, mással járt a Fenicébe esténként, mással nézte a képeket az Accadémián, s más vette neki a muranoi tükröt meg a csipkét. Jó, hogy T. nem kérdez, szégyellném elmondani, mi jár az eszemben, inkább azt bámulom, amiről anyám nem mesélt, a felbukkanó tengert, amelybe vonatunk hipp-hopp belefut, s az utas megcsóválja fejét gyönyörűségében, mikor átéli, hogy tengerbe eresztett pályán iramlík vele a szerelvény, villany- és távírópóznák a tengerből merednek elő, s jobbról-balról csak víz van, csak víz. A város messziről látszani kezd, szinte fellebeg, el is felejték minden mást, kilógok az ablakon, úgy bámulom.

A Santa Lucia pályaudvaron nem kezdem rá az olasz Szeptember végén-t, több ellentengernagy külsejű hotelalkalmazott hamarabb ránk ront, mintsem elérnök a hivatalos eligazítót. T. tárgyal, én nézelődöm, Velence hülyítő látvány valakinek, aki az Alföldön született, még akkor is, ha már volt Leningrádban meg Koppenhágában, Velence valahogy teljesen más. A hidak mint jókedvű kutyák ugorják át a kanálisokat, s a súlyos, villogó ég itt valahogy olyan könnyű, csak rezeg, leng, viháncol a templomtornyokba akadva.

„Hotel Basileo” – győz az egyik ellentengernagy, s felragadja bőröndjeinket. „Két perc!” Nem sokkal több idő, öt perc alatt csakugyan ott vagyunk, csak azzal nem számolt az ellentengernagy, hogy a magunkfajta ember nem zerge, s nem természetes a számára, hogy egy veszett nyúl rohanásával felszaladjon a Ponte dei Scalzi számtalan lépcsőjén, a másik oldalon lerohanjon róla, balra forduljon, megint átszáguldjon egy újabb hídon, jobbfelé kanyarodjék és több útvesztő-szerű sikátor elhagyásával beessék egy hotelba. Szobánk nem valami császári ehhez a császárhoz címzett szállodában, de olasz viszonyokhoz képest kibírható az ára, aludni ugyan egyszer se tudtunk benne, az éjszakák itt is minden másra

valók, mint álomra meg pihenésre. Velencében nem a forgalom a hibás, a gondolák nesztelenül siklanak tova a Rio Marinón, amelyre a szobánk néz – ablakunkból egyébként teljesen valószínűtlen elemek látszanak: egy házsövevény, egy nyitott, durván ácsolt kapu, tárt ajtaja keretében a kanális zöld vize, amelyen időnként el-ellebegnek a koporsófekete gondolák. Az amerikai turisták sem ordítanak mindig, bár elég sokat ordítanak, míg elcsónakáznak ablakunk előtt, mi meg mulatunk rajtuk, hogy fotoriporterrel kísértetik magukat, s időnként maszkabálba illő egyénekkel még gitároztatnak is a fülükbe. Velencében, mint a temetkezési vállalkozónál, különféle típusú ceremónia rendelhető, van gondola *csak úgy*, van gondola zenével, van fényképezéssel, van énekszóval, film-készítéssel, ki mit óhajt. Szóval voltaképpen nem a turisták miatt nem alszunk, a meleg se kínoz túlságosan, éjjel-nappal jár a ventilátor az ágyunk mellett, Velencében a macskák éppen megkezdődő szerelmi szezonja bontja meg az éjjelek csendjét. Hihetetlen mennyiségű macska éli fesztelen házasságát, ahol éppen tudja, nemcsak éjszaka, de nappal is, tetőn, kanális mentén vagy a Basileo vendéglőjének asztalai alatt. „Piccolino!” – mondja a pincér a kandúrnak, aki illetlen módon viselkedik a nősténycicával, míg mi ropogatjuk a pici rákot; elpirulok, s beljebb húzom a lábamat, legyen a macskáknak helyük. Elvégre a cicák állandó lakosok itt, én csak turista vagyok.

„Forog a drága hölgy a kirakatban...”

Mikor végre meglátom a Merceriát, az éjjel-nappal fényben tündöklő tarka és varázsos haszontalanságokkal teli kirakatokat, komikus módon úgy igazán egy valamit kívánok meg: egy palacknyitót, s ez valahogy jellemző rám is meg Velencére is. A palacknyitó csikóhalat ábrázol, semmi értelme nincs, de olyan szép,

olyan ötletes, olyan kellemes! Semmi valósághoz nincs köze, s valahogy mégis köze van mindenhez, ami valóság: olyan, mint maga Itália. Egy cukorkásbolt előtt szaporákat nyelek, mert váratlanul szembekerülök gyerekkorom kedvenc édességével. A cukor, melyről azt hittem, sose látom többé, ezek szerint még megvan valahol, elég messzire került a magyar kisvárostól, ahol születtem, de kétségtelenül azonos régvolt önmagával: henger alakú, kicsit szivacsos, legközepén sötét ibolyák. Egyszerre érzem ízét és illatát, a súlyos ibolyaillatú, gyönyörű cukor ott fehérlik a kirakat mögött. Ha volna képességem a feledésre, vennék tíz dekát, de nincs, hát nem veszek, csak nézem. Sajnos, így is eléggé elevenbe szalad az élmény, mert az ibolyák mögött ott a gyerekkor s a halott, aki valamikor ezt az édességet hordta nekem, s úgy szerette a jót, hogy az egyszerre szép is legyen, formás, illatos, nemcsak brutálisan édes. Megint átélem a tárgyak, a nem eleven dolgok gonosz szívósságát, hogy csak mi múltunk el, élőlények, s ibolyacukrok, szárnyas oroszlánok meg palacknyitók, örökkévalóak.

Valódi meg divatékszerek csillognak az ezüst- és aranytárgyak között, minden borzasztóan drága és borzasztóan szép. Füttyülni kezdek, falsul, mert sós és szűk a torkom, azt füttyülöm, hogy „Kilencet ütött az óra, este van”. Köröttem hömpölyög a tömeg, s a Márk téren a kalapácsos figurák ünnepélyesen rákondítanak az óriási harangra. Most jöjjön a dózse, úgy, amilyennek az Accademia képei ábrázolják, kérdezze meg tőlem, mi a csudát akarok még, amikor itt járkálhatok Velencében, én meg elkezdek hüppögni, s azt felelem a dózsénak: „Ibolyacukor.”

Velence úgy marad meg bennem, mint valami különös ismerős, akiről mindent tudok, ami tudható, képről is gyakran láttam az arcát, de akivel először találkozom személyesen. Látványosságai csak szembesítések önmagam olvasmány- vagy emléanyagával, nem is csodálkozom magamon, ha a rám legintenzívebben ható elemek mindig olyanok, amelyekről sosem olvastam, sose hallottam,

sose láttam képet. A Márk tér galambjait iparkodom elkerülni, hussanó felhőjük helyett azt jegyzem meg, mint lépkedett be egy feltartott farkú, délceg kandúr a zárás előtti percekben a templomba, azt a bizonytalan érzést keltve a turistában, hogy alighanem ott lakik, esetleg egyházi alkalmazott, hivatalos egérfogó vagy ellenőr, a századok egyenlőtlenre koptatta padlón lépked éjjelente, s a különös pillantású képek alatti aranylemezt szagolgatja. A dózsepalota előtt, a tengerparton igazán gyakran járunk, olykor le is ülünk, iszunk valami frissítőt. A tenger mindig másféleképpen kék fényében az örökké ékszeres ég alatt zeneszó, nyüzsgés, nevetés, rikkancsok kiáltozása, s a templommal szemközti zárt tér árkádjá alatt a boltok mint a gyöngysor. Fény meg fény meg fény, mégis a sötétet őrzöm meg Velencéből, a boldog eltévedések sötétjét, rosszul világított, fél méter szélességű sikátorokat, baljós hidacskákat, s nem parfüm illat rögzül bennem, hanem az alvó halpiac bűze, egy tér, amelynek nem tudni a nevét, amely olyan sötét, mintha még fel se találták volna a villanyvilágítást, s ahol egy pap lépdel jóval éjfél után (amit mindjárt frivolnak érzek, mert szerintem egy pap üljön ilyenkor otthon), aki kivesz a reverendája zsebéből egy kulcsot, kinyitja egy pici, keskeny templom ajtaját, bemegy és eltűnik. A Frariról annyit olvastam életemben, hogy zenélő angyalai láttán csak szeretettel elmosolyodom, az Accademia képeiből felelnem kellett valamikor, hát ott sem a látnivaló az igazi élményem, hanem az út odáig, s a Canale Grande állandó farsangi lelkesedése helyett egy szigetekskéről makogok estenként, egy tenyérnyi ronda kis Velencéről, mely napfényben mészszerű és koromfekete, ám ahogy leszáll az alkony, vörösre és lilára válik meg almazöldre. A kis cápár szigetek jobban tetszenek, mint a nemes paloták, s míg Colleont bámulom, a pimasz arcút a fájdalmasan szép és arányos téren, ahol még a kórház is olyan, mintha csak álmodnók, mert nem lehet valóságos épület ennyire tökéletes, hiába lépek be a dózsék templomába s nézem az aranylábú trónszéket, a

dinnyés gondola jár az eszemben, hogy valami hídon rohantunk át s egy icipici kanálisban egy nem idegenek szemének szánt, csúf gondola ringott, amely tele volt dinnyével.

Ebben a városban valahogy megnyugtatóbbak a templomélményeim, nem mintha nem volna itt is megszámolhatatlan megnéznivaló, de mire Velencéig érek, már kidolgoztam magamból azt a naiv elképzelést, hogy a templom imádkozásra vagy elmélyülésre való, tudomásul veszem, hogy múzeum, amelyben az ember figyelmét Raffaellokra meg Bellini-képekre hívják fel, mutogatnak, itt nyugszik Tizian, amaz Canova sírja, ez meg itt Szent Donát vértanú üvegkoporsója, s az istentiszteletet se kell komolyan venni, csak mászkáljon az érdeklődő ide-oda, egy a fontos, ha nő, be legyen kötve a feje. Az ember ezt is megszokja.

A Lidó csúnya. Egész pontosan nem is csúnya, csak nem szép. Még nem tudom, milyen élmény vár rám délen, milyen lesz majd a nápolyi vagy a salernói öböl, csak azt érzem, nem érdemes itt ácsorogni ebben a Velencén kívüli Velencében, ahol a víz szelíd, a homok kellemes, a fürdőházak tarkák. Legjobb úton lenni felé, csak közeledni a Lidóhoz, az ember beszáll a Szent Márk előtt a motorcsónakba, átvág a tengeren. Visszanézni a dózsepalotára, a vízen nőtt, fura városszövevényre, nappal-éjjel, mesterséges világításban vagy napfényben egyforma élmény. És mászkálni. Megszokhatatlanul kellemes a lődörgés Velencében. Az ember elténfereg a Santa Luciától a Rialtóig egy zajos, szemetes, csak belföldiek szemének szánt házi főutcafélén, halfejet rugdos, dúdol, bámul: itt minden vásári és olcsó. A Rialtótól kezdve aztán minden megdrágul, az áruk minősége, jellege is megfinomodik, akkor már kezdődik a csuda, a vízi főutca, a tengerre épült korzó, a vendéglők vízmenti műfa-múlomb lugasán nylon-gyümölcslámpák izzanak. Azt a Velencét, amelyet mindenki ismer, a Canale Grandést, a pompázatot igazságtalanul érezzük olyannak, mint a túlcukrozott

habot, és szisszenünk fel ábrázolásain, nem tehet önmaga szépségéről, csakugyan olyan, amilyen: lélegzetelállító. Persze van fekete arca is, komor arca, suhanó, néma velenceiekkel, minden dísz és lámpa nélkül, a hallgató Velence híd meg híd meg híd, egyik szigettől a másikig terjedő, súlyos, sziszegő sötétség, amelyben vízszag van, halszag, s az az ütemes dübögés, ahogy az omladozó vagy elhanyagolt paloták és házak alját ütogetik a kipányvázott csónakok. Mire elmegyünk ebből a városból, megsajnálom, legszívesebben vigasztalnám, mint egy jelentős asszonyt, akiről mindenki folyton azt híreszteli, milyen szokatlanul csuda szép, s nem veszik észre akaraterejét, szomorúságát vagy keménységét, csak haját fésülné egy világméretű fodrász egy világméretű, kivilágított teremben, szép haját, melyet azzal vert meg a természet, hogy csillagokat rakott bele. Velence látványa nyomot hagy mindenkiben, aki először járt benne, gyakran felidézi, visszasóvárogja szépségét, azt a szépséget, amely ott a helyszínen voltaképpen egy cseppet felbőszíti és idegesíti az utazót.

Páduába Velencéből megyünk át, ottlétünk utolsó, valószínűtlen és rosszul beosztott napján. Úgy tervezzük, reggel átrohanunk Szent Antal városába, ott leszünk ebédig, onnan visszajövünk Velencébe, estig sétálunk, éjjel aztán vonatra szállunk, reggelre Rómában leszünk s reggeli után azonnal tovább utazunk Nápolyba. „Parthenope” – kószolgom a szót, éppoly valószínűtlen a számomra, hogy Vergilius ott halt meg, mint hogy Livius Páduában született.

Sajnos, nem látjuk a Giottókat, mert éppen átépítik a templomot, ahol a képek láthatóak. Iszonyú hőség van, kihalt utcákon haladunk át. Az egyetem udvarán sokáig ácsorgok, oly megható a belső udvara, oly megindítóak a középkorban itt tanult magyar meg lengyel diákok falba vakolt címerei. Az épület új része legalább úgy elragad, mint a régi, gyönyörű, méltóságteljes, egyszerű. Ez a legszebb modern épület, amit valaha láttam, s az új szárny talán még

jobban idézi Galileit, mint a régi.

Megkérdezem a rendőrtől, hol találom a Szent világhírű templomát. Mutatja az irányt, bandukolunk. Sok ház árkádos ezen az úton, szerencsére nem ver annyira a nap. Csak amikor a Santo terére érkezünk, támad az az érzésem, mintha az ég le akarna szakadni, itt értem meg Helios mondáit, mindent, ami a nyilazó Apollóhoz kapcsolódik, mert tűzben ég a mennybolt, még napszemüvegen át is érzékelhető: olyan vadul izzik, hogy már színe sincs. A templom előtt Gattamelata magasra tartja méltóságos félkarját, fején galamb ül. Nem zavar, itt nem zavar semmi. Körben, mintha visszasiklottunk volna a középkorba, az enorm templomépület előtt kegyesárusok bódéi, s akkora virággal cifrázott, szentképes szentelt gyertyák, hogy nagyobbak nálam, s vastagabbak a karomnál.

A templomban viszonylag hűvösebb. Mise folyik egy mellékkápolnában, s a szent sírja körül tömeg. Férfiak-nők állandóan megújuló tömege hullámszik Szent Antal fekete koporsója előtt, melyet virágözön ékesít, s amely körül és alatt fényképek és levelek számolnak be csodáiról. Tárgyak is vannak itt: váratlanul felépült kisgyerek ruhácskája, egy katona kardja... A segedelemért esdeklők úgy imádkoznak, hogy ráteszik a kezüket a koporsóra. Ráteszem én is: a fekete kő langyos, mintha belülről fűtenék, az emberáradat eleven vérének, kezének melegétől. Van, aki sír, van, aki térdepel. Valahogy nagyon hathat rám a látvány, az emberi szomorúság, a segítségvárás és könyörgés pátosza, mert csöndes vagyok, mikor kilépek a templomból, s voltaképpen csak akkor leszek ismét önmagam, mikor az ebédnél, egy kőhajításnyira a szent fekete sírjától, a pincér vidáman és gyakorlottan ismét becsap a számlával. „Nahát – méltatlankodik T. –, egy ilyen szent helyen! Istentelen népség!” Sört iszunk, Birra Peronit, mikor leteszem a poharat, vesszük észre, hogy két ujjam hegye aranyos. „Hinnye – mondja T. –, hiszen te magad is szentté váltál.” Hitetlenkedve

tapogatom arany hegyű ujjaimat, eleinte le sem akar jönni, csak később kopik az arany. Pár másodpercbe tart, míg rájövök, a Birra Peroni vinyettája festett meg, amit az imént megérintettem. „Hogyisne – mondja T. –, ráfognád a sörre. Csak szeretnéd. Te is szent lettél, az első kálvinista szent. Páduai megtérés...” Majd megfúlok, úgy nevetek, dörzsölgetem arany ujjaimat.

Velencébe visszatérve kutyafáradtak vagyunk, de azért visszaszállunk a motorosra, s még egyszer végigmegyünk a Canale Grandén. Van nálam egy szál virág, azt bedobom a vízbe Browning palotája előtt, mert olyan nagyon szeretem a Galuppi Toccatát. Így búcsúzóban, tudva, hogy talán nem látom soha többé, azért nem értem, miért nem lebeg egy gömbbe zárva a világ felett ez a víziváros, miért nem száll át időnként fantáziátlan, kopár és sötét vidékeken, hogy az emberek átvegyék nevetését, másfajta arányait, másfajta komolyságát, csillogását és hangjait. Szervusz, Velence, víztalpú, fura tündér!

A vonaton ismét Pompeji végnapjait olvasom, ez az Arbaces buja disznó. Elálmosodom, lefekszem, szorítom az egyre rosszabbá váló kis Nydia történetét. Mire kinyitom a szemem, Róma felé közeledünk, alig van időm rendbehozni magamat és összekapkodni a holmit, megérkezünk a Terminire. Úgy megörülök a jól ismert csarnoknak, mint valami barátnak, rokonnak, sajnos, nem maradhatunk benne soká, csak amíg a reggelinél éppen becsap a pincér (könyvet kellene írni az itáliai becsapások zseniális voltáról, ahogy a trükkök sosem ismétlődnek, a folytonosan változó kulcsú, dús fantáziájú számlákról; a Terminin például az önmagával állítólag *nem* azonos két sütemény kerül kétszer annyiba, mint illenék), s már benn is ülünk, elég hervadtan az átutazott éjszaka után, a Salerno felé futó vonatban. Nem vagyok friss, csak nagyon izgatott. Nem Nápoly annyit magasztalt szépsége miatt, előre tudom, hogy én majd Nápolyban is megtalálom a magam ibolyacukrát – Pompeji miatt, Capri miatt, Salerno miatt. Most ősi

vidéken fogok járni, Sybillák, alvilági szörnyek árnyai között. Parthenope. Itt kötött barátságot Arbaces a görög testvérpárral, s innen futott ki a misenumi flotta, mikor a Vezuv kitört. Itt halt meg Maro, itt állt Lucullus háza valamikor, itt tanított Benedetto Croce, itt kezdte Giordano Bruno...

Na, nem. Túl sok emlékem van, nem kell, terhes. Megpróbálok figyelni a tájra.

A Földközi-tengernél

Nápoly örökre úgy marad meg a számomra, hogy az a Bostik Mystik városa.

A pályaudvar közelében találunk szobát, valahányszor hazamegyünk, a vasútállomás óriási terén kell átkelnünk; nem könnyű feladat. Itália csak északi területén ismeri a KRESZ illúzióját, Nápolyban életveszélyes az egyik oldalról a másikra való átkelés. Egy nagy épület legfelső emeletén méteres fénybetűk villognak ránk, mielőtt leszáll az este: BOSTIK MYSTIK. Mi lehet ez a valami? Mindig meg akarom kérdezni, aztán elfelejtem, csak a szobánkban jut eszembe, a szállodában, amely némileg hasonlít Pickwick úr ipswichi fogadójára, áttekinthetetlen folyosószövevény. Alvásról, persze, itt se lehet szó, az utcán dudálnak, gitároznak, visítanak, verekednek és kukorékolnak. Nápoly lényegét körülbelül összefoglalják első sétánk alatt szerzett élményeim: a véghetetlen hosszú úton, melyen át a kikötőbe ér az ember, Neptunus méltóságos és szépen kivilágított kútjáig a legtarkább látnivaló fogadja a turistát. Koldusasszony tépi a haját, rikácsol művészien közszemlére helyezett gyermeke porban fekvő teste mellett, az asszony mellett üvöltő lottóárus, amögött állatkereskedés, a melegben fuldokló kiskutyák, kölyökmacskák, madarak szenvedő szeme pillant át a rácson. A kikötő táján feltépett úttest. A mellékutcák keskenyek és sötétek, végigmegyünk egypáron, világítás szinte sehol, emberek és patkányok surrannak a gyalogjáró nélküli sikátorokban. Az utcácskák valahol, valamiképpen mindig egy keresztben álló épülettel zárulnak, amelyen szentkép díszel. Sosem tudom meg, melyik kép kit ábrázol, mert az előtte pislogó fény nem ad annyi világosságot. A piac körül is patkány, súlyos, erjedő hulladékszagban. Minden bár, minden étkezőhelyiség tele, itt is turisták hömpölyögnek, persze, kerületenként más jellegű

turisták. A Vomero csendesebb, hűvösebb, halkabb, a kikötő mint valami állandó majális színhelye a parti s a hajókon égő villanyfűzések ragyogása miatt. Félpercenként újabb és újabb utcai árus lép hozzánk, aki zsebéből kínálja portékáját, főleg táskarádiót és villanyborotvát. Itt az öböl, a világhírű és itt a Vezuv, olyan, mint a képeken, csak sajnos, nem füstöl, ellenben előtte, a forduló, befelé görbülő tengerparton gyárak emelkednek, három délceg gyárkémény okádja a füstöt a vulkán helyett: groteszk látvány. Ha volna hajlamom a filozofálásra, párhuzamot vonnék az élet s a nápolyi öböl között, de hát nincs, csak nevetgélek, nézem a hegyet, olyan szelídnek látszik, s szó sincs semmiféle szikraszóró füstfelhőről felette, amelyet T. megígért.

A közlekedés az állandó útjavítás miatt nehézkes; lehetetlenné teszi, hogy minden jelentős pontjára eljussunk Nápolynak. (Persze, nemcsak a közlekedés meg a feltépett úttestek teszik, hanem az is, hogy a Posillipo felé vivő úton a nagy parkban ugyanaz a gonosz istenke lakik, aki Tivoliban kibosszantott bennünket a Villa Gregoriánából. Valahányszor odáig érkezünk, s már mennénk fel Vergilius sírjához, kitör a vihar, amely pontosan addig tart, míg haza nem menekülünk, le nem szállunk a Termini előtti téren a szállodánál, s meg nem pillantjuk a titokzatos betűket: Bostik Mystik.) Az erődöt, amely a tengerből emeli ki a fejét, szerencsére gyakran látjuk, szemközt van egy nagy, nemzetközi forgalomra méretezett szállodával, a hotel üvegfalán át mindig megnézzük a nyáron is kalapos hölgyeket meg a pincéreket. Csuda szép lehet tőlük a kilátás az öbölre, mégsem irigylem őket, olyanok, mint a Kästner-vers: „Sie sitzen in den Grand Hotels...”, sose fogják meglátni, amit mi, hogy surran a patkány a piacon, sose fognak eltévedni a trolin, mert rossz irányban indultak el, mint mi, sose látnak böfögő kanálisokat, igazi embereket, akik fáradtak, álmosak, borotvátlanok, nem suhannak, mint a pincérek, hanem vánszorognak, sötéten, rosszkedvűen – pedig ezek is nápolyiak...

Nápoly tarka város, s valahol, valahogy, isten tudja, de nem jó benne lenni. G. G. versét sosem értettem annyira, mint a helyszínen: Nápolynak még csak a szépsége is úgy élvezhető leginkább, ha az ember nincs a városban, ha a tengerről néz vissza a párába vesző házakra, tornyokra, a hegyek ölelésére, a színpadi tüllfüggönyködre, amelyen át a távolodó hajóig sejlenek a templomok meg a paloták. Ezt a várost máig nem tudom hova tenni magamban, pedig gyönyörködve sétáltam kirakatai előtt a Belvárosban, ácsorogtam királyi palotájánál (a palotával szemben templom, grandiózus vallási intézménynek látszik, míg az ember meg nem nézi belülről, akkor rájön: csak egy csepp kápolna szolgálja a lelki életet, egyébként az árkádok alatt, közvetlenül a kápolnácska bejárata mellett szabóműhely van), ültem a funiculán, belefeledkeztem az öböl látványába. Isten tudja, miért. A Vomerón, míg a kőkorlátig nem jut az ember, a magánházak kapujában ülő bácsi-néni lesi az utast, s elébe tartva markát jelzésekkel adja tudtára: ha bemegy a ház belsejébe, udvaráról *jobban* láthatja a tengert. Az utazó dühös lesz, dacos, hogy örökké kunyerálnak valamit, hogy folyton pénzt kívánnak, még azért is, ha meg akar állni egy dombtetőn és nézni szeretné az öblöt. Axel Munthéra gondolok, próbálom felkutatni, amit a svéd orvos láthatott, ami miatt úgy szerette ezt a várost, nem sikerül. Én süket vagyok Nápolyra, akkor is süket, mikor este a tengerparton sétálva Luna parkon visz át az utunk, ahol katonák ballonra vadásznak, forog a körhinta, gyerekek visítanak, mindenki boldog, s még az se derít fel, hogy latte di mandorlát ihatom mindennap, aminek az ízére tizenkét éves korom óta kíváncsi vagyok. Kérdezem Nápolyt, ám Nápoly nem felel. A nagy bankban, melyben beváltjuk *traveller* csekkünket, illetlenül vihogok, mert erkölcsnemesítő latin szöveg hívja fel a belépő figyelmét a tisztességes és szorgalmas munka előnyeire, s ez itt olyan különlegesen nevetséges, pedig nem vagyok cinikus. Nem lehet ezt jól megmagyarázni, ahhoz látni kellene a fennkölt szöveget meg a

töménytelen, festői ronggyal borított munkanélkülit. Nincs egy pont, beleértve a kikötőt, amelyre most, míg ezeket a sorokat gépelem, visszavágynám, pedig itt kaptam életem két legnagyobb táj-élményét: Caprit és Pompejit. A város az marad számomra, aminek először érzékeltem, világvárosi fényei és nyomasztó, szentképes sikátorai között megfeythetetlen, dacos, inkább rossz-, mintsem jókedvű település, mely a messziről jött utazónak nem fogadja a köszönését, csak üvölt, csempészárut kínál, bizonytalanul mérő mérlegen éretlen gyümölcsöt mér, vendéglőiben sajátságosan kalkulál, részeg matrózokat terel csordába, hitvallók szobrát reflektorozza, s megfeythetetlen neonbetűket villog: *Bostik Mystik*.

Viszont Nápoly Pompeji is.

Pompejibe kisvasút visz, azonnal be lehet szállni, csak előbb a zsákocskákba kápsáló apácákat kell kikerülni. Ebben már rutinunk van. Futni nem szabad, meg kell állni, szelíden rájuk nézni, s nem felelni semmiféle nyelvű érdeklődésre, csak bárgyú mosollyal nemet inteni. Jámborok a nénék, egy idő múlva odébbállnak. A kisvasúton énekes szórakoztatja az utast, pénzt kér, rokkant jelenik meg, ép lábát rázza, pénzt kér, anya jelenik meg gyerekével, pénzt kér, néma legyezőárus jelenik meg, hátulról meglegyezi az ember arcát, hogy majd szívrohamot kap az utas ijedtében a váratlan mozdulatra, odatartott, piszkos cédulán pénzt kér, kisgyerek jelenik meg nylonkupával, vizet kínál, pénzt kér, cukorkaárus jön, aki olyan csúful néz az emberre, amikor nem vesz a portékájából, hogy teljesen indokoltnak érzem, amiért Rómában még a Trasteverén megvettem a szemmelverés ellen oltalmazó amulettet. De aztán minden mindegy lesz, mert a vonat megindul, egyik oldalon a Vezuvot lehet látni, a másikon a tengert, s egyszer csak Pompeji is elérkezik, Pompeji Scavi, nem a nagy, a parádés állomás, csak a kicsi, a hátsó bejárat, ahol tévedésből ugrunk le, mert három angol tiszt is leszáll előttünk, s azt hisszük, már helyben vagyunk. Csepp állomásépület, egy bóbiskoló tisztviselő, hosszasan tanulmányozza

Comes igazolványomat, de beenged ingyen, isten tartsa sokáig a nemesszívűt. Egy lélek sincs kívülünk a nolai kapunál, amelyen át Pompejibe lépünk, egy lélek sem, csak a nyár, a napsütötte cserjék illata és a halott város.

Egy út, az az út, amelyen valaha latinjaim jártak, s jobbról-balról házak. Virágszag, lombszag, napszag, forróság, némaság. A házak kétoldalt mint régi tankönyveimben a modellek: ilyen volt a rómaiak lakóhelye, az épületek beosztása, és ilyen volt a kert... Vasárnap van, ilyenkor a tengerparton pihennek a józanok, csak magunkfajta eszelősök járnak a forró kövek között. Szervusz, rossz kis Nydia és szervusz Glaucus, a Casa del centenario épen maradt szobácskájában megérintem a falfestményt, s visszakapom az ujjamat; mintha tűzbe nyúltam volna az elevenen maradt színeken. Emberrel meg őrral is csak a művészettörténeti vagy archeológiai szempontból különösen nevezetes épületek előtt találkozunk, a jeltelen halottak házában magunk járunk. Nagyon kis házak ezek nagyon kis helyiségekkel, de ezek gazdái is éppúgy meghaltak, mint a jeleseké. Itt a HAVE felirat és itt a CAVE CANEM, elborzadok, amikor meglátom, mert életemben most először jut eszembe a házőrző kutya, amely láncon volt Pompejiben, amikor a Vezúv kitört, s a mozaik ettől fogva nem naiv és kedves ábrázolás a számomra, hanem valami rettenetnek a szimbóluma, a rabságé, mely nem tud a kozmikus iszonyban menekülni, mert lánc fogja a torkát, s ugyan kinek jutna eszébe szabadon bocsátani a borzalom pillanatában. A bikás ház kis ércbikája másolat, eredetije a nápolyi múzeumban van, de a szemlélőt nem zavarja a replika, nézi az ércbikát, amely körül szinte redőzik a csönd, mint valami kelme. Soha nagyobb csendességet, mint a vasárnapi Pompejiben!

A gondolatok, amelyek itt születnek, súlyosak, riadtak. Az ember úgy járkal, hogy valami olyat fog fel, aminek voltaképpen nevet se tud adni, s valahogy önmagát is jobban megérti, mint azelőtt. Ver a nap. A Vettiусok házában a falfestmények és a kert tündöklően tarka

virágai között a kútnál megnedvesítem a kezemet, aztán megdöbbenve nézem a tenyeremet, riadtan átélem, hogy itt vagyok, megértem, hogy itt lehetek végre. Nem elbékítő ez az élmény, inkább felkavaró, mint a számvetés. Most már tökéletesen kimegy a fejemből Bulwer rossz regénye, unalmas hősei, pedig megtalállok mindent, amit az angol író ábrázolt, topográfiailag, ám a regény figurái sehogy sem támadnak fel. Az Isis templom mögött nem sejlik fel sem Apeides, sem Arbaces alakja, nem hallok Juppiter templománál a virágáruslány botja koppanását; ha a Vezuvra nézek, nem jut eszembe a boszorkány s a Tragikus Költő háza igazán nem idézi Glaucust. Valamit idéz, mindennél hevesebben, de nem Bulwer agyafúrtan stupid történetét. Nem tudom megfogalmazni, mi ez a valami, s azt se tudom, ugyan mit sejt meg mindabból, amit éreztem az, aki olvasni fogja ezeket a sorokat. Talán semmit. Mert Pompejiben voltaképpen a Semmi van, de ez a semmi nem morbid, nem is fáj, még csak az a gondolat is megfér mellette, hogy az emberiség átélt már Pompeji pusztulása óta egyetemesebb és súlyosabb tragédiákat. Isten tudja, mért tér haza az utazó mégis úgy Pompejiből, hogy a hotelban hasra fekszik az ágyban, beletemeti arcát a párnába, aztán kínjában elneveti magát, mert a párna nedves lesz a könnyeitől.

Itt sem kell idegenvezető, eléggé megtanultam Pompejít egyetemista koromban kollokviumra. Tudom, hol járok, mikor a Lares Compitales mellett megyünk el, a Forumon, Fortuna templománál egy csapat amerikai magyaráztatja magának, mi volt a macellum, kik voltak a pénzhitelesítők, milyen volt Juppiter temploma. A turisták fényképezik egymást, iszonyú ronda nő fut be Apolló templomába, amely olyan szép, olyan hihetetlenül szép hiányzó mennyezetével, azzal, hogy teteje immár csak az üveges, kék levegő, hogy körben ott állnak a hegyek, benéznek az üres szentélybe, ahol még megvan egy kevés a lépcsőkből, az oszlopokból, s megvillan valami abból, ami hajdan volt, aztán megrögzült,

csonkaságában is tökéletesnek, hogy elképedve nézem a nagyhangú, pocsek nőt, hogy van kedve odamenni abban a jajdepiros ruhában olyan röhögve, olyan magabiztosan. A nagyszínházba nem lehet bemenni, de a kis amfiteátrum illatos cserjéi alatt mégiscsak leülhetünk, s nézzük, mint játszik az árnyék a színpadon. Gladiátoriskola volt itt hajdan, odalenn az ősi talajon most két gyerek birkózik, két cingár kisfiú, ugyanazokkal a valaha volt mozdulatokkal. Borzasztó ország, mindig azt érzi benne az ember, hogy meg kell halnia, s mindig azt, hogy voltaképpen nincs is halál.

A bár és az étterem az ókori fürdő szinte épen maradt épületében van. Megkopogtatom a kádat, megnézem a csapokat, a szellőzőket, bejárom a helyiségeket, aztán érezni kezdem, hogy fáradt és éhes vagyok. Be a bárba! Rápillantunk az étlapra, ma még nem ettünk, Nápolyban nem volt időnk, úgy indult a vonat, hogy nem értünk rá reggelizni. Nagyokat nyelünk, s nézzük az osztályfelettien osztályfeletti vendéglő menükártyáját. Átok – mondom szelíden –, kárhozat és átok, hogy szabad ennyit kérni egy ételért, még ha százszor Pompejiben eszem is, inkább éhen halok, de nem adok ennyit egy ebédért, rendeljünk egy-egy kávé, ha bögök meg ordítok is az éhségtől, akkor se vagyok hajlandó ennyit fizetni, amennyit itt kérnek. A pincér cukrot szór a kávémba, amely nyugodtan elpirulhatna szégyenében, annyira gyöngye, aztán meleg mosollyal a számlához számítja a cukrot, saját mosolygását és a gesztust.

A Sírok útján végezzük be a látogatást, itt megint nem jár szinte senki, igaz, hogy árnyék sincs, csak törékeny, kemény napsütés. A Casa dei Misteri-t keressük, s közben véletlenül megtaláljuk Diomedes házát. Német turisták járnak benne, mögöttük nyitva marad az ajtó. Itt nem minden házba lehet bemenni, van, amelyiknek zárral csukható ajtaja van – a Diomedesének is –, az őt nyitja ki az ilyen épületeket, s beszédes pillantással érzékelteti, hogy a látogató annak rendje és módja szerint viszonozza majd a szívességét. A német turistákat nem látom, csak hangjuk hallatszik

egy darabig, valami terasz van Diomedes házában, ahonnan a tenger felé látni, egyenest oda futok, onnan bámulok körbe, s egy percre kivételesen eszembe jut Júlia meg hogy milyen istenátka volt az az átdolgozó, aki tolmácsolásában először olvastam ezt a történetet. Csend van, a szokásosnál is nagyobb, voltaképpen ez a csend ébreszt rá, hogy valami nincs rendben. Körbevizsgálódom, az imént még itt volt az őr meg a németek, most olyan nagy a némaság. Indulnék kifelé, ám a kapu zárva, szabályosan kulccsal zárták be, hacsak pókká nem változom, s fel nem szaladok egy emeletnyi falon, itt maradhatok Diomedes házában, s huhoghatok éjjel a kísértetek között. Leírni se lehet, milyen abszurd érzés, süt a nap, halálos némaság, itt messze vagyunk a Forumtól, messze mindenkitől, sehol egy lélek. Az ablakok oly kicsik, hogy ha mernék is ilyen lehetetlen magasról leugrani, se tudnám átpréselni magam rajtuk, s átkapaszkodni a falon – lehetetlen. Leszaladunk a pincébe, bejárjuk minden helyiségét, hátha hátul vagy oldalt vagy akárhol van valami kijárat, de nincsen, végképp be vagyunk zárva. Nézzük egymást T.-ral elképedve, aztán mindkettőnkől kitör a nevetés. Hogy lehet ezt elmondani akárkinek, hogy itt toporzékolunk Pompejiben Diomedes házában, és nem bírunk kimenni?

Bizony félóra is beletelik, míg az ajtórácsra át kibámuló szemünk felfedez egy francia turistacsoportot. Kiüvöltök nekik, hogy mentsenek meg, azok elszaladnak a legközelebbi kapuig, elhozzák az őröt, aki vasvillaszemeket vet ránk, s erkölcsünk tisztaságában kételkedik, morog, azt hiszi, szándékosan csukattuk be magunkat Diomedes házába. Értem én, mire gondol, elpirulok mérgemben, azért ez mégiscsak szemtelenség. Végre kinn vagyunk, zavartan viháncolunk a napverte úton a Misztériumok Házáig. Benn hívös és félsötét, épen maradt, különös figurák méltóságteljesen gyöngéd alakja a termek falfestményein. Tündérek háza! A kertecskében lejárát: itt szálltak alá a borpincébe, borsajtó is van a növények között s a küszöbön, sárga hasacskaival felfelé fordulva egy gyík

teteme, körülötte ideges, szorgalmas hangyák. Megint virágillat s megint cserjeszag, különös pillantású, beszédes képek. A kapuőr a holtak és múltak házában a maga is elmúlt kis gyík szelíden görbült, pikkelyes testecskéje.

A múzeum iszonyú emlék.

Sokáig fogok még éjjel felriadni, ha valami rosszindulatú álomkép ismét emlékezetembe idézi a lávatokba merevedett emberi és állati hullák képét. A Hirosima filmben volt ilyen figura, mint itt az egyik lávaepidermiszű holttest. Én körbehurcolnám ezt az iszonyatot a világon, és mindenkinek megmutatnám, aki háborút akar.

Pompeji valahogy jobban feldúl, s mélyebben, mint magam is gondolom, Capri gyógyít meg újra. Először is a tenger, az a három óra, amelyet a Földközi kobaltkék vizén tölt az utazó, nézi, mint marad mögötte a nápolyi öböl, mint közeledik felé a semmihez nem hasonlító sziget a hullámok között, hallgatja a Tirrén-tenger beszédét, s látja, hogy a napsütésben hirtelen olyanná válik a víz, mintha valami nesztelen és szorgos nép élne a hullámok alatt a fővényen, s valami varázslat segítségével aranygolyókat gördítene alulról felfelé a nap felé. Capri a megvalósult ábránd, olyan valakié, aki gyerekkorában keserű és tárgyilagos reménytelenséggel olvasta a svéd orvos emlékiratait: sose látja meg azt, amiről Munthe írt. Hogy most ott lépked maga is, a virágerdőben, a Kecskék szirtjein, azon a szigeten, amelyet a szirének lakóhelyének képzeltek az ókoriak, elnémítja a turistát.

Capri főteréről Anacapriba nem a főnyciai lépcsőn mászik fel, hanem autóbusz viszi a széditő úton a tenger felett, s egyszer csak ott áll San Michele kertjében. A loggián nyílnak a virágok, ott a szfinksz is, amelyről annyit gondolkozott valamikor, ott a csavart oszlopos márványsétáló, kilép rá; lábánál, száz meg száz méterrel alatta a Földközi-tenger, egyszerre kék, zöld és arany. Csak áll az utazó tehetetlenül, majdnem sírva ennyi szépségtől. A teraszos

kertben gyümölcsfák és virágbozót, ciprusfasor, kutyák sírjai, a szobákban könyvek, a holt orvos személyes tárgyai. Most látja az utas, amit annyiszor elképzelt, s meg van indulva, mert a valóság ismét tökéletesebb, mint amit fantáziája festett; San Michele szépsége oly erős, hogy visszafénylik rá, mint a nap. Akkor még nem tudja, nem is tudhatja, hogy egy kicsit el is homályosít ezentúl mindent, amit lát, hogy amikor a világ egyik legcsodálatosabb pontjára, Amalfiba ér, riadtan érzi, szebb volt a Szirének szigetén. Még nem sejti, csak áll gyanútlanul, boldog és szomorú a római villa romjain emelt épület falba vakolt emlékei között, egyszerre éli az ókort, saját gyerekkorát meg a jelent, s még nem gyanítja, hogy mindig nyugtalan lesz ezután, mert ő is hallotta immár a szirének énekét.

Capri erdő, piros virágból, s az útmenti lombok az Arco Naturaléig olyan zöldek, amilyennek a zöld Itáliában látszik: inkább feketék. Kutyák kísérek, izzik sarum alatt a kavics. Az út emelkedik, ahogy a sziget túlsó részéhez s a parthoz közeledünk. Szeretnék cukrot adni a kutyáknak, zsebembe nyúlok, megvan a kis tasak, amelyben Nápolyban a bárban a feketéhez adták a cukrot. Feltépem, a kutya orra alá szórom tartalmát a tenyeremben, fel is sikoltok menten, mert nem a cukros tasak akadt a kezembe véletlenül, hanem a Páduában vásárolt Szent Antal érmecskék. Ne haragudj, kedves Szent Antalka, majdnem megevett a caprii kutya, úgy szégyellem.

Pinéák meg babérfák meg mirtusz meg azálea, Bougainvillea meg számtalan olyan virág és cserje, amit nem ismerek, és rengeteg, rengeteg leánder. Egyszer csak elfogy az út, csak a sziklaösvény kanyarog fel egyre magasabbra, s végre itt az öböl, a nem kék-nem zöld, az egyszerre mindkettő, két sötét sziklafal között szirt-diadalív emelkedik ki a tengerből, lenn lassan fodroz a hullám. Most az kellene, hogy a vihar partra mosson egy alélt idegent, egy királykisasszony félretegye frissen mosott ruháját, s azt mondja neki: „Én meg a lánya vagyok nagyszívű Alkinoosnak.”

Leülök a Sziget az Arco Naturale feletti legmagasabb pontján, átölelem a térdemet. Az ég egyetlen darab sötétkék vitorlavászon, a tenger millió mozgó aranycserép, az árnyak, mint a ciprus, olyan feketék, s a szirtek ösztövérek, és úgy szomorúak, ahogy egy nagyon nagy műalkotás. Hazafelé a hajón nem beszélünk, én téptem egy virágot a kikötőbe menet, azt szagolgom, kínozom. Az arany golyók már nem gurulnak, alkonyul, csakhamar kibontakozik a távoli Nápoly. Nem nézek vissza, Caprira nem szabad visszanézni, és Capriról nem szabad levelezőlapot se venni. Soha életemben nem voltam ennyire boldogan feldúlt, mint visszafelé a hajón, és soha életemben nem értettem úgy az ókort meg a görögöket, rettenetes felismerésüket az abszolút szépség megsemmisítő voltáról.

Hatodik hete vagyunk távol hazánktól, elfáradtunk. Úgy teszünk, ahogy eleve elterveztük, nem maradunk Nápolyban, hanem nekiindulunk szállást keresni az utolsó hétre valahol Salerno és Sorrento között. Elég volt az élményekből, most el kell nyúlni a parton, odaengedni magunkat a tengeri szélnek, a napsugárnak. Salernóig megyünk vonattal, mielőtt beszállnánk, megint meglátom a titokzatos betűket: *Bostik Mystik*. Változatlanul nem tudom, mi ez a nyavalyás neon-rejtvény. Az út Pompejin át visz, egy darabig még ismerjük az állomásokat, aztán új útszakasz következik: közeledünk Salerno felé. Salernóról semmit se tudok azon kívül, hogy annak is van öble – nekem, mikor meglátom, jobban tetszik, mint a nápolyi –, utóbb nézzük meg a Guide Bleu-ben, hogy az ókorban Salernumnak hívták, hogy egyetemét a tizenegyedik században alapították, s a San Matteo székesegyházát (a város Máté apostol ereklyéinek őrzőhelye) Paestum oszlopai ékítik. Nem sokkal Vietri előtt már tündérszép a táj, maga Vietri úgy villog majolikaékményeivel, mint egy jókedvű halacska, Salerno nyüzsög, vakít, kacag. Rögtön megtaláljuk a hegyi úton továbbvivő autóbust,

amelynek előre lesem a hangját: Bandi azt mondta, hármashangzattal muzsikál, s csakugyan csak úgy trillázik a bolond jármű az életveszélyes kanyarodók között, mintha nem képtelen szirtek árnyékában képtelen magasságban a tenger fölött iramlanék pár méter szélességű, a hegyoldalba hasított úton.

Itt nem pihenhet a szem, és nem érzi az utas a hőséget – egyszerűen elfelejt bármi mást is érzékelni, mint a vidéket. Ez a madáremberek hazája, máskülönben hogy kerülhettek volna citrom-, füge- és narancslugasok a kopár szirtek közé, s hogy teremne szőlő a hegytetőn, pusztá köveken? Itt szárnyuk lehet a lakosoknak, felhessenek, csőrükben hordják fel a földet. Salernótól Amalfiig minden település olyan, mintha maguk az épületek is csak madarak volnának, ott pihegnének, vakítva a szemet fehérségüikkel, a sziklák keblei közt. Fent szúrós hegyek tartják az eget, lenn a Tirrén-tenger kíséri az utazót. Nem lehet vele betelni, mert villog, mint az ékszerek, s megérteni sem lehet, mert mért kék, mikor zöld, s mért kékszöld, mikor az öblökben aranyfekete meg ibolyaszínű. Háromszor is ki akarunk szállni, olyan tündöklően szépek ezek a csepp hegyi városok illedelmes templomaikkal és arab házakhoz hasonlatos mészfehér épületeikkel, de fékezzük magunkat, mert I. azt mondta: „Amalfi”, hát akkor oda kell mennünk, az lesz az a hely, ahol az utas megállhat, megpihenhet. S amikor megérkezünk, mikor hirtelen kitágul, majd összeszűkül a hegyi út, s elibénk borul Amalfi paradicsoma, a sziklák óriási ölelésébe szorított partvidék, tudjuk, hogy megint igaza volt, s hogy valóban itt kell maradnunk, mert ez az, amit kerestünk. Szent András templomában megszólal a harang, mintha köszönteni akarna, olasz harang, nem olyan goromba hangú, mint a mienk otthon, nem is olyan tárgyilagos.

A part mentén a szállodasor előtt szökőkutacska, ronda kis kút, nem is értem, hogy kerül ide, mert sem a tájhoz nem illik, sem Amalfihoz, egy kislány bújik egy kisfiúhoz rajta valami csúf esernyő alatt, s potyog ernyőjükre a zápor. A boltok előtt mérhetetlen

menyiségű fajansz, ott vicsorog a poeta tragico kutyája, és sírnak és mosolyognak az antik álarcok. A hegyek felfutnak az égig, a csuda színű víz meg se moccan. Itt olyan fehér a fehér, mint a téli lehelet és olyan piros a piros, mint a júniusi rózsa. Szálloda meg szálloda meg szálloda mindenütt, ahova nézünk, a legfantasztikusabb kanyonban, a legtávolabbi hegytetőn is. Lift fut helyenként az oromig, az vízhez hozza a vendégeket. Úristen, milyen lehet itt felülről a kilátás, mit láthat az, aki *abban* az ablakban áll, s nézheti a fél Földközi-tengert?

A házak fura házak, hátuk a hegynek dől, utca alig, ami mégis, az inkább valami keleties sikátor. A hegy gyomrán át meg az épületek alatt suhannak a titkos kis átjárók – ez a város olyan, mintha a mókák tervezték volna. Az emeletek nyúltak, hosszúkásak, hátsó falukkal nekitámaszkodnak a szirteknek. Arab város, majolikaváros, csuda színű város. Úgyis csak álmodom.

Lakást veszünk ki, foglalót adunk, rettenetesen büszkék vagyunk rá, hogy úgy térünk vissza ma Nápolyba csomagolni, hogy búcsút mondhatunk a Bostik Mystiknek, és holnaptól kezdve itt lakunk majd egy egész hétig. Még izgalommal se jár a költözés, végre egyszer készre jövünk meg a bőröndökkel, lepakolunk, megfürdünk, s aztán futunk bele a tengerbe. Végigmosolyogjuk az utat Salernótól Nápolyig, oly büszkék vagyunk, hogy van lakásunk Amalfiban.

Egyébként, mint másnap kiderül, nincsen.

Vittoria, a szobalány, akinek a foglalót adtuk, akivel megbeszéltünk árat, szobát, mindent, ragyogó mosollyal fogad, mikor következő nap belihegünk a déli hőségben – ismét mindenki alszik, csak mi cipeljük csomagjainkat verejtékezve –, az a szoba, sajnos, amelyiket kiválasztottuk, nincsen. Nem lett szabad. Viszont ugyanezért az árért van egy másik. Ábrándosan néz ránk Vittoria, aki jó emberismerő, tudja, ha valaki Nápolyban felmondta a lakását, kiutazott Salernóba, onnan autóbuszon eljött Amalfiba nagy bőröndökkel, két neszesszerrel s déli fél kettőkor a legnagyobb

hőségben lakás nélkül van, nem sokat habozik, elfogadja azt a szobát, ami éppen van. T. nekiindul, hogy megnézzze, miféle lakóhelyet jelölt ki a megbeszélthelyett a hotelos, én az előcsarnokban várom az eredményt. Káromkodva jön vissza, az új szoba az égben van, valahol a szirtek között, egy képtelen magas negyedik emeleten. Nem kell, közlöm higgadtan, s felállok. Vittoria nem akar hinni a fülének. Hát akkor hova megyünk? – kérdezi megdöbbenve. Valahová. Neki csak mindegy lehet, nem? Adja vissza a foglalót. Nekem rossz a szívem, T.-t operálták, senkinek sincs kedve gimnasztikai gyakorlatokat végezni a strandolás után. Negyedik emeleten, és hegytetőn nem lakom, nyaralni jöttem Amalfiba. Vittoria elképedve néz utánunk, míg kíváncsorgunk a csomagokkal, szeretnék délcegebben lépkedni, de a bőrönd nehéz, meleg van, éhesek vagyunk, fáradtak, s annyi energiám már nem maradt, hogy elegánsabban megrendezzem a vert hadak kivonulását.

T. leül a bőröndre a ronda kis szökőkút mellett, s azt mondja, menjünk el innen. Lakás úgyszincs, a Residence rém drága, Vittoriáék becsaptak, Nápolyban nem szeretünk lenni, utazzunk vissza Rómába, s járjunk ki Ostiába pihenni. Azt nem, mondom makacsul, nem is annyira neki, mint a városnak. Én *élni* akarok egy kicsit Amalfiban. „Maradj a csomagokkal, most majd én megyek el szállást keresni, eleget szaladtál és intézkedtél öt héten át, ezennel átveszem az inspekciót.”

A Residence-ba megyek, ahol tegnap már jártunk, s ahonnan dísztelenül távoztunk... Borzasztóan drágának találtuk, s a tulajdonos vagy igazgató vagy ki (ellentengernagynak volt öltözve az is, mint a velencei hotelesek) unszolására, hogy lakjunk ott, ő panzióval adja a szobát, neki külön vendéglője van, francia nevű, majolikapadlójú, csuda szép, ebédelés és szobafoglalás helyett valami bizonytalan kifogást susogva kirohantunk a szállodából, csak úgy csattogott talpunk alatt a fajansz. Hátamban éreztem a pincér

(nem ám akármilyen, hanem fehér szmokingos és méltóságteljes, mint egy király) pillantását, aki a foglalkozásával együtt járó emberismerettel azonnal képet formált magában anyagi helyzetükről és lehetőségeinkről. Nem lesz valami kellemes visszamenni a R.-ba, de visszamegyek, s úgy teszek, mintha nem én lettem volna az, aki pontosan huszonnégy órával ezelőtt egyszerűen meglógott a hotelből, miután túl drágának találta az árait. Hű de kínos, hű de kínos. De mit csináljak, ha muszáj.

A helyzet gyönyörűen megoldódik – itt a hoteliparnak komoly tradíciói vannak. „Bonjour, Madame – mondja az ellentengernagy –, most érkeztek? Hogy tetszik a város? Csinosnak találja?” Isten éltesse sokáig, megjátssza nekem, hogy nem ismer meg, hogy nem én voltam meg T., aki tegnap dicstelenül kirohant az étteremből, mert félt, hogy nem lesz pénze kifizetni a menüt. Ma már van esze, nem ajánlja a megfizethetetlen árú szobákat – számolok egy cseppet, aztán végképp megegyezem az ellentengernaggal, s értefutok T.-ért, aki ott bóbiskol az árnyékban a ronda kút mellett, és közlöm vele, van szobánk, nekünk is fajánszpadlónk van, erkélyükről egyfelől a tengert, másfelől a főteret látni Szent András kútjával s házunk közvetlen szomszédja a csuda kerámiakatedrális.

A R. kétemeletes hotel a tengerparton, külön szeletkéje van a strandból, mint itt minden partmenti épületnek. Az első emeleten lakunk, enciánkék fajanszpadlójú étteremben két pincér lát el étkezéskor, a vöröshajú, akit Rókcának keresztelek és Feketice. Rókica a fehér szmokingos, aki remekül tud franciául, őt illetlenül sokat nézem, mint egy műtárgyat vagy egy színészt, mert épp olyan, mint a Viktória című nagyoperettben az angol nagykövet, gyermekkorom egyik leglenyűgözőbb élménye, aki az operettben táncra kéri a feleségét, s miközben keringőzni kezd vele, azt énekli neki, hogy „Pardon, Madame, hadd nyújtok át egy szál rózsát...” Máig érzem a tehetetlen vágyakozást, hogy olyan férjem legyen, aki Madame-nak szólít több évi házaseset után, s nem elégszik meg

azzal, hogy szimplán megtáncoltat, közben még virágokat is nyújtogat felém. Micsoda kép! Most itt van Rókica, ő folyton azt mondja, „Pardon Madame”, amikor hozzám hajol, s nem tudja, mit vihogok olyan idétlenül. Feketice vékony, szelíd olasz fiú, sosincs megelégedve az étvágyunkkal. Rókicán muszáj mulatni, mert olyan mint egy operettdiplomata, Feketice csupa báj. Rókicának nem merek kezét adni, mikor eljövünk Amalfiból, félek, hogy leköp, vagy a tengerbe dob ilyen gesztus után, aztán pedig főbe lövi magát, Feketicének igen, Feketice mosolygó szemmel néz vissza ránk, azzal a kimondhatatlanul szelíd, gyermekesen jóindulatú pillantással, amely olyan jellemző az olaszok bizonyos típusára.

Rókica állítja össze a kosztunkat, s annyira félek tőle, hogy amit javasol, szó nélkül megeszem. Első cselekedete, hogy amikor legelőször ebédelünk a Gouluben, előételnek egy tál fekete kagylót hozat Feketicével. Nem merünk egymásra nézni T.-ral: a kagylók ugyanazok a fekete ízék, amelyekkel a trasteverei bazilika előtt követünk felesége kínált. Nagyot fohászkodom, és lúdbőrös karral felragadom a villát. Egész jó szegény kagyló, fokhagymás, petrezselymes, az egész tálát lenyeleti velünk Rókica. Ebéd után azonnal lefekszem az ágyba, és várom, mi fog történni. Semmi. Fél óra múlva felkönyöklök, el vagyok ragadtatva, úgy érzem magam, mint akit lovaggá ütöttek.

Amalfi sok mindent hoz, hozza először is a semmit. A napverte semmit, az édes semmit, a citromszagú, mirtuszos semmit, a múzeum nélküli semmit, a forróságot és a szomjúság hiányát, a fáradtságnélküliséget, az édes nyaralást. Öreg halász (éppolyan figura, mint a Hemingway-könyvben) feltűrt nadrágban mászkál a strandon, ahol minden nap reggelitől ebédig lenn vagyunk, kinyitja napernyőinket, fekvőszékeinket, motyog valami üdvözlést érthetetlen dialektusban, aztán nincs más előttünk, csak a tenger, s az a néha merőben valószínűtlen kép, amely akkor tűnik szemünkbe, ha kifelé úszunk a part felé, s kétoldalt meglátjuk a

hegyeket, amelyek majdnem hogy belevetik magukat a tengerbe, a madárfészek-házakat, a templomokat, mi meg ott lebegünk a nem zöld-nem kék, egyszerre mindkét színű hullám tetején. Amalfi a délutáni alvás, a kerámiaüzletek, a gránita kávé, a vízimalom a kanyonban, Amalfi Fényképész Szamárka is, meg a két kutya, akiket mindig pontosan déli tizenkettőkor űz a tengerbe a faszandálás vén Sibylla, hogy produkálják szegény kis tudományukat, Amalfi a séta, a citromliget a tenger felett, Amalfi a csöndes számvetés is mindennel, ami volt, ami van, ami lehet.

Egyheti nyaralás után késő este érkezünk meg Rómába, fáradtak vagyunk szállás után szaladgálni, betelepszünk az első hotelba, amelyben van üres szoba, közvetlenül a Termini mellett. Ha kinézek az ablakon, balfelől a Santa Maria Maggiorét látom, jobbról a pályaudvart, előttem számtalan kis üzlet gyűjtja-oltja neonfényeit. Mintha csak arra várt volna bennem valami, hogy megérkezzünk, hirtelen beteg leszek, gyöngé, járásra is alig képes, ejnye, gonosz istenkék, morgok, várhattatok volna még két napig. Az eső is elered, a rómaiak elbűvölt arccal néznek a csorgó meleg cseppekre, s ki se nyitják ernyőiket. Eső augusztus derekán, milyen gyönyörű!

Másnap valahogy életre rázom magam, elvándzorgok a Tiberis-partra meg a Forumig: még egy pillantást a sekély, komolykodó folyóra, még egyet a hármasszoborokra a Tabularium mellett. Egy búcsúcsokoládé Aesculapius szigete mellett, még egyszer, még egyszer a Farnese kútjai – a Trevibe nem dobok pénzt, tériszonyom van előtte, a hangok is disszonánsak, zubogó, barokk vize felett. Inkább megállok utoljára az alkonyatban, és visszapillantok a Capitolium felé. Lehet, hogy imádkozom is, nyilván ilyen az imádság, amelyet mennyország, égi apparátus, minden nélkül csak úgy elgondol magában az utazó. Örülök, hogy repülünk, s nem vonaton megyünk haza, hogy azonnali és definitív lesz az élménysor végeszakadása, s nem mérföldenként távolodom, óráról órára messzebb. Betegen, gyámoltalanul, fáradtan, szomorúan őgyelgek

utolsó esténken Rómában, s mikor másnap reggel a Légiforgalmi autóbusza visszavisz Fiumicinóba, nem nézem az utcákat, nem integetek a műemlékeknek, az ölembe bámulok, azon gondolkozom, milyenek lehetnek otthon a virágok az erkélyen. Súlyosan, tehetetlenül boldogtalan vagyok, amikor felszáll a gép, megvonom a vállamat, s belemélyedek valami újságba. „A beteljesült álom” – gondolom, s elnevetem magam. Milyen különös, hogy ez ennyire megviseli az embert. Hát így fáj, ha valaki szembenéz az abszolút szépséggel egy ideig, hát úgy érzi magát utána, mintha elgázolta volna a villamos? Füttyülök, mit tehetnék. Száll a gép. Nem nézek le, minek. Elutaztunk.

TARTALOM

[Előszó]

A Nordre folyónál

Az Északi-tengernél

A Temzénél

Az Északi-tengernél. Az Avonnál

A Szajnánál

A Majnánál meg a Rajnánál

A Moszkvánál

A Névánál

A Kuránál

A Fekete-tengernél

A Földközi és az Adria között

A Tiberisnél

Az Arnónál

A tavaknál

Az Adriánál

A Földközi-tengernél